

**T. C.
MALTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI**

**İSTANBUL'DA ALT SOSYO-EKONOMİK STATÜYE MENSUP
BOŞANMIŞ KADINLARIN BOŞANMA SONRASI YAŞADIKLARI
SORUNLAR ÜZERİNE NİTELİKSEL BİR ARAŞTIRMA**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ceyda ACAR

151127102

DANIŞMAN ÖĞRETİM ÜYESİ

Yrd. Doç. Dr. Mehmet BOZOK

İstanbul, Temmuz 2017

T.C. Maltepe Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

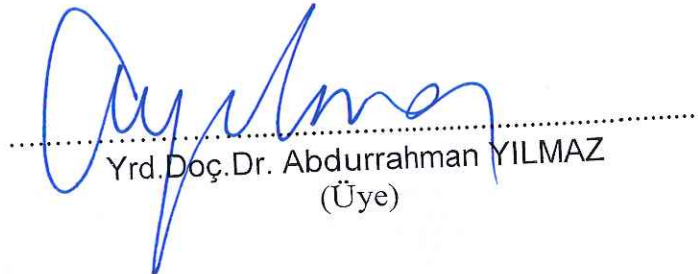
17.07.2017 tarihinde tezinin savunmasını yapan Ceyda ACAR'a ait "İstanbul'da Alt-Sosyo-Ekonomik Statüye Mensup Boşanmış Kadınların Boşanma Sonrası Yaşadıkları Sorunlar Üzerine Niteliksel Bir Araştırma" başlıklı çalışma, Jürimiz Tarafından Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Sosyoloji Tezli Yüksek Lisans Programında Yüksek Lisans Tezi Olarak **Oy Birliği/Oy Çokluğuyla** Kabul Edilmiştir.

Prof. Dr. Nurgün OKTİK
(Jüri Başkanı)

Yrd. Doç. Dr. Mehmet BOZOK
(Üye) -Danışman

Yrd. Doç. Dr. Abdurrahman YILMAZ
(Üye)

YEMİN METNİ

17/07/2017

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum "İstanbul'da Alt Sosyo-Ekonomik Statüye Mensup Boşanmış Kadınların Boşanma Sonrası Yaşadıkları Sorunlar Üzerine Niteliksel Bir Araştırma " adlı çalışmanın, proje safhasından sonuçlanmasına kadar olan bütün süreçlerinde bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın tarafımda yazıldığını ve yararlandığım bütün eserlerin "Kaynakça"da gösterilenlerden oluştuğunu, "Kaynakça"da yer alan bu eserlerden metin içinde atıf yaparak yararlanmış olduğumu belirtir ve onurumla doğrularım.

151127102

Ceyda ACAR

Kadınlğın en güçlü yanı, ANNEM'e ithafen...

TEŞEKKÜR

Kişisel bir yaŐanmiŐlıđın izinden yürüdüğüm bu yolda, bilimsel temellerle yere sağlam basmamı sağlayan, maceramı ve heyecanımı paylaşan, büyük bir özveriyle bana destek olan sevgili danıŐmanım Yrd. Doç. Dr. Mehmet BOZOK'a sayđı ve teŐekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

Çalışmanın geliştirilmesinde, yapıcı eleŐtirileri ile çok önemli katkıları olan tez jüri üyeleri Sayın Prof. Dr. Nurgün OKTİK ve Sayın Yrd. Doç. Dr. Abdurrahman YILMAZ'a sonsuz sayđı ve Őükranlarımı sunarım.

Bana bilim dünyasının kapılarını ačan; eğitimci, yönetici hatta bir dosttan daha çok fedakar bir anne gibi yanımda olan sevgili Hocam Yrd. Doç. Dr. Perihan TORUN'a tüm desteği için teŐekkür ederim.

Tüm yaŐamımda olduğu gibi eğitim hayatım boyunca da benimle yorulan, benimle heyecanlanan aileme minnet ve sevgilerimi sunarım.

İSTANBUL – 2017

Ceyda ACAR

**İSTANBUL'DA ALT SOSYO-EKONOMİK STATÜYE
MENSUP BOŞANMIŞ KADINLARIN BOŞANMA SONRASI
YAŞADIKLARI SORUNLAR ÜZERİNE NİTELİKSEL BİR
ARAŞTIRMA**

ÖZET

Bu çalışma, boşanmış kadınların yaşadıkları sosyokültürel ve sosyoekonomik sorunların ortaya konduğu bir çalışmadır. Araştırmanın amacı kadınların yaşadıkları toplumsal sorunların, onların üzerinde bıraktığı etkiyi anlayabilmek ve toplumsal duyarlılıklarının bir ürünü olan sivil toplum kuruluşlarının kadınların günlük yaşamlarına ne kadar erişebildiklerini incelemektir. Geleneksel algılar ve ekonomik imkansızlıklar sebebiyle boşanma sonrasında daha çok zorlanan sosyokültürel düzeydeki kadınlarla yapılan görüşmelerin feminist metodoloji ile analiz edilmesine önem verilmiştir. Kadınların büyük baskı ve zorluklar yaşadıklarını, her yönden köşeye sıkıştırıldıklarını açığa çıkaran bu araştırma aynı zamanda bu mücadelelerini ve direnişlerini de analiz etmektedir.

Araştırmada boşanmış kadınların maruz kaldıkları baskı, dışlanma, yargılanma ve taciz, bu toplumsal tutumların kadınların duygusal yaşantılarına etkilerini incelemektedir. Kadınların yaşadıkları zorluklarla mücadele hikayeleri, sahip oldukları güç ve umutları da temalar halinde incelenmiştir. Kadınların güçlenmesinde etkili olabilecek sivil toplum kuruluşlarının (STK) boşanmış kadınların duygusal dünyaları ve toplumsal algılar hakkında farkındalık ve faaliyetleri de tartışılmaktadır.

Anahtar sözcükler: Boşanma, Boşanmış kadın, Kadının güçlenmesi, İstanbul, Kadın STK'ları

**A QUALITATIVE RESEARCH ON POST-DIVORCED
PROBLEMS OF WOMEN IN THE SUB-SOCIO-ECONOMIC
STATUS IN ISTANBUL**

ABSTRACT

This is a study of sociocultural and socioeconomic problems experienced by divorced women. The aim of the research is to understand how women are affected by their social problems and to examine how much NGOs, a product of their social sensitivities, can reach daily lives of women. Feminist methodology has been used when analyzing especially the interviews with women in the socio-cultural level, which are more difficult due to traditional perceptions and economic difficulties, after the divorce. This research, which reveals that women are experiencing great pressures, hardships and being squeezed into corners from every direction, also analyzes their resistance and struggles in these situation.

The pressures, exclusions, prejudice and harassment to the divorced women and the effects of these social attitudes on the emotional experiences of these women are examined in the study. Their stories of struggling with the difficulties they have lived and the strengths and hopes they possess have also been studied thematically. The awareness and activities of non-governmental organizations (NGOs), which may be effective in the empowerment of women, about emotional worlds and social perceptions of divorced women are also being discussed.

Key words: Divorce, Divorced women, Women's empowerment, Istanbul, Women's NGOs

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa No</u>
TEŞEKKÜR	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER	iv
BÖLÜM 1: GİRİŞ	1
1.1. Evlilik ve Aile	6
1.1.1. Aile Kuramları	7
1.1.2. Feminist Kuramlar ve Aile	9
1.1.3. Türkiye’de Aile Örüntüleri	10
1.2. Boşanma Kayıp Kuramları ile Boşanmış Kadınların Yaşadığı Toplumsal Zorlukları Tartışmak	12
1.3. Boşanma Üzerine Feminist Tartışmalar	14
1.4. Kadının Güçlenmesi ve Feminist Bakış	15
1.4.1. Kadının Toplumsal Konumu ve Boşanma	16
1.5. Kararlara Katılım, Sivil Dayanışma Ve Yardımlaşma	24
1.5.1. Sivil Toplumun Kurumsallaşma Tarihi	24
1.5.2. Türkiye’nin Yardımlaşma Kurumlarındaki Dönüşüm	26
1.5.3. Kadın Dayanışmasının Kurumsallaşmasında Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü	29
1.6. Araştırmanın Sorunsalı	31
1.7. Araştırmanın Amacı ve Önemi	32
BÖLÜM 2: ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ	34
2.1. Feminist Metodoloji	34
2.2. Feminist Metodoloji ile İstanbul’da Boşanmış Kadınların Sorunlarını İncelemek	36
2.2.1. İçten Sohbetlerin Yapısal Yanı: Görüşme Formları	38
2.3. Araştırmanın Evreni Ve Örnelemi: Boşanmış Kadınlar Ve Sivil Toplum Kuruluşları	38
2.4. Veri Toplama Ve Değerlendirme Süreci	41
2.4.1. Katılımcıların Örtük Söylemleri	42
2.5. Araştırmanın Sınırlılıkları	44
BÖLÜM 3: BULGULAR	45
3.1. Evlilikteki Zorluklar – Boşanma Nedenleri: “Kimse Rahat Yuvasını Yıkamaz.”	45
3.1.1. “Başı yanmış” genç kadınların duygusal sıkıntıları	46

3.1.2. Kadınların şiddet görmeleri: Yüzündeki acı geçer, ya yüreğindeki?	50
3.1.3. Aldatılma	52
3.1.4. Geçim Yüğü: Ailesini sırtında taşıyan güçlü kadınlar	54
3.2. Baba Evine Dön(me)mek	56
3.2.1. Kadının yalnızlığının baskı aracı olarak kullanılması	56
3.2.2. Toplumsal Dışlanma: “Biz bunu evlendirmiştik, geri geldi”	59
3.2.3. Yargılanma: “İyi kadın olsaydın kocanı eve bağlardın.”	61
3.3. Yaşanan Zorluklar Ve Kadınlardaki Görüngüleri	63
3.3.1. Suçluluk Duygusu: “Yavruma anahk edemedim”	64
3.3.2. Yalnızlık	68
3.3.3. Kadınların Özlemleri	71
3.4. Boşanmış Kadınların Ayakta Kalma Yöntemleri	74
3.4.1. Kendi içinde yaşanan bir dünya	74
3.4.2. Sabretmek ya da Mücadele Etmek	76
3.4.3. Boşanmış Kadınların Umutları	77
BÖLÜM 4: SONUÇ	81
KAYNAKLAR	88
EKLER	96
ÖZGEÇMİŞ	108

1. BÖLÜM

GİRİŞ

Aile, bireyin içine doğduğu en merkezi ve yaygın sosyal birimdir denilebilir. Aile birimi evlilikler yoluyla da kurulmaktadır. Aile ve evlilik biçimleri kültürlere göre değişiklik gösterirken zamana göre de değişime uğrar. Engels'ten Giddens'a birçok sosyal bilimcinin üzerinde çalıştığı aile, evlilikler ve gösterdiği değişimler sosyolojik açıdan büyük önem taşımaktadır. Çünkü toplumun sahip olduğu değer ve normlar aile tarafından bireylere aktarılır ve içselleştirilmesi sağlanır.

Araştırmada boşanmış kadınların aile akraba ve komşuları tarafından nasıl baskı gördüğü, hangi sıkıntıları yaşadıkları hakkında bilgiler içermekle beraber bu sorunlarla baş etmek için geliştirdikleri stratejiler ve verdikleri mücadele de konu edilmiştir. Bu sorunların giderilmesinde STK rolü de tartışılmıştır. Bu çalışma araştırmacının yaşantısında, yakın aile fertlerinde gözlemlediği sorunlardan yola çıkarak planlanmıştır. Araştırmacının kendi dünyasında yapacağı bir çalışma, kendi hayatına yönelik gözlemlerini bilimsel bir araştırma ile sunulacak bu araştırma feminist yaklaşımın da amaçladığı toplumsal faydayı sağlamanın belki de ilk adımı olacaktır.

Feminist kuramların aile ilgili temel eleştirisi kadınların ikincil konuma itilmesini getiren mekanizmaları kurumsallaştırmasıdır. Feministlere göre aile, ataerkil bir kurumdur. Feminist yaklaşım aile içi ilişkileri toplumsal cinsiyet rolleri üzerinden tartışır. Bu sebeplerle aile kuramlarına da eleştirel bakarlar (Kasapoğlu ve Karkıner, 2012, s. 16-17).

Marksist feministler Engels'in kuramına dayanmaktadır. Engels, ailenin kökenini tarihsel materyalizm ile açıklar ve ekonomik temellerin kadının aile içindeki konumunu belirlediğini ve ataerkilliği kurduğunu savunmaktadır. Marksist feministler ataerkilliği kapitalizmin bir sonucu olarak görürler ve kadınların aile içi emeklerinin ücretlendirilmesi gerektiğini savunurlar (Kasapoğlu ve Karkıner, 2012, s. 17-18). Bu şekilde kadınların sosyal statülerinin refah artışı ile orantılı olarak artacağını düşünürler.

Öte yandan radikal feministlere göre aile ataerkilliği gelecek kültürlerle aktarma işlevi görmektedir. Ayrıca evlilik araştırmaları yürüten ve mevcut aile düzeninin sömürüye yol açtığını savunan Christine Delphy ve Diana Leonard gibi bazı radikal feministler, ailenin ataerkilliğin sorumlusu olduğunu düşünmektedir (Kasapoğlu ve Karkıner, 2012, s. 18).

Diğer taraftan liberal feminizm ise kadınların özgürlüğü ve kadın-erkek eşitliği üzerinde durmaktadır. Bu eşitliğin sağlanabilmesi için kadınların çalışması gerekliliğini vurgulamakta ve toplumsal cinsiyet rolleri üzerinde durmaktadır (Kasapoğlu ve Karkıner, 2012, s. 19).

Sosyalist feministler ise kapitalizmin kadının özgürlüğünü kısıtladığını savunmaktadır. Sosyalist feministlere göre “kişisel olan politiktir”. Bu sebeple aile içindeki mahrem ilişkilerin tümünün kadının ezilmesi ve ikincil konumunu oluşturan yapının aile olduğunu savunmaktadır. Ailenin siyasal alan görülmesiyle bu sorunun giderilebileceğini ifade etmektedirler (Kasapoğlu ve Karkıner, 2012, s. 20).

Evlilik ve ailenin kuramsal boyutlarının haricinde Türkiye’deki aile içi örüntülerden de bahsetmek önemlidir. Aile ilişkileri, dinamikleri, toplum içindeki yeri gibi birçok faktör kültürler arasında farklılık göstermektedir. Türkiye’de bölgelere göre değişiklik gösteren aile ve evlilik yapıları varsa da Güneydoğu ve Doğu Anadolu Bölgeleri haricinde genel bir aile modeli görülmektedir (Kandiyoti, 2013, s. 40).

Türk toplumunda kadının onurunu erkeğin koruduğu, geçimini erkeğin sağladığı görüşü vardır (Demircioğlu, 2000, s. 11). Kadın, önce babasının ve erkek kardeşlerinin, evlendiğinde de kocasının egemenlik ve baskısı altında toplumsallaşır. Kadın birinin kızı ya da karısı olarak toplumda var olur (Aktaş, 2013, s. 56). Toplumda kocası, babası veya erkek kardeşinin egemenliği altında yaşamayan kadınlar (Demircioğlu, 2000, s. 163-164), namusunun korunmadığı, tehlike altında veya yanlışa meyilli bir tavır içinde olma ihtimali olduğu varsayılır.

Aile yapılarının sanayi devrimi ve kentleşme gibi toplumsal olaylardan etkilenmesi ve değişimi Türkiye için de söz konusudur. Kentlere göç akınlarının başlaması ile kırdan kente göç eden ailelerdeki kadınların çalışma yaşamına girmesi, geniş aileler yerine çekirdek aile yaşantılarının başlaması ve bu

değişimlerin aile içi cinsiyet rollerini karmaşılaştırması ile farklı çatışmalar da yaşanmaktadır (Hablemitoğlu, 2009, s. 67). Kente göç eden toplulukların eğitim ve sosyoekonomik düzeyinin düşük olduğu ve kente uyum sorunları yaşandığı düşünüldüğünde çatışmalar da giderek artmaktadır.¹

Bu çatışmalar giderilemediğinde evlilik içinde pek çok sorun baş göstermektedir. Bu sorunlar ataerkil aile yapıları sebebiyle daha çok kadınları zor duruma düşürmektedir. Aile içi rollerin belirsizliği kadını hem evin ekonomik yükünü taşımak hem de ev içi işler ve bakım işlerini de yürütmek zorunda bırakmaktadır. Bunun dışında eşlerinden şiddet gören ve aldatılan kadınlar psikolojik çöküntüler yaşayabilmektedir.

Ayrıca sosyal dayanışma ve güvenlik ağları geniş ailenin dağılmasıyla birlikte zayıfladığından geçim ve bakım sorumlulukları daha ağır hissedilmektedir. Kente göç eden ailelerde aile içindeki sosyal güvenlik yerini mahalle içindeki dayanışmaya bırakmaktadır. Bu durum da mahalle yapılarını kural koyucu ve baskın bir hale getirmekte ve aile içi karar alma süreçlerine müdahil olmaktadır (Özgen, 2008, s. 416). Bu durum mahalle kültürü olarak adlandırılabilir.

Tüm bu sorunlar aileleri geleneksel kültürde daha az rastlanılan bir son olan boşanmaya götürebilmektedir. Akıntürk (1996) hukuki olarak boşanma, terimini, eşlerin evlilik ilişkisini mahkeme kararıyla sonlandırılması şeklinde açıklar. Türkiye’de boşanma geleneksel yaşam biçimine aykırı bir durumdur. Ataerkil aile yapısının ve geniş aile düzeninin hakim olması sebebiyle boşanma sonrası tek ebeveynli bir aile hayatı geleneksel toplum normlarına ve yaşam biçimlerine uygun görülmemektedir.

Boşanan kişilerin aile içi rol değişikliği, ekonomik ve psikolojik olarak birçok değişim yaşaması sonucu yeni duruma uyum sağlamakta zorlanacakları bilinen bir gerçektir (Uçan, 2014, s. 24). Bu durum kadınlar için toplumsal algılar ve ekonomik nedenler dolayısıyla daha da zorlayıcıdır.

¹ Güreşçi, *Türkiye'nin Köyden Kente Göç Sorunu* adlı çalışmasında kente göç ile oluşan ekonomik sorunların varlığından şu şekilde söz etmiştir: “1950’li yıllardan önce kırsalın ve köylerin birikmiş ekonomik ve sosyal sorunları çözülmeden kentlere taşınmaya başlamıştır (Güreşçi, 2010a; Güreşçi, 2010b). Bu sorunlar kentlere taşınırken mutasyona uğramıştır. Ancak mutasyona uğrayan olan sorunların kentlerde çözümü daha da güçleşmiştir.” (Güreşçi, 2012, s. 42).

Kadınların yaşadıkları baskı boşanma ile birlikte hem ekonomik hem de sosyal açıdan daha da artmaktadır. Özellikle çocukları olan boşanmış kadınların bu sorunları daha ağır yaşayacağı söylenebilir. Boşanmış kadınlar, kadın merkezli namus anlayışı ile toplumsal baskı görmektedir. Akrabaları tarafından kararlarına müdahale edilen, iş yaşamında ayrımcılık, baskı ve taciz gören (Narman, 2006, s. 23-26), toplumda zayıf görülerek sömürüye açık olduğu düşünülen, çocuk bakımı, ev işi, geçim sıkıntısı vb. sorumlulukları genellikle tek başına üstlenen kimseler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Geleneksel toplumlarda aile içi karşılıklılık ilkeleri, komşuluk ve akrabalık bağları neticesinde oluşturulan sosyal güvence sistemleri kırdan kente göç sonucu zayıflamış ve işlevsizleşmiştir. Ancak kente göç, yeni aile yapılarının oluşmasına, mesela çekirdek aile yapısına geçilmesine sebep olmuştur. Bu da kente göçen neslin uyum süreci nedeniyle oluşan sosyokültürel ve ekonomik zayıflığı getirir. STK'ların bu süreçlerde ihtiyaç gideren çalışmalar yapması önemlidir.

STK, Habermas'ın tanımıyla "yurttaşların devletin etki ve ekonomi alanı dışında gönüllü olarak bir araya gelmek suretiyle sosyal ilişkilerde ürettikleri organizasyonlar ve oluşturdukları iletişim yapıları"dır (Doğan, 2002, s. 266)

STK'lar toplumdaki sorunların toplum içinde çözüme kavuşturulabilmesi için çalışan esnek kuruluşlar olmalıdır. Boşanmış kadınların güçlendirilmesinde günümüzde buldukları yer, verdikleri hizmetler ve bu konuya bakış açıları hakkında bilgi edinilmesi ve kadınların ihtiyaçları ve beklentileri ile STK hizmetlerinin ne kadar örtüştüğü çalışmanın sorunsalıdır.

Bu çalışmada internet ve akademik veri tabanları üzerinden yapılan araştırmada Türkiye'de yalnızca kadınlara yönelik çalışmalar yürüten 20 STK'ya ulaşıldı. Bu kurumların 5'i istihdam, 4'ü politika, 4'ü akademik ve kültürel, 2'si aile eğitimi, 5'i kadın hakları yapmaktadır.² Ayrıca Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı da – bir devlet kurumu olarak- kadın ve çocuk merkezli çalışmaktadır.

² 8 Mart Kadın Platformu, Anne-Çocuk Eğitim Vakfı (AÇEV), Anne ve Bebek Sağlığı Vakfı, Emekçi Kadınlar Birliği Kültür Sanat Merkezi, Ka-der, Kadın Araştırmalar Derneği, Kadın Emeğini Değerlendirme Vakfı, Kadın Eserleri Kütüphanesi Bilgi Merkezi Vakfı, Kadın Haklarını Araştırma Geliştirme, Kadın Haklarını Koruma Derneği, Kadının İnsan Hakları Projesi, Kadınlarımız Fikir ve Kültür Derneği, Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı, Yasamı Paylaşalım Kadıköy Kadın Grubu, Uçan Süpürge, Kadın Girişimciler Derneği (KAGIDER), Hanımlar Eğitim

Kadınların hukuki, siyasi ve ekonomik anlamda güçlü olabilmeleri ve çocukları ve kendileri ile ilgili kararları baskı altında kalmadan alabilmeleri için yapılan çok faydalı ancak artırılması gereken faaliyetler söz konusudur. Ancak kadınların yaşadıkları zorlukların neler olduğu ve nasıl giderilebileceği hakkında, sadece boşanmış kadınlara yönelik faaliyetlerde bulunan çalışmalara rastlanmamıştır.

Boşanmış kadınlar, farklı sosyal tabakalarda farklı zorluklar yaşamaktadır. Sosyal statünün belirleyicileri topluluklara göre değişiklik gösterebilmektedir. Bu yüzden araştırmada 10 kadınla görüşme yapılmıştır. Görüşmeler kente göç eden, sosyoekonomik ve eğitim düzeyi düşük, göç eden yakınların topluluk olarak yaşadığı mahalle kültürü olan ilçelerde yaşayan, boşandığı sırada 18 yaş altında çocuğu olan kadınları kapsamıştır. Katılımcı kadınlar, ilk-orta öğretim mezunlardır. Temizlik işleri ve sekreterlik yapan kadınlar, boşandıktan sonra bu işlerde çalışarak para kazanmakta, ev almaya çalışmakta ve çocuklarına bakmaktadır. Köyden kente göçmüş ilk ya da ikinci nesildirler. Yaşadıkları ilçeler mahalle kültürünün kısmen yaşandığı, köyden göçen akraba ve hemşehrilerinin birlikte yaşadığı yerlerdir.

Bu kadınların, gerçekten ne istediği, neden ve nasıl boşanmayı göze alabildiği, boşandıktan sonra nelerle karşılaştığı, nasıl yaşama tutunduğu ve tüm bu süreçte neler hissettiği ve geleceğe nasıl baktığı soruları görüşmelerin kapsamını oluşturmuştur. Kadınlara kartopu tekniği ile ulaşılmış olmasına rağmen ses kaydını hatta görüşme yapmayı kabul etmeyen katılımcılar olmuştur.

Kadınların aile ve çevreleri tarafından uğradıkları baskılar, dışlanma ve yargılanmalar karşısında kendilerini nasıl konumlandıkları, ne algıladıkları, yaşamlarıyla ilgili ne istedikleri, nasıl planlar yaptıkları, hangi hayalleri kurdukları iç dünyaları ve sosyal yaşantıları ayrıca çocukları ile ilgili iletişimleri hakkında bilgiler toplanmıştır.

Diğer yandan, STK'lar ile görüşmeler yapılmış, araştırma konusu kapsamında çalışan bir kuruma rastlanmamıştır. STK'ların şiddet, ekonomik zorluk, eğitimsizlik gibi sorunlar nedeniyle bu kurumlara başvuran çok sayıda boşanmış kadın ile iletişim halinde olmaları nedeniyle edindikleri tecrübe ile görüşmelerde

ve Kültür Vakfı (HEKVA), Kadın Adayları Destekleme ve Eğitim Derneği (KA-DER), Amargi Kadın Akademisi, Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü.

önemli bilgiler vermişlerdir. Bu kurumların kadınların yaşadığı zorluklar ve çevrelerinin bu kadınlara davranışları ile ilgili detaylı ve katılımcı kadınların söylemlerine yakın bilgiler verdikleri gözlenmiştir. Kadınlarla çalışan STK'ların boşanmış kadınlara yönelik sorunları ve kadınların durumlarını tahlil edebildikleri ve empati kurabildikleri gözlemlenmiştir.

Ayrıca araştırmada 1 avukat ile anahtar kişi görüşmesi yapılmıştır. Avukat, boşanmaların hatalı evliliklerden kaynaklandığını belirtmiş, ailelerin kurdukları baskılar ile ilgili gözlemlerini aktarmıştır.

Çalışmanın amacı, boşanmış kadınların yaşadıkları zorlukları kadın perspektifinden tanımlayabilmektir.

1.1. EVLİLİK VE AİLE

Evlilik, diğer tüm kişiler arası ilişkilerden farklı bir özelliğe sahip olarak seçime dayanan ve sürekliliği sözleşmeye dayalı bir yakın ilişkidir. Evliliğin toplumsal düzenin temeli olarak görülmekte, neslin iyi yetişmesi, için evliliğin devamı gerekli görülmektedir (Sayan Karahan, 2012, s. 2). Evliliğin tanımı bazı araştırmalarda “Kadın ve erkek ilişkilerini düzenleyen bir kurum olan evlilik; cinsel ihtiyaçların giderilmesini, üremenin kontrol altına alınmasını, doğan çocukların topluma uygun bir şekilde büyütülmesi, toplumsal cinsiyet rollerine uygun bir şekilde işbölümü yapılmasını, yeni akrabalıklar, toplumsal bağlar ve ittifaklar kurulmasını sağlamaktadır” (Emiroğlu ve Aydın, 2003, s. 294) şeklinde geçmektedir. Yine “Evlilik ergenlik dönemine girmiş (yani üreme yeteneği olan) erkek ve kadınların, üremek (çocuk sahibi olmak), çocukların yetişmesini sağlamak ve iktisadi ve toplumsal olarak yeni bir bütünlük oluşturmak için, içinde yaşadıkları toplumca tanınmış ve onay verilmiş birliğidir”(Üstündağ, 2013, s. 179) şeklinde benzer tanımlar da mevcuttur. Aynı çalışmada geniş ailenin tanımı ise şu şekilde verilmektedir: “Ebeveyn (anne-baba) ve çocuklardan oluşan en küçük akraba-temelli toplumsal birime aile denilir. Bu tanımla ortaya çıkan çekirdek aileye benzer sorumlulukları paylaşan ve aynı hanede oturan ya da oturmeyen akraba olan ve olmayan başlıkları da eklenebilmektedir. Bu genişlemenin kast ettiği aile biçimine ise geniş aile adı verilir” (Üstündağ, 2013, s. 188).

Eş seçimi toplumsal ve kültürel kurallara göre belirlenir. Aile büyüklerinin uygun görmesiyle oluşan evlilikler, aile, akraba ya da tanıdıkların aracılığıyla yapılan tanışma sonrası oluşan evlilikler ve kişilerin kendileri tanışıp kendi arzularıyla kurdukları evliliklerden bahsetmek mümkündür (Üstündağ, 2013, s. 185).

İnsanlar cinselliği belirli kurallara, normlara ve değerlere bağlayarak yaşamaktadır. Toplumsal kurallar çerçevesinde oluşan evlilik edimi aile yapısını meydana getirir. Evliliklerin cinsellik ve çoğalma dışında ekonomik ihtiyaçlar boyutu da vardır. İnsan yavrusunun bakımının zor ve uzun bir süreç olması bu kurumun tüm toplumlarda var olmasının önemli bir nedenidir.

Evliliğin pek çok tanımlanmış çeşidi vardır. İç ve dış evlilikler, akraba içinde veya dışındaki kişilerle kurulan evliliklere göre yapılmış tanımlardır. Tekli ve çoklu evlilikler de çiftlerin birden fazla eş ile evli olma durumlarıdır. Kültürlere göre değişiklik gösteren bu durumda bazen tek eş, bazen kadının bazen de erkeğin birden çok eş ile evlendiği evlilik türleridir (Üstündağ, 2003, s. 182).

Ayrıca evlilik sonrasında nerede yaşanacağı, kadının ya daya daya daerkeğin ailesinin yanına yerleşilmesine göre, çocukların hangi soya bağlanacağını kararı da kültürel kabullere göre olmaktadır.

Toplumların kabul ettiği aile biçimi evlilik ve çocukların doğması yoluyla kurulmaktadır. Toplum düzenini bozabilecek olan cinsel rekabet evlilik kurallarıyla bir düzene bağlanır. Ekonomik olarak da kurulan bu iş birliği sonucu toplumsal yapının en önemli temellerini oluşturan bir birim olarak aileyi oluşturmaktadır. Evlilik yoluyla kurulan bu birimin amacı evliliğin kurulma amacını yürütmektir. İktisadi ve sosyal dayanışma birimleri olarak aynı zamanda kültürleme yani normlarını ve geleneklerini gelecek nesle aktarma yolu ile kültürel kodları gelecek nesle taşımaya yarayan birimdir. Dil ve normlar aile yoluyla öğrenilir (Ozankaya, 1991, s. 215).

1.1.1. Aile Kuramları

Aile kurumunun geçmişi ile ilgili literatürde birçok sosyolojik tartışma mevcuttur. Aileyi tarihsel olarak açıklayan düşünürlerden Engels (2015), evrimci bir anlayış ile evliliğin tarih içinde gelişimini ele alır. Engels, Morgan'ın anlatıları ile, kısaca

tarih öncesi dönemlerde herhangi bir kurala bağlı olmaksızın cinsel ilişkilerin kurulduğu ve doğan çocukların kadın tarafından büyütüldüğü ilk aile modellerinden günümüze kadar evrilerek gelen, dönem ve bölgelere göre düzenlenen toplumsal kurallar geliştirilerek hukuki bir yapı kazanan ve günümüzde ataerkil bir yapıya dönüşerek kendini yeniden üreten sosyolojik bir birim olarak tanımlar.

Bir başka yaklaşım ise Giddens'in cinsel devrim yaklaşımıdır. Giddens, evliliğin 18. yy sonrası yaşanan bir cinsel devrim ile değiştiğini savunur. Romantik aşk beklentisi, korunma yöntemleriyle kadınların cinsel arzularını yaşama özgürlüklerinin oluşması, evliliğin ve/ya cinselliğin çoğalmak amacı dışında yaşanması gibi kadın ve erkek konumlarını, aile ve evlilik amaçlarını ve yapılarını değiştiren, dönüştüren sebepler olduğunu belirtir (Giddens, 1992, ss. 7-9).

Aile olgusuna kuramsal yaklaşımlar oldukça geniş bir literatür oluşturmaktadır. Ekolojik perspektif, ailenin çevresel değişimlere uyum sağlayan bir küme olduğunu söylerken, işlevselci kuram ailenin toplum içindeki işlevlerinden ve bu işlevleri sürdürdüğü sürece var olacağından söz eder. Haralambos, Murdock'un ailenin işlevlerini cinsellik, yeniden üretim, ekonomi ve eğitim olarak sıraladığını belirtir (aktaran Sungur, 2014, s. 64). Parsons'a göre ise çocukların birincil sosyalizasyonu ve toplum nüfusunun kişiliklerini oluşturması ailenin en temel ve indirgenemez işlevleridir (aktaran Sungur, 2014, s. 64). Görüldüğü gibi işlevselci yaklaşım aile kurumunun toplum içinde şu veya bu şekilde bir işlev yerine getirdiğini, öneminin de buradan geldiğini belirtir. Yapısal-İşlevselci yaklaşımın temel düşünceleri; her toplumun alt sistemlerden oluşan bir bütün olduğu, toplumun her parçasının diğer parçaları ve bütünü etkilediği, sosyal sistemlerin en iyi biçimde varlığını sürdürdüğü şeklindedir (Adak, 2012, s. 71). İşlevselciler kadınların aile içinde işlev gördüklerini, kamusal hayatta işlevsiz olduklarını savunurlar. Talcott Parsons, Robert Merton, Levi Straus gibi düşünürler bu yaklaşımı benimsemişlerdir (Adak, 2012, ss. 72-739).

Diğer bazı kuramlar da aile bireylerinin ilişkileri ile aile kurumunu açıklamaktadır. Çatışmacı kurama göre aileler arası çatışmalar toplumsal düzenin temelidir. Aile içinde güç ve kaynak yönetimi ile ilgili bir çatışma söz konusudur. Bu yaklaşıma göre; insanlar kendi çıkarlarını korur, beşeri çevre semboliktir ve

rekabet her sosyal ilişkide vardır. Bu yaklaşımda Sprey, farklılıkların etkili bir şekilde yönetilmesiyle oluşacak işbirliği kavramından söz etmiştir. Shornack ise uyumu yok eden güç kavramı üzerinde durmuştur. Clayton da güç kavramının alt başlıklarını vermiştir (Adak, 2012, ss. 78-79).

Mübadele yaklaşımı ise “insanların birbirine bağımlı oldukları, kaçınılmaz olarak bir şeyler alıp verdikleri, insanların kaçınılmaz olarak birbirlerine ihtiyacı olduğu sayılısından hareket eder” (Adak, 2012, s. 80). Mübadele kuramına göre insanlar daha çok ödül daha az maliyet arayışındadır. Her davranış bir ödül ve maliyet getirir. Sosyal alışverişler karşılıklılık ilkesiyle yürür (Adak, 2012, s. 81).

Simgesel etkileşimciler aile içi rollerin doğru oynanması gerekliliğinden söz ederken toplumsal alışveriş kuramı karşılıklılık ilkesi gereği kazançların oluşması sebebini öne çıkarır. Ailevi gelişim kuramına göre aile biriminin gelişimi, normlar, roller, ihtiyaçlar tarafından belirlenir. Aile sistemleri kuramına göre ise ailenin bir sistem olduğunu ve tüm sistemler gibi var olabilmesinin temel amaç olduğunu vurgular (Canatan ve Yıldırım, 2013, s. 36-48).

Tüm aile kuramları ailenin olumlu işlevleri olduğunu ve toplum için gerekli bir sistem olduğunu savunmamaktadır. Aileye eleştirel bakış ile yaklaşanlar, çatışmaların olduğu ailelerde çocukların olumsuz etkilendiği, aile içinde bireyin ön plana çıkamadığı ve kısıtlandığı, yüksek beklentiler sebebiyle çatışmanın kaçınılmaz olduğu şeklinde gerekçelerle ailenin olumsuz işlevlerinin olduğunu savunurlar. (aktaran Sungur, 2014, s. 65).

1.1.2. Feminist Yaklaşımlar ve Aile

Feminist kuram ise ataerkil aile yapısından ve cinsiyetçi iş bölümünden doğan adaletsizliklerden söz eder ve bu durumun eşitlikçi bir bakış açısıyla değişmesi gerektiğini savunur. Feminist kuramcılar evliliğin kadınlar üzerindeki olumsuz etkilerine odaklanırlar (Ecevit ve Karkıner, 2011, s. 133-137). Aile, sevgi ve dostluk ya da sömürü, yalnızlık ve eşitsizlik kaynağı olabilir (Adak, 2012, s. 84). Feminist yaklaşım temel olarak 3 olgu üzerinde inceleme yapar: Ev içi iş bölümü, eşitsiz güç ilişkileri ve bakım etkinlikleri (Adak, 2012, s. 85).

Marksist feministler kadının aile içinde sömürüldüğünü ve kadının ailede ikincil konuma düşürüldüğünü savunurlar. Marksist feministler, toplumsal cinsiyet rollerinin değişmesinden çok kadınların ev içi hizmetlerindeki emeğinin ücretinin ödenmemesinin kadının statüsünü olumsuz etkilediğini vurgularlar. (Ecevit ve Karkner, 2011, s. 133).

Radikal feministler ise evli kadınların ortak ezilmişliklerinden bahsederler. Özellikle kır yaşamında üretim biriminin aile olması sebebiyle evli kadınlar hem tarlada hem evde çalışarak sömürüye uğrarlar. (Ecevit ve Karkner, 2011, s. 133). Ayrıca mülkiyet hakları da kısıtlandığından kendi emekleriyle elde ettikleri mülke sahip olamazlar. Thomson'ın "Dünyadaki işlerin tamamının kadınlar tarafından yapıldığını, bunun karşılığında kadınların bütün gelirlerin % 10'unu kazandığını, üretim araçlarının yalnızca % 1'ine sahip olduğunu" (aktaran Ecevit ve Karkner, 2011, s. 135) belirttiği feminist duruş kuramı da kadınların güçlü ve çalışkan olmalarına karşılık elde edilen kazançlara sahip olamamalarını tartışır. Buradan da aile kurumunun kadın sömürsünü meşrulaştırdığını söyler (Ecevit ve Karkner, 2011, s. 135).

Friedan liberal feminizmin bir temsilcisi olarak kadınların her şekilde aileden sorumlu olarak görülmesini eleştirir ve toplumsal cinsiyet eşitliği için temel siyasal değişikliklerin olması gerekliliğini savunur (Ecevit ve Karkner, 2011, s. 137).

Hangi feminist yaklaşım olursa olsun kadının ataerkil bir aile yapısı içinde haklarından edildiğini, haklarını korumak ve güçlenmek için ataerkilliğin algı ve savunularının terk edilmesi gerektiğini savunur. Her bir feminist akım kadınların eşitlikçi bir anlayış ile toplumda var olması gerekliliğini savunur. Bu gerekliliğin yol ve yöntemleri ise farklılık arz edebilmektedir.

1.1.3. Türkiye'deki Aile Örüntüleri

Ailenin örgütlenme biçiminde oluşan farklılıklar kültürel, ekonomik, göç ve kentleşme sonucu oluşan sosyokültürel ve sosyoekonomik düzeyin insanların yaşamlarına etkileri ile oluşabilmektedir. Eğitim ve ekonomik düzeyi düşük, kırdan kente göç etmiş, mahalle kültürünün hakim olduğu çevrelerde yaşayan

ailelerin aile içi sorunlarına geniş aile yerini alan komşular müdahale edebilmektedir (Duben, 2012, ss. 80-85). Bu durum boşanma sonrasında da devam etmektedir. Boşanmanın ortaya çıkması, boşanma kararına verilen toplumsal tepkiler ve boşanma sonrası yaşanan toplumsal etkili sorunlar da aile yapısının farklılığına göre değişkenlik göstermektedir.

Aile kuramları ve feminist kuramlar evrensel bir iddiada bulunmaktadır. Bununla beraber Türkiye’de aile örüntülerinin diğer kültürlerden ve genel aile literatürünün geliştiği Batı toplumlarından bazı temel farklılıklarının olabileceği bir gerçektir. Araştırma, Türkiye’de, Türkiye toplumunda yürütülen bir çalışma olması nedeniyle Türkiye’ye özgü aile örüntülerinin değerlendirilmesini gerektirmektedir. Türkiye kendi içinde zaman ve coğrafyaya bağlı pek çok farklılık gösterebilmektedir.

Türkiye’deki aile örüntülerinin tarihsel seyri her ne kadar zor olsa da daha çok kentli aile örüntüleri hakkında bilgilerin bulunabildiği görülmektedir (Duben, 2012, s. 106). Türkiye’de geniş aile yapısı baba otoritesi altında tüm çocukların evlenseler de aynı hanede yaşadıkları bir modele sahipti. Ailede çocukların yetiştirilmesinden ekonomik davranışlara kadar tüm kararlar hanenin babasından geçiyordu. Otorite yaş ile ilgiliydi (Duben, 2012, s. 109-127).

Türk ailelerinde toplumsal cinsiyet rollerinin farklılaşmasına dayalı bölgeler arası farklar da bulunmaktadır. Toplumsal cinsiyet rollerinin kadının toplum içindeki konumunu belirlemede önemli bir etken olduğu (Ökten, 2009 s. 304) düşünüldüğünde bölgeler arası aile içi rollerin farklılaşması kadının toplumsal durumuna ve dolayısıyla boşanma sonrası kadının sosyal statüsüne etki edebilir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri dışındaki Türkiye’de genel bir aile modeli görülmektedir (Kandiyoti, 2013, s. 40).

Boşanma, yalnızca çekirdek aileyi değil tüm aile ve akraba çevresini etkileyen bir olaydır. Ailelerin mensup oldukları sosyal sınıf ve ekonomik düzey de aile yapılarını etkilemektedir. Kırdan kente göçler de aile yapısında temel değişiklikler oluşturan faktörlerden biridir. Göç ile sosyal statünün farklılaşması, sosyal güvence sisteminin değişikliğe uğraması, sosyokültürel farklılıkların oluşması ve yabancılaşma gibi farklılıklar söz konusu olmaktadır.

Göçlerle gelen ve hemşehrilik örüntülerinin başat olduğu mahallelerde sosyal kontrol güçlüdür. Bu durum boşanmak isteyen/ boşanan kadının davranışları, yaşam tarzı, gelecek ile ilgili planları gibi pek çok kişisel kararına daha geniş bir hemşehri çevresi tarafından müdahale edilebilmesinin yolunu açmaktadır.

1.2. BOŞANMA KAYIP KURAMLARI İLE BOŞANMIŞ KADINLARIN YAŞADIĞI TOPLUMSAL ZORLUKLARI TARTIŞMAK

Boşanma kavramsal olarak, evlilik ilişkisinin bitmesidir (Uçan, Yazar ve Sayıl, 2005, ss. 23-24). Boşanma psikolojik, sosyolojik ve ekonomik boyutları olan ve sonrasında birçok sosyal değişiklik yaşanabildiği bir olaydır. Boşanma konusuna toplum düzeyinde ahlaki bir değer yüklenmektedir. Boşanma sonrasında yaşanan psikolojik zorluklarla başa çıkabilmekle çalışmalar yürüten Zara, boşanma hakkında şu ifadeleri kullanır:

“Çiftlerin birbirlerine yabancılaşarak beklentilerinin karşılanmadığı ve yoğun tatminsizlik yaşadıkları bir dönemin, yasal, duygusal ve sosyal olarak bitirilmesidir. Tek çekirdekli bir aile yapısından iki çekirdekli bir aile yapısına geçişi temsil eden ve geçici bir kriz süreci olan boşanma, sadece yaşandığı aileyi değil, aileye bağlı birçok kişinin ilişkilerini de değiştirip şekillendirir. Çoğu birey bu duruma zamanla alışarak uyum sağlar. Ancak bireyin kişilik özellikleri ve sahip olduğu destek kaynakları (aile, yakın arkadaşlar, iş, eğitim vs) bu uyumu etkileyen faktörlerdir” (Zara, 2013, ss. 18-19).

Boşanma sonrası toplumsal uyumun tekrar sağlanması için bireyler sosyal desteğe ihtiyaç duymaktadır. Araştırmada boşanmış kadınların yaşadıkları toplumsal zorlukların çalışılıyor olması nedeniyle burada boşanmanın yol açtığı kayıpların tartışıldığı kuramlar ele alınmıştır. Boşanma kuramları; Yas Kuramı, Psikososyal Gelişim Kuramı, Kriz Kuramı ve Boşanmanın Altı İstasyonu’dur.

Boşanma ile ilgili en detaylı psikososyal analiz yapan araştırmacı olan Kessler boşanmayı yedi evreye ayırır. Kessler’e göre boşanma, evliliğin ilk yıllarında çiftlerin aralarındaki ilişkide fark ettikleri zorluklar, zamanla evliliğin sonlandırılmalarına sebep olur. Kessler’in tanımladığı boşanma aşamaları, gözünü açmak, erozyon, ayrışma, fiziksel ayrılık, yas, ikinci ergenlik, araştırma ve sıkı çalışma şeklindedir. Boşanmalar genelde üçüncü ya da dördüncü evreler olan ayrışma ya da fiziksel ayrılıkla birlikte gerçekleşmektedir. Sonrasında çiftler

yaşadıkları toplumsal yapıyla bağlantılı olarak yaşadıkları zorlukları giderebilmek için çabalamak zorunda kalmaktadır (Uçan, 2014 s. 24).

Boşanmayı ölüm gibi bir yas süreci olarak tarif eden Wiseman'a göre inkar, kayıp, kızgınlık, yeni yaşam tarzı ve kimliğe uyum, kabul ve yeniden işlev görme, ikinci ergenlik dönemlerini kapsar. Bu süreçte boşanmış bireyler ortaya çıkan yeni duruma alışmaya çalışırken bir çok psikososyal zorlukla karşılaşmaktadır. Kessler ile benzer aşamalardan bahseden Wiseman ikinci ergenliğin tüm çalkantının kabul edilmesinin ardından yaşandığını savunur (Uçan, Yazar ve Sayıl, 2005, s. 26).

Boşanma ile ilgili evreleri en açık şekilde anlatan kuramcılardan biri olan Bohannan (Kaslov 1980, s. 2), boşanmanın altı istasyonundan bahseder. Bu aşamaların paralel süreçler olduğunu bildirir: Duygusal (emotional), hukuki (legal), ekonomik (economic), anne-baba olarak -ebeveyn (coparental), toplumsal (community) ve ruhsal (psychic). Tüm bu istasyonlar çiftlerde farklı etkiler gösterir. Toplumsal istasyonun ya da duygusal istasyonun etkisi çiftlere ve kişilere göre değişkenlik gösterir (Uçan, Yazar ve Sayıl, 2005, s. 27).

Boşanma kayıp kuramlarının da dikkat çektiği gibi boşanma ardından, hem kadınlar hem de erkekler ciddi, örseleyici sorunlar yaşamaktadırlar. Arıkan (1996) soyutlanma ve intihar gibi psikolojik sorunların boşanmış kişilerde evlilere oranla daha fazla olduğunu bildiren araştırmalardan bahsetmiştir.

Boşanmanın, eşlerin birçok sıkıntı ile karşılaştığı bir süreç olduğu çoğu akademik çalışma ve yaklaşım tarafından bildirilmektedir. Wiseman, boşanma sonrası uyum aşamalarından biri olarak kayıp ve depresyondan bahseder. Boşanma süreçlerine yönelik yeni kuramlar geliştiren Hackney ve Bernard ise boşanma sonrasındaki üçüncü aşamanın kayıplar ile yüzleşmek olduğunu savunur (Sayan Karahan, 2012, s. 21).

Boşanmanın ardından özellikle kadınlar çocukların sorumluluklarını tek başına taşımak, ekonomik sıkıntılar, ruhsal sorunlar, çaresizlik ve suçluluk hisleri, belirsizlik gibi çeşitli psikolojik, sosyal ve ekonomik sorunlar ile karşılaşmaktadır (İyilikçi, 2015, ss. 12-13).

1.3. BOŞANMA ÜZERİNE FEMİNİST TARTIŞMALAR

Bununla beraber kadının sosyal statüsü ve toplumsal cinsiyet algıları, kadınların her durumda dezavantajlı olduğu da özellikle feminist kuramlarda tartışılmaktadır. Liberal feministler kadının anne ve eş olması, erkeğin sınırsız otorite yetkisinin olması, kadınların daha duygusal ve zayıf olduğu algısı gibi toplumsal algıya dayanan sorunların kadının kamusal alana çıkamaması, medeni haklara sahip olmaması, eğitimde imkan eşitsizliği gibi haksızlıklara maruz kalmasına sebebiyet verdiğini tartışır (Donovan, 2015, ss. 21-30). Bu yaklaşımın savunucularından Wollstonecraft, *Kadın Haklarının Savunması* (1987) kitabında kadınların erkeklerle aynı özelliklere sahip olduğu ve bu sebeple aynı haklara da sahip olması gerektiğini savunurken, kadınlara yönelik hak mücadelesini bir anlamda siyasi ve kamusal alanda arar (aktaran Donovan, 2015, ss. 22-23) Wright, Grimke ve Falls gibi Aydınlanmacı yaklaşımdan gelen kuramcılar ise, kadın ve erkeklerin ruh ve akıl yetilerindeki aynılığı sebebiyle aynı haklara sahip olmaları yönünde savunuları vardır (aktaran Ersoy Çak, 2010, s. 104). Kadınların erkeklerden daha az akılcı oldukları yargısının, kadınları toplumda alt statüye indirdiğini düşünürler. Buradan hareketle kadınlar boşanma sonrasında erkeklerden daha fazla zorlukla karşılaştıkları savunulabilir.

Radikal feministlere göre ise sorun çok daha köklüdür. Kadınlar kendi haklarını, kadın dayanışmasıyla oluşturulmuş yeni bir dünya düzeninde elde edebilir. Radikal feminist yaklaşımın önde gelen isimlerinden Firestone, biyolojik aileyi kadının ezilmesinin temel sebebi olarak görür (aktaran Atan, 2015, s. 16). Kadının doğurganlığı sebebiyle tutsak duruma düştüğünü, doğum ve bakım aşamalarının kadını kamusal alandan uzak bıraktığını ve erkeğin egemenliğine hapsedtiğini vurgulamaktadır (aktaran Atan, 2015, s. 16). Boşanma ile ilgili sorunlar radikal feministlere en başından evlilik kurumunun doğmasıyla ortaya çıkan bir sorundur.

Kadınlar eğitim eşitsizliği dolayısıyla ekonomik imkanlara ve kamusal özgürlüğe kavuşamamakta ve boşandıktan sonra zaten üzerlerinde olan bakım yüküyle birlikte çalışmak zorunda kalmaktadırlar. Çalışabilmek için erkeklerden daha az donanıma sahiptirler çünkü daha az imkana ulaşabilmişlerdir. Marksist feministlere göre kadınların tüm zorlukları bu imkanların elde edilmesiyle, eşit işe eşit ücret ve kamusal, siyasal haklar ile kadının statüsü ile erkeğin statüsü

eşitlenecektir. Liberal feministler kadınların toplum düzeninde söz haklarının olması ile bu eşitsizliklerin giderilebileceğini savunur. Wollstonecraft (1792), kadın haklarını savunurken kadın ve erkeğin aynı akılcılıkta olduklarını ve kadınların hissiyatla kendini yönlendirdiğinin düşünülmesini reddetmektedir (aktaran Aktaş, 2013, s. 62). Bunun aksine Smith (2012), kadınların kendilerine ait farklı bir dünyanın varlığından ve bu dünyanın ancak içerden, kadınlar tarafından anlaşılabilceğini savunur.

1.4. KADININ GÜÇLENMESİ VE FEMİNİST BAKIŞ

Kadının güçlenmesi feminist bakışa göre en temelde ekonomik güçlenme ile mümkündür (Koray, 2011, s. 14). Ekonomik güçlenme kadının toplumsal konumunu da düzenleyecek bir unsurdur. Liberal feministler kadının güçlenmesi olgusuna kadının ev içindeki itaatkar rolünü eleştirmektedir. Kadının kamusal alanda, ekonomik özgürlüğünü kazanmış olarak var olması gerektiğini savunurlar. Radikal feministler ise kadının toplum içindeki eşitsiz konumunun güç ilişkilerinden ve erkeğin gücüne bağlanmış güç durumundan kaynaklandığını savunarak kadının erkekten bağımsız bir kadın algısının gerekliliğinden bahsetmektedir (Aktaş, 2013, s. 63). Marksist feministler de kadınların emeklerinin erkekler tarafından sömürüldüğünü ve ev işlerinin kadının yabancılaşmış emeği olduğunu söylemektedir (Aktaş, 2013, s. 64). Varoluşçu feministlerin kadının kendi başına bir varlık olarak görülmesi gerektiği savunusu yaparken kültürel feministler de kadının rollerinin toplumsal olarak belirlendiğini vurgulamaktadır (Aktaş, 2013, s. 65).

Görüldüğü üzere feminist yaklaşımlar kadının toplum içinde özerk bir birey olarak var olabilmesi gerektiğinden bahsetmektedir. Bunun oluşabilmesi de ekonomik güçlenmeden geçmektedir. Ekonomik güçlenme karar almada daha bağımsız hareket edebilme gücü getirebilecektir. Ancak tamamen özerk, özgür ve güçlü bir kadın kimliği için ekonomik güçlenmenin yetersiz olduğu açıktır. Çalıştığı, tüm ekonomik sorumluluğu ve hatta ev içi ve bakım sorumluluklarını almış kadınların da eşlerinden şiddet gördükleri ve boşanmak istedikleri halde boşanamadıkları pek çok kere gözlemlenmiş olgulardır. Ekonomik güçlenme için bile tek başına istihdamın yeterli olmadığı ortadadır. Kadınların ucuz iş gücü

olarak görülmesi, güvencesiz çalışması gibi pek çok sorunun giderilmesi için toplumsal bilincin gelişmesi gerekmektedir.

Marksist feministlerin bahsettiği gibi kadın, erkeğe bağlı bir şekilde toplumsal konum edinebilmektedir (Aktaş, 2013, s. 64). Bu durumda boşanmış kadın babasının kararlarına bağımlı hale gelmekte ya da toplum tarafından dışlanmaktadır. Kadının yalnız olmasının bir güçsüzlük belirtisi olarak algılanması da çeşitli tacizlere ve yargılamalara meydan vermektedir. Kadınların zorluklar içinde zorla yürüttükleri evlilikler bu toplumsal baskılar neticesindedir. Bu yüzden boşanmış kadınların herhangi bir baskı ve yargılanmaya maruz kalmaksızın ekonomik kazancını kendi sağlayarak ve çocukları ve kendi yaşamı ile ilgili kararlarını alırken özgür ve özerk bir biçimde davranabilmesi gerekmektedir. Kadınların toplum içinde bağımsız bir yer edinmeleri için güçlenmeleri ve toplumun ataerkil bakışının değişmesi önemlidir.

Kadının güçlenmesinde kamu kurumları ve STK'ların önemli rolleri vardır. Bu kurumlar kadının ekonomik güçlenmesinde, istihdam sağlanmasında, çalışma şartlarının iyileştirilmesinde, toplumun kadının konumuna dair algısının değiştirilmesinde, eğitim, savunuculuk, iş imkanı oluşturma gibi faaliyetlerle rol alabilirler.

1.4.1. Kadının Toplumsal Konumu Ve Boşanma

Feminist düşünürlerden Gilman *Yuva* (1903) isimli eserinde aileyi tanımlar ve erkek egemen baskıyı ailenin değişmesiyle azaltabileceğini savunur (aktaran Özsöz, 2008, s. 54). Kadının erkeğe hizmet etmesi gereken bir varlık olarak tanımlanması onun erkek olmadan toplumda var olmasında büyük sorunlar meydana getirmektedir. Bu sorunlar baskı ve yoksunluk şeklinde iki yönlü sosyal çıkmaza sokmaktadır. Aile baskısı, çalışma zorunluluğu, iş hayatında haksızlık ve taciz, akraba, arkadaş ve komşu çevrelerinde yaftalama, taciz, dışlanma, bakım yükünün artması, kararlarının engellenmesi şeklinde sosyal sorunlar olarak kendini gösterir.

Bu durumda kadının anlaşılması için kadınca bir analize ve toplumun kadına has düşüncüsü anlamaya ihtiyacı vardır. Erkek egemen görüşü yeniden üreten dışlama

ve baskılar ancak bu kadının penceresinden bakılarak görülebilecek önemdedir. Boşanmış kadınların sorunları ekonomik özgürlüğü ve toplumsal algıların kadınca bir bakışla oluşmasıyla giderilebilir. Kadınlar toplumda cinsiyetçi yaklaşımlar sebebiyle bazı kısıtlamalara ve ayrımcılıklara maruz kalmaktadır. Bu sorunlar sağlık, eğitim, iş yaşamı gibi birçok alanda ortaya çıkmaktadır. Boşanma tüm boşanan kişilere olumsuz etki etmekle beraber ekonomik seviyesi düşük (Aktaş, 2011, s. 46), eğitim seviyesi düşük (Sucu, 2007, ss. 26-27), göç etmiş (İnci, 2015, s. 29), köyden kente göçmüş ancak geleneksel kültürü hala taşıyan toplumlara sosyal aidiyeti olan kadınları (Aydın ve Baran, 2010, s. 119), daha çok etkilemektedir.

Boşanma ve sonrası süreçte ataerkil etkiler Türkiye toplumunun her kesiminde aynı şekilde ve yoğunlukta gözlemlenmeyebilir. Aydın ve Baran, *Toplumsal Değişim Sürecinde Evlenme ve Boşanma* isimli çalışmasında “Feodal kültürün belli oranda varlığını sürdürdüğü bazı bölgelerde evlenme ve boşanma olgularında geleneksel kuralların etkisi halen devam etmekte, kimi kesimlerde ise modern yaşama özgü yeni durumlar ortaya çıkmaktadır” (2010, s. 118). Feodal kültür olarak bahsedilen kültür, kırdan kente göçmüş henüz göçmen kuşakların hayatta olduğu ve kültürel egemenliğini sürdürdüğü topluluklar için söz konusudur. Türkiye’de kalabalık bir nüfusun büyük şehirlerde yaşadığını ve kırdan kente göç eden nüfusun ne kadar büyük oranlarda olduğunu düşünürsek sözü edilen “feodal kültürün belli bir oranda varlığını sürdürdüğü” toplulukların geniş bir toplumu ifade ettiği düşünülebilir. Özellikle gecekondu bölgelerinde ve benzer sosyokültürel çevrelerde “kadınların bazı mekanlara ulaşımında ve bağımsızlıklarını kazanmada sorunlar yaşaması ve kendilerini geliştirip toplumsal süreçlere dâhil olmasında engellerle karşılaşması bu kesime özgü dışlanma sorununun temelini teşkil etmektedir” (Çakır, 2008, s. 26) şeklinde ifade edilen kısıtlamalar söz konusudur. Çalışma yaşamına katılmakta zorluk çeken kadınlar işe başladıktan sonra da eğitim eksikliği, geçim zorunluluğu gibi sebeplerle enformel işlere yönelmekte ve güvencesiz, ağır şartlarda çalışmak zorunda kalmaktadır (Öztürk ve Çetin, 2009, s. 2677).

Sosyoekonomik düzeyi düşük toplumlarda eğitim almamış kadınların daha fazla olmasına bağlı olarak boşanma sonrası ekonomik ve psikolojik güçlenmelerinin daha zor olacağı söylenebilir. TÜİK’e göre 2015 yılında okuryazar olmayan

bireylerin iş gücüne katılma oranının %18,6, ilkokul mezunlarının %50,4, ortaokul mezunlarının %48,7, lise mezunlarının %54,1 ve üniversite mezunlarının % 79,8 olduğu görülmektedir. Ayrıca kadınların iş gücüne katılım oranları % 35'tir.³ Dolayısıyla eğitim düzeyi düşük bu gruplarda ekonomik düzeyin de daha çok düşük olması muhtemeldir. Sosyoekonomik seviyesi düşük toplumlardaki boşanmalardan sonra kadınların toplum içindeki yaşamları birkaç kat daha zor olmaktadır. Bu yüzden özellikle sosyoekonomik düzeyi düşük toplumlarda boşanmış kadının güçlenmesi çok önemlidir. Kadının güçlenmesini ekonomik anlamda baktığımızda eğitim, ev içi işlerden sorumlu olduğundan ekonomik özgürlüğün olmaması, enformel istihdam, düşük ücret, çocukların bakımı ile ilgili sorumluluk gibi sorunların giderilmesi elzemdir. Kadının düşük ücret, kayıt dışı istihdam ile ekonomik gücünün zayıflaması ya da iş hayatına katılmaması toplumsal konumunu etkilemektedir. Eğitime erişim kadının kendisi ve çocuklarıyla ilgili kararları alması, hayattaki sorunlarla baş edebilme becerisinin gelişmesi ve yine ekonomik eşitsizliklerin de giderilmesinde bir kilit rolündedir.

Kadınlar buldukları toplum itibariyle yaşadıkları zorluklara boşanmış kadın olmanın zorluklarını üstelik de bu toplumlarda boşanmanın getirdiği diğer zorluklarla beraber birçok sıkıntıyı göze alarak boşanmaktadır. Boşanma sonrasında da hayatta kalma mücadelesini de daha fazla vermek zorundadır. Kadınlar duygusal sıkıntılar da yaşamaktadırlar. Boşanma sürecinde yaşadıkları aile baskısı, eşin tehditleri, çocukların durumlarının etkilenecek olmasının sorumluluğu ve psikolojik yıpranmalar kadının zaten büyük bir yorgunluğa sürüklenmesine sebep olmaktadır. Aktaş'a göre kadınlar, boşandıktan sonra, ekonomik zorluklar, konut bulma sorunu, çevre ve aile baskısının yanında beklendik olarak ruhsal ve duygusal sıkıntılar da çekmektedir (Aktaş, 2011, ss. 54-88).

Boşanma sonrasında yaşanan sıkıntılar daha önce evli olan kadının toplumdaki statüsünün değişmiş olmasıyla kaybettikleri dolayısıyla ortaya çıkmaktadır. Kadın evliyken akrabalarının hayatına müdahale etmesi pek mümkün değilken boşandıktan sonra karar verme yetkilerini anne, baba ve büyük kardeşlerine devretmek zorunda kalabilmektedir. Bunun bir sebebi ekonomik kayıplar nedeniyle aileden beklenen desteğin karşılığında mecburi olarak kararlarını kabul

³ <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21567> Son erişim tarihi: 31.07.2017

etmesidir. Diğer sebep ise belirli sosyokültürel çevrelerde “başında erkek olmayan kadın” olarak doğru kararlar vermesinin mümkün olmayacağı inancı ya da yalnız başına hareket etmesinin doğru görülmemesidir. Aile, cinsiyet ve cinsel roller ile ilgili tanımlamalarda bulunan Tolan, bu durumun geleneksel olarak tanımlanmış kadın-erkek rollerinden doğduğunu söyler:

“...kadın ve erkek arasında erkek bakış açısına göre belirlenmiş olan aile içi ilişkiler ile ev işleri ve çocuk bakımına ilişkin geleneksel işbölümüne dayalı olarak tanımlanmış kadın-erkek rolleri ailede kız ve erkek çocuklarının cinsiyetçi rollerle yetişmesi sonucunu doğurmuştur. Bir başka ifadeyle geleneksel ailede önce babasının ve erkek kardeşlerinin egemenlik ve baskısı altında toplumsallaşan kadın, böylesi bir var olmayı evlendiğinde kocası ile olan ilişkilerinde de sürdürmektedir. Kadın ya birinin kızı ya da karısıdır; tek başına var olması neredeyse mümkün değildir. Bu bağımlılık ilişkisi kız çocuğa çok küçük yaşlardan başlayarak benimsetilirken, “bağımsız” erkek çocuk ileride evinin ekonomik yükümlülüğünü ve genel sorumluluğunu tek başına yerine getirmeye yönlendirilecek şekilde koşullandırılır” (Tolan, 1991, ss. 208-214).

Kadının bir erkeğin egemenliği altında olmaksızın toplum içinde var olmasının, erkeklerle eşit bir konumda sosyal bir yer edinmesinin ne kadar zor olduğu ortadadır. Kadının toplum içinde birey olarak var olabilmesi, kendisinin ve çocuklarının geleceği ile ilgili kararları alabilme gücü, ekonomik güçlenme ile mümkündür. Kadınlar boşandıktan sonra çalışma hayatında da birçok zorluklar yaşamaktadır. Bunlardan ilki iş bulma konusunda daha önce hiç çalışmadıkları için iş bulamamak, iş yaşamında bazı taciz durumlarına maruz kalması ya da normalde çalışılması kabul edilmeyen işlerin kabul edilmek olabilmektedir: “Yerli kadın iş gücünün emeği üzerindeki patriarkal denetim ve kendi hanesi içindeki yükümlülükleri, kadınları yatılı bir çalışma biçimini kabul etmekten alıkoymaktadır. Bu tarz çalışmayı kabul edenler, az sayıdaki dul/boşanmış kadın olmaktadır” (Erdoğan ve Toksöz, 2013, s. 11). Boşanmış kadınlar zorlu çalışma şartlarını kabul etmek zorunda kalmaktadır.

Bununla beraber çevre baskısı ve aile baskısı ile sosyal dışlanma ve içermeye maruz kalmaktadır. Namus kavramı üzerinden ailenin boşanmış kadınlara “sahip çıkma” kaygısı ile kısıtlaması, çevrenin ise boşanan bir kadına olumsuz anlamlar yüklemesi sebebiyle dışlaması ile dışlanma ve kısıtlanma şeklinde iki farklı sosyal baskıyı birden hissettirmektedir (Aktaş, 2011, s. 17).

Boşanmış kadınların belli sosyokültürel toplumlarda dışlanma ile karşı karşıya kalmaları da söz konusu olmaktadır. Bu durum çalışmak zorunda kalan kadınlar olmalarından da kaynaklanmaktadır (White, 2015, ss. 26-28). “Sahipsiz kadın”

imajı toplumda hem suiistimal edilmeye müsait bir kurban olarak görülürken hem de potansiyel bir “erkek hırsızı” olarak algılanmaktadır. Bu algı yüzünden boşanmış kadınlar kendilerini evliken buldukları çevreden soyutlamak zorunda hissetmişlerdir (İnci, 2015, s. 60). Kadınların toplumda erkeklerden daha dezavantajlı durumda olması boşanma sonrasında da daha çok sorun yaşamaları beklendik bir durum olur. Sucu’nun araştırmasında “davranışlarımda son derece ölçülü olmaya çalışıyorum” diyen kadınların oranı %53 olduğu belirtilmektedir (Sucu, 2007, s. 61). Kadınların dışlanmaya maruz kaldığına dair literatürde birçok çalışma mevcuttur. *Boşanma Nedenleri Ve Boşanma Sonrasında Karşılaşılan Güçlükler* isimli tezinde Aktaş (2011),

“Yapılan tüm çalışmalarda anne ve çocukların tek ebeveynli aile yapısı olarak, sosyal hayatlarında olumsuz yaklaşımlara maruz kaldıkları incelenmiştir. Hetherington, Cox ve Cox, 1979; Wallerstein ve Kelly’nin araştırmalarında olduğu gibi, yalnız annelere karşı toplum tarafından uygulanan ayrımcılık ve olumsuz yaklaşımlar Türkiye’de de yalnız annelerin yaşadığı bir sorundur” (s. 44).

şeklinde verdiği literatür bilgisi ile bu sorunun lokal bir durum olmadığını da belirtmiş olmaktadır.

Toplumun boşanmayla ilgili tutumlarını araştıran Arıkan (1996) da boşanma sonrası kadınların yaşadıkları zorlukları, ekonomik sıkıntılar (%86.6), çevre baskısı (%80.8), velayet babadaysa çocuklara özlem duyma (%79), erkeklerin tacizi (%77), aile baskısı (%73.2) olarak sıralar. Kadınların boşandıktan sonra yaşadıkları bu sorunlar, kadınların boşandıkları için toplum tarafından suçlandıklarını düşündürmektedir (Arıkan, 1996, ss. 215-220).

Kadının sosyal statüsünün erkek üzerinden belirlenmesi boşanmış kadının toplumsal durumu ile ilgili oluşacak zorlukları daha ortaya çıkmadan görmemizi sağlayan öğelerden biridir. Kadının yalnız yaşaması toplumsal hayatta yeni bir statü anlamına gelmektedir. Boşanma sonrasında ev reisi, ev geçindirme yükü ve kararların verilmesindeki yönlendirme kadın sorumluluğuna kalmaktadır (Demircioğlu, 2000, s. 195). Böylece çalışma yaşamındaki zorluklar, edindiği yeni toplumsal ve aile içi rol, kadının zaten üzerinde olan bakım yükü ile taşınması ağır bir hal almaktadır.

Kırsal alan ile kentsel alandaki kadın sorunlarında ortaya bazı farklar çıkmaktadır. Bu durum elbette boşanmış kadınlar için de söz konusudur. Sosyoekonomik

düzeyi düşük ve emek piyasasına dâhil olma gücünden yoksun olan boşanmış kadınların problemlerinin çözümü için devlet ve sivil toplum gücünün işbirliği içinde olması gereklidir. Çünkü bu toplumlarda boşanmaya ve boşanan kadına bakış açısı daha gelenekseldir. Bu tip toplumlar genelde köy kültüründen kent kültürüne adapte olamamış ama kente göçmüş gecekondulaşma kültüründe görülmektedir. Diğer taraftan ekonomik olarak da bu kadınların ayakta kalmaları çok daha zor olmaktadır. Eşkinat'ın 2013, vurguladığı üzere,

“Geleneksel değerlerin ağırlıklı olarak varlığını sürdürdüğü toplumlarda, boşanmış kadınların toplumsal yaşamın dışına itilmesi yaygın bir davranış kalıbıdır. Boşanmış kadınlara ön yargı ile bakan işverenler, eski kocasından dolayı huzursuzluk çıkabilir endişesi ya da işyerinden birilerini ayartabilir düşüncesi gibi haksız nedenlerle kadınların önüne kolaylıkla engel koyabilmektedirler. Bu tür ön yargılarla mücadele edilmesi gerekmektedir. Devlet ve sivil toplum gücünün etkin politikalar üretebilmesi için toplumda var olan farklı aile yapıları içinde yaşananlar araştırılmalıdır” (ss. 300-301).

Türkiye’de aile yapısıyla paralel olarak boşanma olgusu da bölge ve kültürler göre farklılık göstermektedir. Çünkü Türkiye’de cinsiyet rollerinin yaşandığı somut bağlamlar çok çeşitli karmaşıklık düzeyleri göstermektedir (Kandiyoti, 2013, s. 23). Kırsal alanda geniş aile ilişkileri içinde süren hiyerarşi, kadınların kamusal alanlarını sınırlar. Kadının toplumsal kabulü ve geçimi kocasına bağlıdır. Kadının gelecek güvencesi ise oğullarının sadakatine geleneksel bir güvenlik vaadidir (Kandiyoti, 2013, s. 9). Oğulların sadakati toplumsal kontrol mekanizmalarıyla ayakta tutulmakta olsa da bu durum kadınların gücünün her durumda bir erkeğe bağlı kılınmasıyla kadının konumunu zayıflatmaktadır.

Toplumsal cinsiyet rolleri Türkiye’de ekonomik ve coğrafi koşullara göre değişiklik göstermektedir. Bazı bölgelerde kadın sadece ev işlerini yürütürken, halı dokumacılığı gibi zanaatlerin görev olarak üstlenildiği kültürler de mevcuttur. Karadeniz Bölgesinde ise kadın, tüm tarım faaliyetlerinde erkeklerle birlikte çalışır. Bölgeler arası kültürel farklar göz önüne alındığında kadınların boşanma sonrası yaşadıkları zorluklar, kendi kültürlerine göre değişkenlik gösterecektir.

Toplumsal cinsiyet rollerinin dolayısıyla boşanma sonucunda kadınların yaşadıkları sorunların farklılaşmasına neden olan diğer etmen de ekonomik ve sosyal nedenlerle kırsal bölgeden kente göçtür. Bu hareket, aile içi dengeleri ve görevleri içinde yaşanan şartların değişmesi nedeniyle değiştirmektedir. Kırdan kente göç eden insanların oluşturduğu gecekondulaşma bölgelerinde karar alma

süreçlerinde geniş aile olarak hareket edilse de günlük yaşam pratiklerinde çekirdek aileye dönüşmüştür. Kadınlar ekonomik zorluklar sebebiyle kayıt dışı istihdamı güçlendirmektedir (Kandiyoti, 2013, s. 40). Sosyal haklardan yoksun olarak ev dışında da çeşitli roller üstlenen bu kadınlar ev içindeki geleneksel rollerini de sürdürmektedir. Bu durum kadınlarda büyük bir tükenmişliğe ve geleneksel yaşamlarına ait karşılıklılık ile elde ettikleri haklarını ve kendi kültürleri içindeki sosyal ağlar ile elde edilen sosyal statülerini zayıflatmaktadır. Eşleri ile sorun yaşadıklarında boşanma kararları geleneksel kültürün bir parçası olarak olumsuz karşılanırsa da artık geleneksel kültürdeki dayanışma mekanizmalarının zayıflamış olması ve kadının kent kültüründe kendine başka bir statü edinme gayreti, kadınların bu baskıya karşı çıkmalarını sağlamaktadır.

Kente göç etmiş kadınların popüler kültür aracılığıyla gözlemlediği ve özendirildiği üst sınıflara ait yaşam tarzları kadınlarda mutsuzluk ve özlemlere yol açarak kendi sınıflarına yabancılaştırmaktadır (Abadan-Unat, 1982, s. 295). Ancak yine de kültür geçişini henüz tamamlayamamış kırdan kente göçmüş toplumlarda da kırsal kültür ile benzerlikler görülür. Soysal'a göre "%45'lik bir kısmı geleneksel değerlere göre (muhafazakâr, dışa kapalı) yetiştirildiğini belirtirken, %33,3'ü koruyucu, kollayıcı (anne-babanın otoritesinin hâkim olduğu) olarak ve %21,7'si ise katılımcı (demokratik) olarak yetiştirildiğini belirtmektedir" (2010, s. 81). Kırsal alanda kadının güçlendirilmesi; yardımlaşma, paylaşma, kişisel potansiyeli geliştirme, insani karşılıklılık ilkesine yatırım yapma yolu ile kadınların karar verme haklarını, yetkilerini artırma ve geliştirme süreci olarak tanımlanabilir. Güçlendirme, kadınların kendilerini motive olmuş hissettikleri, bilgi ve becerilerine olan güvenlerinin arttığı, inisiyatif kullanarak harekete geçme arzusu duydukları, olayları kontrol edebileceklerine inandıkları, hem bireysel hem de aile üyelerinin amaçları doğrultusunda uygun ve anlamlı buldukları işleri yapmalarını sağlayan koşulları ifade etmektedir. Böylece kadınları güçlendirmenin en önemli çıktısı, bilgileri ve becerileri doğrultusunda kimseden onay almaksızın karar verebilme gücüne sahip olabilmeleridir. Güçlendirme yaklaşımında kullanılan en önemli kavram kendi kendine yetebilmedir. Bu kavram kadının herhangi bir işi yapabileceğine ve bununla ilgili doğru kararlar alabileceğine ilişkin inancıdır. Kırsal alanda kadınlar için bu yeterliğin kazanılması ve pekiştirilmesi geleneksel toplumsal cinsiyet anlayışı,

eğitim ve sağlık hizmetlerine erişebilmedeki gúçlükler, çalışma yaşamına katıl(a)mama, ataerkil aile yapısı gibi nedenler ile zor bir sýrece dönüşmektedir. Kırsal alanda kadının güçlendirilmesinde, kadınların potansiyel olarak sahip oldukları güçlerini açığa çıkarabilmeleri ve bu gücü kullanabilmeleri için destek olunması gerekmektedir. Dünya Ekonomik Forumu'nun 2005 yılında kadının güçlendirilmesi konusunda yaptığı çalışmada "Güçlendirme kriterleri"ni (i) eğitim, (ii) sağlık ve refah, (iii) ekonomik katılım ve fırsatlar ile (iv) politik güçlendirme olarak sıralamıştır (zmete, 2012, s. 120).

Kadınlar bu şartlar altında güçlü olmak, daha fazla zorlukla mücadele etmek zorunda kalmaktadır. Boşanmış bir kadın; tüm aile içi sorumlulukları ve ailenin toplumsal sorumluluklarını tek başına yüklenecektir. Kadınlar eğitim ve istihdama ulaşım konusundaki eşitsizlikler dolayısıyla zaten daha fazla çabalamak zorunda kalan kadın, çocukların ve evin tüm sorumluluğunu üstlenebilmek için daha güçlü olmak zorunda kalır. Bunun yanında sosyal baskılara ve dışlanmışlıklara da göğüs gerekebilmek için ayrı stratejiler geliştirmek zorunda kalmaktadırlar. Bunun için kimi zaman bir günde iki üç işe gitmek, kimi zaman erkek gibi davranışlar sergilemek zorunda kalmaktadırlar.

Evliyen görüştükleri evli arkadaşlardan uzaklaşmak, anne babaya yakın yerde yaşamak veya yanlarında yaşamak, çocukları toplumsal baskı sebebiyle daha korunaklı bir kültürel ortam içinde yaşatmak gibi yöntemler ile kadınlar hem yumuşak hem de güçlü bir direniş sergilemektedirler. Kadınların ekonomik güçlenmesi eşlerinin baskılarına katlanmamaları için önemlidir. Ancak hayatın devamındaki mücadelede yeterli değildir. Bu konuda psikolojik güçlenme ve toplumsal algıların doğru bir yön alması gereklidir.

Tüm bu mücadelenin içinde kadınlar kadınca hisler yaşamayı ertelemek zorunda kalarak kendilerine olan özgüvenlerini yitirmektedirler. Tatminsiz, mutsuz, yorgun bir i dünya ile çocuklarının geleceği için ayakta kalmaktadırlar. Lacan'ın savunduğu toplumsal ya da biyolojik olmayan, niceliksel olarak ifade edilemeyen, simgesellik (Butler, 2009, ss. 77-85) boşanmış kadında da görülmektedir. Boşanmış kadının toplum içinde kendini konumlandırması ve toplumun boşanmış kadını konumlandırdığı yerin birleşmesi simgesel bir yer edinme ile ilgilidir. Kadın gibi olma isteği, toplumsal cinsiyetle blmlendirilmış iş bölümüne

uygunsuz davranıyor olmaya ters düşmekte ve kadınları psişik bir ikileme düşürebilmektedir.

1.5. KARARLARA KATILIM, SİVİL DAYANIŞMA VE YARDIMLAŞMA

Başlar'a göre "STK'lar kar amacı gütmeyen, devletle organik bir bağı olmayan, tek bir ulustan olma zorunluluğu bulunmayan, şiddeti benimsemeyen, mali yönden devlete bağımlı olmayan kuruluşlar olarak tanımlanabilir" (Başlar, 2005, s. 24). Toplumun faydası için çalışan ve pek çok farklı görev ve yapıda olabilen bu kurumlar bireyleri ortak bir paydada toplayarak işlev görürler (Otto, 1996, s. 110).

Osmanlı ile bağdaşan vakıf kültürü de Türkiye'deki sivil toplum kuruluşlarının temeli atılmış 1990'lerden itibaren ise gelişim göstermeye başlamıştır. STK'lar ile ilgili araştırmalar yürüten Keyman, STK'ların "toplumsal sorunlara etkili ve uzun-dönemli çözüm bulma sürecine aktif olarak katılan ve bu temelde de siyasi aktörleri bu çözümleri yaşama geçirecek politikalar üretmeye yönlendirmek için çalışan farklı gönüllü örgütlerin devlet denetimi dışında kurduğu ortak alan" (Keyman, 2010, s. 8) olarak da tanımlanabildiğinden bahseder.

STK'lar devletlerin ulaşamadığı veya çalışmasının uygun olmayacağı alanlarda çalışmaktadır. Devlet dışı kurumlar olmaları nedeniyle daha esnek ve az maliyetli çözümler sunabilmektedir (Aall, 1996, s. 7).

1.5.1. Sivil Toplumun Kurumsallaşma Tarihi

Sivil toplum kavramı Aristoteles'in 'politike koinonia' adını verdiği ilkel görünümünden bu yana birçok evreden geçmiştir. Antik Yunan filozoflarından Platon da demokrasi yoluyla sivil toplum kavramı üzerine tartışmıştır (Kuçuradi, 1971, ss. 69-75). Antik Yunan filozofları demokrasiyi sivil toplum ve devlet otoritesi çatışması arasında özgürlük ve toplumsal düzenin sağlanmasındaki yöntemlerin uygunluğu tartışması bağlamında ele almışlardır. Rönesans, Reform, Aydınlanma Çağı ve demokrasi fikrinin güçlü bir şekilde taraftar toplamaya başlaması ile sivil toplumun rolü ve tartışmaları da farklılaşarak gelişmiştir.

Özer'in çalışmasında belirttiğine göre Taylor, Hume ve Kant gibi düşünürler devlet ve sivil toplumu toplumsal düzen için kurulan bir devlet ve kurallar bütününe uyum sözleşmesi sonucu oluşan topluma sivil toplum denildiğini savunurlar. Özer'in de işaret ettiği üzere "Sivil toplum deyiimi uygarlaşma anlamında kullanıldığında, kavram bu anlamıyla, vatandaşları birbirine zarar vermektan alıkoyan, sosyal çatışmayı önleyip bütün bireylerin güvenlik ve himayelerini sağlayan siyasi birlik şeklinde tanımlanabilir." (2008, s. 88).

On sekizinci yüzyıla kadar bütün Avrupalı düşünürler, sivil toplum terimini, mensuplarını yasalar altında birleştirerek barış ve düzeni sağlayan siyasal düzen anlamında kullanmışlardır. Bu anlayış etkisini uzun süre devam ettirmiştir. Nitekim Hume, "özgürlük sivil toplumun mükemmelleşmesidir, ama yine de otoriteyi tam da bu toplumun var olabilmesinin esası olarak anlamak gerekmektedir" derken bir anlamda sivil toplum ve devlet özdeşliğine vurgu yapmaktadır (Keane, 1993, s. 48). Kant ise "insan türünün karşı karşıya olduğu en büyük sorun, dış yasalar altında özgürlüğün mümkün olan en geniş ölçüde karşı konulmaz bir güçle birleştirildiği bir sivil toplum, bir diğer deyişle, tamamen adil bir sivil anayasa oluşturmaktır." ifadesiyle Hume gibi sivil toplumla devleti eş anlamlı görmektedir (Keane, 1993, s. 48). Ona göre, özgürlüklerin korunması için karşı konulmaz bir siyasi otoritenin varlığı gerekmektedir.

Sivil toplumun devletten bağımsız bir yapı olması gerekliliği üzerindeki tartışmaları başlatan kişi olarak Ferguson görülür. İngiltere, Fransa ve Almanya'da hakim paradigma devlet ve sivil toplumun birbirine bağlı olduğu fikriyken, İskoçya'da farklı bir anlama bürünmeye başlamıştır. Erdoğan'ın vurguladığı üzere, "Ferguson, iktidar ve zenginliğin bozucu etkilerine karşı koymanın ve kamusal ruhu yaratmanın en iyi yolunun, vatandaş birliklerinin kurulması ve bunların güçlenmesinin teşvik edilmesi olduğunu ifade etmekteydi" (Erdoğan, 1998, s. 218).

Keane ise sivil toplum ile devletin kökenlerinin bile ayrı olduğundan söz eder. Her iki varlık da toplumsal düzeni sağlar ancak biri dayanışma ile diğeri baskı ile bunu gerçekleştirir (Keane, 1993, s. 49). Keane'e göre, devlet ile sivil toplum ayrımını ilk olarak Paine yapmıştır. Paine, *Common Sense (Sağduyu)* adlı eserinde, sivil toplumun, toplumların olumlu kazanımlarını arttıracak bir birlik olduğunu

savunur (aktaran Keane, 1993, s. 49). Paine gibi ise sivil toplum ve devleti farklı organlar olarak görmüştür. Fakat, “sivil toplumu devlete karşı olmaktan ziyade, despotik ve mutlakıyetçi devletin iddialarını dengeleyecek bir alan olarak düşünüyorlardı.” (aktaran Erdoğan, 1998, s. 218). Yani bir anlamda sivil toplum, toplumun devlete karşı kendi haklarını koruyabileceği, aynı zamanda devletin topluma müdahalesinin sınırlandırılabilmesi için bir alan olarak düşünülmektedir.

Bununla beraber temel olarak devlet otoritesi ve birey özgürlüğünün gergin hattı arasında toplumsal düzeni sağlama konusu varoluşsal bir mesele olarak devam etmektedir. On sekizinci yüzyıla kadar bütün Avrupalı düşünürler, sivil toplum terimini, mensuplarını yasalar altına sokmakla barış ve düzeni sağlayan siyasal düzen anlamında kullanmışlardır. Bu anlayış etkisini uzun süre devam ettirmiştir.

Günümüzde demokrasinin ve dolayısıyla katılımın bir parçası olarak görülen sivil toplum, kuruluşlar aracılığıyla haklarını aramakta, istedikleri sosyal düzenin savunuculuğunu yürütmekte, yardımlaşma ve bilinçlendirme çalışmaları ile toplumsal düzenin değiştirilmesi ve oluşturulmasına bizzat müdahale edebilmektedir. Karar alınmasında faydalanıcının da görüşlerinin etkili olması anlamına da gelebilecek olan katılımcılık, sivil toplumun gelişmesi ile istenen düzeye ulaşabileceği ve demokrasinin gelişmesine bu şekilde katkı sağlayabileceği savunusu yapılmaktadır. Sivil toplumun günümüzdeki tanımı “Devlet örgütü dışında, birtakım siyasal, kültürel, ekonomik ve sosyal faaliyetleri yürüten gönüllü kuruluşlar” (Kalaycıoğlu, 1998, ss. 111-114) şeklindedir. Önceleri devletin bir parçası olarak görülen sivil toplum zamanla devletin karşısında toplumun yanında duran, toplumsal düzeni sağlamak için çalışan aktörlerden biri olarak görülmeye başlamıştır.

1.5.2. Türkiye'nin Yardımlaşma Kurumlarındaki Dönüşüm

Dünyadaki sivil toplum ve kuruluşları hakkında tartışmalar demokrasi ve toplumsal düzen eksenli başlamış ve sürmüştür. Türkiye’de Selçuklu Devleti’nden Osmanlı’ya ve Türkiye’ye miras kalan yardımlaşma kültürü ile varlığını devam ettiren vakıflar sivil toplumu oluşturmaktadır. Vakıf “vakfetmek” kavramından yine sonuç olarak toplumsal düzeni verirken başlama nedeni birey faydası olarak görülebilir. Vakıf müessesesi, Türk-İslam kültür sistemi unsurlarından birini bu

topluma mensup bir kişiyi harekete geçirerek onun şahsi mallarından bir kısmını kamu hizmeti görecek kuruluşlara dönüştürmesi eylemidir (Yediyıldız, 1988, s. 404).

Bir malın kamu hizmetine ayrılması, tüm vakıfların ortak özelliğidir. Bu özellik topluma hizmet vermesi açısından vakıfları kamusal kurumlar yapar. Verdiği hizmet de sosyal bir işlev görür (Ertem, 2011, s. 26). Vakıf, ihtiyaçların giderilmesinde devlet otoritesini beklemeksizin yürütülen çalışmaların yer aldığı bir kurumdur.

Türkiye'deki STK'ların mirası, genel olarak, Selçuklu ve Osmanlı vakfiye sistemidir. Selçuklular, sağlık, eğitim, ibadet ve ticaret alanlarında vakıflar kurmuş ve bu temel toplumsal faaliyetleri vakıf sistemiyle yürütmüştür. Darüşşifalar, hastaların iyileştirilmesi için, medreseler bilim adamları yetiştirmek için, camiler ibadet eden ve dini eğitim almak isteyenler için, kervansaraylar da genelde ticaret için yolculuk yapan insanların konaklayabileceği ücretsiz dinlenme tesisleri olarak çalışmaktaydı. Bu kurumlar tüm hizmetlerini ücretsiz verir, vakfedilen malların gelirleri ile hizmet giderleri ve çalışan maaşları karşılanırdı (Kayaoğlu, 1985, ss. 22-25).

Osmanlı Döneminde ise vakıflar bir hayli gelişmiştir. Neredeyse tüm toplumu kapsayan bir gönüllü ağ oluşturulduğu, kamusal alanlara yerleştirilen, içi oyulmuş mermer veya granitten yapılmış taşların içine hayır için para bırakılması ile hayata geçirilen sadaka taşı işleyişinden anlaşılmaktadır (Kiraz, 2007, s. 14).

Osmanlı Selçuklu Döneminden kalan vakıf kültürünü geliştirmiş aş evlerinden çeşitli ihtiyaçlar için kurulan birçok vakıf kurmuştur. Vakıflar bir mal varlığı ya da ticarethanenin vakfedilmesi ve bu gelir ile yürütülen, ihtiyaç sahiplerine karşılıksız yardım eden kurumlar olarak işlev görmeye devam etmiştir.

Osmanlı Döneminde devlet ile toplum arasında aracı olan bazı vakıf kurumları da mevcuttur:

“Toplumla devlet arasında önemli bir varlık. Dolayısıyla sivil toplum elementleri niteliğinde olan şehir, lonca, dini kurum ve yerel eşraf gibi aracı kurumlar varlık itibarıyla sivil topluma örtük bir potansiyel teşkil etmişlerdir. Fakat bu aracı kurumlar kökenleri itibarıyla toplumda odaklanmalarına rağmen kendilerine ihale edilen fonksiyonları itibarıyla devlete bağımlı birer kurum haline gelmişlerdir. Hepsinin ortak özelliği merkezi idareye ait olan vergi toplama, halkı eğitime, halkın siyasal iktidara karşı itaatını sağlama gibi ortak faaliyetlerde yatıyordu” (Çaha, 1994, s. 93).

Türkiye’de vakıf çok eski zamanlardan beri süregelen bir gelenekken bu kurumların Modernleşme ile birlikte vakıfların yapıları ve işlevleri bazı değişikliklere uğramıştır (Mağa, 2001, s. 8). Zamanla STK’ların savunuculuk ve yönlendirme misyonlarını da yüklenen Türk vakıfları aslında insani yardım temelli kuruluşlardır. Bu kurumlar 1990’lı yıllarda Batılı çalışmaları örnek alarak sivil toplum olma yolunda adımlar attılar. Toplumsal fayda odaklı ve katılımcılık söylemleri vakıflara dahil oldu. Türk vakıf sistemi esasen devlete söz söyleyen, yönetim biçimi, rejim ve haklar ile ilgili taleplerde bulunma gerekliliği ön gören kurumlar olarak var olmadı. Ancak bu süreç içinde miras kalan vizyonlarından batıdan devraldıkları vizyonlarına doğru bir dönüşüm geçirmeye başladılar (Talas, 2011, ss. 395-396).

Türkiye’de yapısal olarak geleneksel vakıflara benzer şekilde devam eden, kırsalda ve küçük mahallelerde topluluk içinde zorluk çekenlerin ihtiyaçlarının giderilmesi kentleşmeyle birlikte farklılaştı. Bu kültürel miras, kentleşmenin artmasıyla muhtaç ile infak eden arasında bir köprü olacak kurumsal yapı gerekliliğini ortaya çıkardı. Bu arada ideolojik çekişme ve baskılardan dolayı zorlanan toplum, aynı görüşte birleşerek devlet yasaklarına karşı mücadele etmesiyle ilk değişiklik başladı. İslamcı STK’lar, kadın hakları merkezli STK’lar bu duruma örnek verilebilir. Bu şekilde STK’lardan savunuculuk misyonunu devralan vakıflar kendi kaygılarını ve doğrularını toplumlara anlatmak adına toplumu yönlendirici faaliyetlere de başlamış oldular (Özer, 2008, s.s. 91-96). Tüm bu sentez, vakıfların artık bir işletme geliri ile yardım hizmeti veren kuruluşlar olarak devam edemeyeceğinin göstergesiydi. Maaşlı çalışanlar, gönüllülük hizmetleri gereklilikleri ve gönüllü yönetimi, yeni fon sağlama gereklilikleri vakıfları STK işletmelerine benzemeye doğru yönlendiren bir dönüşüm geçirmeye zorlanmıştır.

STK’lar insanların kendi örgütlü güçleriyle yapabileceklerini fark etmeleriyle gelişme göstermiştir. Dernekler, vakıflar, kulüpler, meslek odaları, sendikalar, eğitim, üretim, tüketim kooperatifleri birçok örgütlenme modeli ile toplumun ihtiyaçlarının giderilmesi, haklarının savunulması, bilinçlendirilmesi, ihtiyaç ve hak temelinde, yerel ve merkezi politikaların yönlendirilmesi işlevlerini yerine getirmektedir (Eryıl, 1998, s. 328). STK’ların insani yardım, savunuculuk,

bilinçlendirme ve politika yönlendirme faaliyetleri vardır. Türkiye’de kadınlarla ilgili çalışan STK’lar da bu faaliyetleri yürütmektedir. Ancak boşanmış kadınlara yönelik çalışmalara araştırmalarda rastlanmamıştır. Boşanmış kadınların toplumdaki konumları, toplumun boşanmış kadınlara yönelik algıları, boşanmış kadınların, iş bulması, çocuklarına bakım desteği, psikolojik destek ve eğitim gibi temel ve kendini gerçekleştirmeye yönelik tüm ihtiyaçlarını araştıran ve sorunları tespit eden ve sorunların giderilmesine dair faaliyetler yürüten STK’ların olması bu boşluğu giderebilecektir.

1.5.3. Kadın Dayanışmasının Kurumsallaşmasında Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü

Kadının güçlenmesinde en önemli katkı toplumsal algıların değişmesiyle ortaya çıkacaktır. Bunun temel oyuncularından biri sivil toplum kuruluşlarıdır. STK’ların en önemli var olma sebeplerinden biri toplumun değişimini, bilinçlendirilmesini sağlamaktır. Kadının güçlenmesinde sosyal destek ve dayanak Smith’in (2012) vurguladığı üzere, kadınca bir algının oluşmasıyla meydana gelecektir.

Kadının ekonomik güçlenmesine katkıda bulunan birçok STK ve kamu kurumu mevcuttur. Meslek edindirme, eğitim, iş bulma, el emeği pazarları oluşturma vb. birçok faaliyet ile kadının tek başına hayatına devam edebilmesine katkı sağlanmaktadır. Ulaşılabilirlik ve yeterlilik konusu başka bir tartışma olmakla beraber kadınların sorunları bununla bitmemektedir.

Yukarıda bahsettiğimiz sosyal ve psikolojik sorunlar, kadının kendiliği ile ilgili, toplumda kendini gördüğü yer ve bunların ruhuna yansımaları da incelenmeli ve onlara destek olunmalıdır. Boşanma sürecinde kişiler yaşam düzeninin bozulması ve yeni bir hayata başlanması nedeniyle ruhsal bunalımlara sürüklenebilmektedir.

Boşanma konusunda tedirgin olmaları ekonomik sebeplerle beraber güvensizlik, eşin zarar vermesinden korkma, toplumda yer edinme kaygısı gibi aslında dış sebeplerle oluşmuş iç dünyasındaki korkularıdır. Bununla beraber kadın çocuklarını yetiştirebilmek için fedakarlık ederek kötü giden evliliği sürdürmek zorunda kalmaktadır.

Türkiye'de kadınlarla ilgili çalışan yaklaşık 300 STK olduğu bilinmektedir (Menteş, 2008, s. 8). Bu kurumlar eğitim, danışmanlık ve farkındalık çalışmaları yürütmekte ve hukuk⁴, psikoloji⁵, eğitim⁶, sağlık⁷, ekonomi⁸ alanlarında kadının güçlenmesine yönelik faaliyetlerini sürdürmektedir. (Menteş, 2008, s. 8). 1990'lardan bu zamana küçük şehirlerde de yapılanmalar gelişmektedir. Kadın STK'ları vakıf, dernek ya da sendika olarak faaliyet göstermektedir. Ayrıca platformlar, komisyonlar ve gruplar olarak da çalışmaktadırlar (Menteş, 2008, s. 9). Kadınlarla ilgili çalışan STK'lar çok büyük boşluklar doldurmakta ve kadının toplum içindeki konumunu güçlendirmektedir. Bununla beraber boşanmış kadınlara yönelik özelleşmiş kurumların olması da boşanmış kadınlar için önemli bir destek olabilir.

Evlilik hayatını bitirmek isteyen ama buna cesaret edemeyen, evliliğini resmen bitiren ama eski eşiyle yaşamak zorunda olan, boşanmış bir kadın olarak çocuklarıyla birlikte hayat mücadelesi veren kadınların ekonomik güçlenmeleri çok önemlidir. Ancak bu kadınların iş bulmaktan başka ihtiyaçlarının da olup olmadığı konusunda araştırmalar yapılması gerekmektedir.

Türkiye'de STK'ların genelde siyasi ve hukuki faaliyetler yürüttüğü, kadın hakları ve kadın güçlenmesi için bu iki alanda çözüm arayışları sürdürdükleri görülmektedir. Kadınların günlük deneyimleri, hisleri, istekleri, algıları ve sebepleri ile ilgili sosyolojik ve psikolojik çalışmaların zenginleştirilmesi gereklidir. Savunucu faaliyetlerin katılımcı bir şekilde yapılabilmesi için kadınların iç dünyalarına da erişmek elzemdir. Tüm bu hak mücadelesinin temelinde kadınların yaşamak istediği duygular, erişmek istediği hayaller bulunmaktadır. Bu arayışa kapalı bir mücadele eksik kalmaktadır. Bu yüzden de kadınlar sorunlarını bir dayanışma ya da yardım kuruluşuna götürmek yerine el yordamıyla çözmeye çalışmak zorunda kalmaktadır.

Kadınların yaşadıkları tedirginliği onarmak ve toplumsal çevrede bunlara sebep olan etkileri ortadan kaldırmak için STK'lara önemli işler düşmektedir.

⁴ Örneğin: Kadın Haklarını Koruma Derneği

⁵ Örneğin: Mor Çatı: Bir kadın sığınma vakfıdır. Şiddet mağduru kadınlarla çalışıldığı için psikolojik destekler de vermektedir.

⁶ Örneğin: Anne-Çocuk Eğitim Vakfı

⁷ Örneğin: İBB Kadın ve Aile Sağlığı Merkezi

⁸ Örneğin: Kadın Emekini Değerlendirme Vakfı

Savunuculuk ve insani yardım STK'ların önemli rollerindedir. Bununla beraber toplumun algılarına yönelik faaliyetler yürütmek de STK'ların en önemli rollerinden biridir. Bu sebeple kadınlara yönelik çalışan kurumların toplumsal algılar ve kadınların iç dünyalarındaki algılara yönelik de çalışmalar yapmaları büyük önem taşımaktadır.

Kırdan kente göç eden, eğitim ve sosyoekonomik düzeyi düşük kadınların yaşamlarındaki farklılaşmalar, aile içi sosyal güvenlik örüntülerinin zayıflaması, geniş aile içindeki ekonomik rahatlığın azalması ile aile içi rol ve sorumlulukların farklılaşması gibi sonuçları kentte yaşayan bu kadınları yalnız başlarına mücadele etmek zorunda bırakmıştır. Evlilik içinde bu şekilde yalnızlaşan kadın eşinden baskı ve şiddet de görüyorsa boşanmayı istemesi kaçınılmazdır.

Araştırma sorusu: Boşanmış kadınların yaşadıkları sosyal sorunların giderilmesi için kadının güçlenmesinde STK'ların rolü nedir?

1.6.ARAŞTIRMANIN SORUNSALI

Bu çalışmanın sorunsalı kadınların boşandıktan sonra yaşadığı sosyal sorunlara yönelik ihtiyaçlarını STK'ların karşılayıp karşılayamadığını anlamaya yöneliktir.

Araştırmanın soruları şu şekildedir:

- Boşanmış kadınların çocuk bakım zorunlulukları ve ekonomik yükleri toplumsal baskının bir aracı olarak kullanılmakta mıdır?
- Boşanmış kadınların ihtiyaçları STK'lar tarafından yeteri kadar tanımlanmış mıdır?
- STK'ların boşanmış kadınların sorunlarını çözmeye yönelik çalışmaları ihtiyaçları karşılanabilmekte midir?

Diğer araştırma soruları ise,

- Boşanmış kadınların yaşadığı toplumsal zorluklar nelerdir?
- Boşanmış kadınların yaşadıkları toplumsal zorlukları aşabilmek açısından ihtiyaçları nelerdir?

Şeklindedir.

Bu araştırmanın konusu, Türkiye’de boşanmış kadınların yaşadıkları sosyal sorunlar ve sorunların giderilmesi için kadının güçlenmesine etki edecek STK’lara düşen görevlerin tartışılmasıdır. Boşanmış kadınların boşanma sebepleri, boşandıktan sonraki sosyal statüleri, toplumda boşanmış bir kadın olarak yaşadıkları zorluklar, bu zorluklarla nasıl baş ettikleri ve tüm bu süreçte neler hissettikleri sosyolojik bir bakış açısıyla incelenmeye çalışılmıştır.

Çalışmada ilk olarak aile, evlilik, boşanma kavramları sosyolojik perspektifle değerlendirilmiş, aile kuramları, boşanma kuramları ve feminist kuramlar incelenmiş, STK kavramı, toplumsal rolleri üzerinde tartışma yürütülmüştür. Sonraki bölümde araştırmanın hangi yöntemi ve feminist yöntemin ikilemleri hakkında tartışmalar mevcuttur. Son olarak görüşmelerden elde edilen bulguların analizleri ve sonuç bölümü ile çalışma bitirilmiştir.

1.7.ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Literatürde boşanmış kadının yaşadığı sosyal baskılar yer almaktadır. Güvenliğini sağlayamadığı için aile evine geri dönen ancak ailesinin evinde de bir çok sıkıntıyla karşılaşan kadınlardan bahsedilmektedir (Soysal, 2012, s. 265). Kadınlara, evliliğinin kötü gitmesi nedeniyle iyi bir eş olamama, namuslu bir kadın olamama gibi hata ve eksikleri olduğu yargılamalarıyla suçlanır. Boşandığında da taciz ve dışlanmalarla karşılaşır. Kadınlara toplumsal baskıların yanında geçim sıkıntısı ve eski eşin şiddeti gibi birçok sorunla da karşılaşarak mücadele etmektedirler.

Araştırmada katılımcıların özellikleri, Bora’nın *Kadınların Sınıfı* adlı kitabında ifade edildiği gibi, belirli sosyoekonomik düzeydeki kadınların üst sınıf mensubu kadınlardan farklı bir toplumsal algı ve yargılanmaya maruz kaldığı (Bora, 2010, s. 92) gözleminden yola çıkarak göç, ekonomik düzey, eğitim düzeyi ve ebeveyn sorumluluklarının durumuna göre seçilmiştir. Görüşmelerde kadınların boşandıktan sonra yaşadıkları sorunlar irdelenmiştir. Ayrıca kadınlarla ilgili çalışmalar yürüten STK’larla bu sorunlara yönelik çalışmalar hakkında görüşmeler yapılmıştır.

Böylece kadınların sorunları ve ihtiyaçlarına STK'ların ne kadar cevap verebildiğine yönelik bir tartışma hedeflenmiştir. Bu araştırma, kadınların boşandıktan sonra yaşadığı sosyal sorunları ve STK'ların bu sorunlara yönelik faaliyetleri kadının güçlenmesi bağlamında değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Çalışma literatürde STK ve boşanmış kadınların ilişkisini tartışan başka bir araştırmaya rastlanmamış olması yönüyle önemlidir.

2. BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

2.1. FEMİNİST METODOLOJİ

Niteliksel araştırma “gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama tekniklerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma” olarak tanımlanabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2008, s. 39). Nitel araştırmalar bütüncül ve yorumlayıcı özelliğe sahiptir (Altunışık ve ark., 2010, s. 302). Veri türleri çevre, süreç ve algılara yönelik verilerdir ve bu veriler görüşme, gözlem ve yazılı materyallerin incelenmesi yöntemleriyle toplanır (Yıldırım ve Şimşek, 2008, ss. 40-41). Niteliksel araştırma bütüncül, derinlemesine, ilişkisel ve anlamlandırmaya yöneliktir (Yıldırım ve Şimşek, 2008, s. 49).

Feminist metodoloji de kadınların deneyimlerini, günlük yaşamlarını ve kadınlık bilgilerini anlama, yorumlama gerekliliğini vurgular. Bu yöntemin amacı “kadınların her günkü pratiklerinin sosyal, ekonomik, politik yapılarla nasıl belirlendiği, bu alanlardaki eşitsizlikler, ayrımcılık ve çelişkilerin ortaya konması ile mümkün olabileceğinin” (Kümbetoğlu, 2015, s. 53) ortaya konmasıdır. Bu çalışmanın yöntemi feminist metodoloji ile ortak amaçları güdüyor olmasından dolayı bu yöntemin kullanılması tercih edilmiştir. Kümbetoğlu’nun Reinharz’dan alıntılacağı gibi, kadınların sorunlarını en iyi anlayacak ve açıklayabilecek olan kadınlardır. Bu durum tüm araştırmanın “içeriden bakış” ile aktarılması gerekliliğini gösterir (Kümbetoğlu, 2015, s. 53).

Feminist yöntemle yapılan araştırmalarda hedeflenen; feminist literatürün birikimine ve gelişimine katkıda bulunmak, katılımcı ve iş birliği ile yürütülen araştırmaların daha açık hale gelmesi ve sadece veri toplamak değil kadınların güçlenmesinde kullanılabilecek şekilde araştırmalar yapmaktır.

Bu araştırmayı kendi hayatındaki birçok yaşanmışlık ve gözlem sebebiyle seçen araştırmacı olarak bile, iyi bilinen hayatlara ışık tutma gayesinin yeteri kadar

yakalanması mümkün değildir. Feminist yöntemin uygulanması katılımcı ve diyaloga dayanan bir yapı içerir.

Feminist yöntem ile araştırma amacı ile kesişen bir diğer yön ise “eylem yönelimlilik”tir (Hattatoğlu ve Ertuğrul, 2009, s. 375). Araştırmanın birlikte ortaya konması, çokseslilik yerine bilgi üretimi üzerindeki denetimin araştırmacının elinde olmasıdır. Kadınların kişisel olarak daha çok üzerinde durduğu konular kimi zaman araştırma konusu dışında kalan ancak yine de kadınların içinde buldukları zorlu durumları tasvir eden konulardan oluşabildi. Bu konulara mutlaka araştırma içinde yer verildi. Ancak yeterli katılımcılığın bu araştırma yöntemi ile mümkün olmadığı ortadadır.

Feminist yöntemde araştırmacı kadınları anlama çabasıyla araştırmayı yürütmektedir. Bu anlamı birincil veri kaynağı ve bilen özneler olarak kadınlardan, kadınların günlük yaşantı ve deneyimlerinden elde edebileceğini savunur (Kümbetoğlu, 2015, s. 53).

Kapsayıcı ve geniş ufuklu bir odaklanma ile bağlamsal bir şekilde izleyen, ilgili, değişen bir müdahil olan bir araştırmacıdır. Tüm araştırma sürecinde araştırmacı ile katılımcıların etkileşimleri söz konusudur (Kümbetoğlu, 2015, s. 55).

Feminist yöntem pozitivist yöntemin üç temel özelliğine eleştiri getirir. Nesnellik yerine öznelliği tercih eder. Araştırma konusunun objeleştirilmesine karşı çıkar. Araştırmacının konumunu üstte değil içeride tutar (Kümbetoğlu, 2015, s. 56).

Ayrıca katılımcı ile araştırmacı arasında kurmak istenilen bağ, arkadaşlık, Bozok’un nitel araştırmalarda araştırmacının konumu ile ilgili bir makalesinde bahsettiği “görüşülenlerle kurulan arkadaşlıklar büyük bir mahremiyet alanının araştırmacıya açılması” konusu da başka bir tartışılabilir etik konudur. Katılımcı kurduğu arkadaşlık nedeniyle anlatmak istediği hikayesini belki de ilk defa farkındalıkla anlamak ve anlatmak çabasına girmektedir (Bozok, 2014, s. 52). Bu çaba kadınların yaşantıları ile ilgili üzüntülerinin daha da derinleşmesine yol açabilmektedir. Bu kaygı araştırmacıyı tedirgin edebilecek bir durumdur.

Katılımcı kadınlar söz edildiği üzere benzer bir yaşam tecrübesi üzerinden kurduğu güven bağını referans alarak tüm mahrem meselelerini anlatmışlardır. Bu durum katılımcıların faydasına dönmedikçe bu bir tek yanlı fayda olarak

kalacaktır. Karşılıklılığın oluşabilmesinde bir etken de “içini dökme” olarak adlandırdıkları, kimseye anlatamadıkları hikayelerini biraz da olsa dışlarında tuttıkları buye anlatarak psikolojik bir rahatlama isteklerinin gerçekleşmesiydi. Bu sebeple görüşmeler sırasında anlatıları tez kapsamı aralığında tutmak için her daraltma sorusu gerektiğinde duraksamalar yaşandı. Kadınların araştırmacıdan istedikleri sadece dinlenmekti.

Bu durumun araştırmacının sadece akademik kaygılar dışında sosyal fayda elde etme amacı ve eylemi ile çözülebileceği düşünülmektedir. Araştırmacının ortaya koyacağı sosyal sorunların çözümünde bir adım olarak toplumun bilinçlendirilmesine yönelik çalışmaların STK’lar aracılığıyla başlatılabilmesi için bir kanıt değeri oluşturması da bu yüzden amaçlanmaktadır.

2.2. FEMİNİST METODOLOJİ İLE İSTANBUL’DA BOŞANMIŞ KADINLARIN SORUNLARINI İNCELEMELİK

Başka bir tartışma alanı da Hattatoğlu’nun belirttiği gibi “araştırmacının amacı olan “diğer leyleklerin faydalanacağı bir şey yapmak” (Hattatoğlu ve Ertuğrul, 2009, s. 143) katılımcının istediği bir şey olmayabilir. Bazen sadece reddedemedikleri bazen içlerini dökmek bazen de araştırmacıya yardımcı olmak için görüşmelere katılmayı kabul eden katılımcılar olmuştur. Araştırmacının iyi bir araştırma ortaya koymasının kendileri ve kızları için bir umut olacağı fikriyle araştırmacının desteklendiği gözlenmiştir.

Burada kadınlara yardım etmek isteyen araştırmacının durumu da “gerçeklikteki durum ile araştırmadaki kurgu arasındaki ayrımı” (Hattatoğlu ve Ertuğrul, 2009, s. 144) yapmaktır. Diğer bir deyişle, boşanmış kadınların görüşleri araştırmacının sosyolojik olgusunu nasıl etkilediğini tartışacak olursak kadınların evliliklerinde ve boşanmalarından sonra ezilmeleri, destek görmemeleri ve yargılanmaları gibi pek çok sorunun ardından kadınların birer kahraman gibi aile büyüklerine, kardeşlerine, çocuklarına ve evliken hatta boşandıktan sonra bile eşlerine eşlerine destek olan, onların ekonomik, psikolojik, fizyolojik ve toplumsal ihtiyaçlarını giderdikleri gözlemlenmiştir.

Ezilen kadınların aslında toplumun bel kemiğini oluşturduğu görmek oldukça etkileyicidir. Kadınlar bu güçlerini zorunluluk ve mecburi mücadele olarak görseler de onların akıntıya doğru yüzerek karaya çıkabilmiş olmanın gücünü, mutluluğunu ve gururunu yaşamaları esasen kadınların güçlenmesinde çok önemli bir adım olacaktır. Zorluklar, mücadele etmenin tükenmişliği, kendine acıma ve kırgınlıkların yerine kendilerinin farkına vararak hayata gülümseyebilmeleri aslında eksik kalan tek yöndür bile denebilir.

Scott her toplumun kendi direniş pratikleri olduğunu belirtir (Hattatoğlu ve Ertuğrul, 2009, s. 145). Görüşme yapılan boşanmış kadınların da kendi direniş pratiklerinin olduğu söylemlerinden belirlenmiştir. Kadınlar, çocuklarının ve kendilerinin geleceği için karar alabilmek, haksızlığa uğramadan, yargılanmadan özgür ve mutlu bir şekilde yaşamının mücadelesini vermektedirler. Bunun için yalnız kalmayı göze almaktadırlar. Toplumdan ve ailelerinden kendilerini soyutlayarak, tek başlarına daha fazla yorulmuş, daha az sosyal aktivite yaparak, daha fazla çalışarak stratejilerini geliştirmişlerdir. Özgürlük ve eşit konum elde edebilme hakkı için pek çok bedel ödemiş ve istediklerine ulaşmayı başarmışlardır.

Ayrıca STK'lar ile yapılan görüşmelerde tespit edilen hizmet alanları ve boşanmış kadınlara sorulduğunda ihtiyaç olarak belirttikleri arasındaki boşlukların analizi ile ihtiyaçların ortaya çıkartılması amaçlanmıştır. Bu şekilde boşanmış kadınların siyasi ve toplumsal alanda yürütülen savunuculuğun çok da dile getirmediği hatta belki hissedemediği günlük yaşamdaki sıkıntıları ve iç dünyalarındaki sorunlarını kurumların desteklerinin ne kadar giderebildiğine yönelik bir tasvir oluşturulması istenmiştir.

Araştırmada kırdaki geleneksel aile yapısının kente göç ile değişmesi aile içi rolleri de değiştirmiş ve aile içinde anlaşmazlıklara neden olduğu sayılısı üzerinden tartışma yürütülmüştür. Geleneksel aile yapıları ve sosyal güvenlik örüntülerinin zayıflamış olmasının kadınların evlilik içi sorunlara tahammülünü azalttığını ve başka bir sosyal güvenlik sistemine ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Ayrıca zayıflamış da olsa hala varlığını sürdüren bu örüntüler boşanmak isteyen kadının üzerinde bir baskı aracı olarak da okunabilmektedir. Kent kültürü içinde tam bir işlevselliği kalmayan sosyal güvenlik örüntüleri

boşanmış kadınların durumlarını kolaylaştırmak yerine zorlaştırmaktadır. Aileler ve toplum boşanan kadınların bakıma muhtaç olacağını düşündüğü ve kadının kendilerine yük olmasını istemedikleri için boşanmasını istememektedir.

Boşanan kadını toplum güçsüz ve zayıf gördüğü için taciz edenler ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda toplum boşanan kadınları erkeklerin çeldiricisi olarak gördüğü ve dışladığı da araştırmanın kabullerindedir.

2.2.1. İçten Sohbetlerin Yapısal Yanı: Görüşme Formları

Veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış üç adet görüşme formu kullanılmıştır (Bkz. Ek 3, Ek 4, Ek 5). Görüşme formları, boşanmış kadın, STK sorumlusu ve avukatlara yönelik uzman mülakatı olarak üç ayrı şekilde hazırlanmıştır. Boşanmış kadınlara yönelik form, STK sorumlularına yönelik form, uzman mülakat formu; boşanma sebepleri, boşanma sürecinde yaşananlar, boşandıktan sonra yaşananlar konuları etrafında görüşme yapılmak üzere hazırlanmıştır.

Kadınlara yapılan görüşmelerde yaşadıklarına yönelik soruların yanında duygu sorularına da yer verilmiştir. Duygu soruları, “Kişilerin deneyim ve düşüncelerine ilişkin duygusal tepkilerini anlamak için sorulan sorulardır. Fikirler ve duygular genellikle karmaşık ve karışıktır.” (Kümbetoğlu, 2015, s. 85).

Kümbetoğlunun (2015) sorular için gerekli olduğunu belirttiği görüşülene anlam ifade edecek sorular olması, görüşülecek kadınların deneyimlerine ve koşullarına uygun sorular olması, kişilerin ihtiyaç ve haklarına duyarlı sorular hazırlanması, görüşmenin doğal akışını bozmayacak takip sorularının olması ve sorunsala odaklanmış olması ilkelerine uyarak oluşturulmaya öze gösterilmiştir.

2.3. ARAŞTIRMANIN EVRENİ VE ÖRNEKLEMİ: BOŞANMIŞ KADINLAR VE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI

Feminist epistemolojiye göre bilgi bağlamsaldır. Bilginin evrenselliğinin imkansızlığı ve bağlama göre yorum gerekliliği (Sancar, 2011, s. 479) sebebiyle araştırmada odaklanılan toplumsal grup şu şekildedir: köyden kente ailesi veya

kendisi göç etmiş, 18 yaş altı çocuğu varken boşanmış, ilkokul mezuniyeti düzeyinde eğitim seviyesi olan kadınların boşanma sonrasında yaşadıkları zorluklar hakkında görüşmeler yapılmıştır.⁹ Çalışmada yer alan katılımcıların kartopu tekniğiyle seçilmesi sebebiyle katılımcılar Karadeniz kökenli kadınlardır. Araştırmada 10 boşanmış kadın ile derinlemesine görüşme yapılmıştır. Ayrıca uzman mülakatı olarak 1 avukat ile görüşülmüştür. Bu avukat, boşanma ile ilgili çalışan ve boşanma konusunda tecrübeleri olan bir profesyoneldir.

Görüşme yapılan boşanmış kadınlar, ilk ve orta öğretim mezunudur ve temizlik işleri ya da sekreterlik yapmaktadır. Boşandıkları sırada 18 yaşından küçük çocukları olan bu kadınlar çocuklarının bakım yükünü de üstlenmişlerdir. Çoğu hem evliyken çalışmış hem de boşandıktan sonra çalışmaya devam etmiştir. Kadınlar, köyden kente göçmüş ilk ya da ikinci nesildirler. Genellikle hemşehri ve akrabalarıyla bir arada oturmaktadırlar.

Kadınların eğitim ve gelir düzeylerinin düşük olması, genellikle temizlik işlerinde çalışıyor olmaları ve boşandıklarında çocuklarının bakım sorumluluğunu kaldırmaları boşanma sonrasında oluşan sosyal durumda farklılık olmaktadır. Akriba örüntüleri ve kadının yaşadığı zorluklar eğitim, meslek ve ekonomik düzey ayrıca kır kültürü etkileri ile farklı dışlanma ve yaftalanmalara maruz kalmışlardır.

Boşanmış kadınlarla yapılan tüm görüşmeler için tanıdık kişiler aracılığıyla ulaşılmış olmasına rağmen birçok görüşme talebi reddedilmiştir. Boşanmış kadınların çoğu afişe olacakları, bu konunun yaygınlık kazanması durumunda yakınlarından görecekları baskının artacağı, eski eşten zarar görme endişeleri gibi çekinceler yüzünden görüşmeyi kabul etmemiştir.

Araştırmada konu edilen toplumsal sorunun çözümünde önemli rol oynayacağı düşünülen STK'lardan da 3 kurum ile görüşme yapılmıştır. Kadınların güçlenmesi konusunda destek kuruluşları olan 2 kamu kuruluşu sorumlusu ile de

⁹ Görüşme yapılan kadınların mahremiyetinin korunması için görüşmelerde takma isimler kullanılmıştır.

derinlemesine mülakat yapılmıştır. STK¹⁰ ve kamu kuruluşlarına internet üzerinden yapılan araştırmalar¹¹ ile ulaşılmıştır.

Bu kurumlardan boşanmış kadınlara yönelik faaliyetleri olabileceği düşünülen ve İstanbul'da merkezi ya da şubesi olan on iki kurum ile irtibata geçilmiştir. İrtibat kurulan kurumlardan ikisi görüşme için bekletmiş tekrar aranmalarına rağmen olumlu yanıt vermemişlerdir. Yedi kurum konu ile ilgili çalışmadıklarını belirterek görüşmeyi kamu kurumunda memur statülerinden dolayı ya da boşanma ile ilgili faaliyetleri bulunmadığı gerekçesiyle reddetmişlerdir. Kurumlardan 3'ü görüşmeyi kabul etmiştir: Kadın ve Demokrasi Derneği (KADEM), Zeytinburnu Belediyesi Kadın Destekleme ve Engelliler Merkezi (AKDEM), Mor Çatı Sığınma Evi Vakfı (Mor Çatı).

Kurumların hepsinde kadınlara yönelik çalışmalar samimiyetle, kadınların faydası için ve ağırlıklı kadınlar tarafından yürütülmektedir. Kadın hakları, sağlık, akademik araştırmalar, bilinçlendirme, savunuculuk, eğitim gibi faaliyetlerde bulunan KADEM¹², toplumsal cinsiyet adaleti savunusu ile kadınların toplum içindeki statüsü üzerinde çalışmaktadır. KADEM, Türkiye kırsal toplum geleneklerine aşina bir yapıya sahiptir. Bu durum hizmet talep eden kadınlar için kolaylaştırıcı ve rahatlatıcı rol oynamaktadır.

Zeytinburnu Belediyesi'ne bağlı bir birim olarak çalışan AKDEM¹³ ise sadece Zeytinburnu İlçesi'nde hizmet veren, kadınlara yönelik kapsamlı yerel çalışmalar yürüten Türkiye'de başka bir örneği bulunmayan bir merkezdir. Göçmen toplumlara da hizmet veren bu kurumda meslek edindirme eğitimleri, istihdam sahaları, engelli çocukların rehabilitasyonu, göçmen çocukların kente uyumu ve göçmen kadınların Türkçe eğitimi gibi stratejik güçlenme hizmetleri

¹⁰ <http://www.kadinpartisi.org.tr/siviltoplumkuruluslar.htm> Son erişim tarihi: 31.07.2017

¹¹ 8 Mart Kadın Platformu, Anne-Çocuk Eğitim Vakfı (AÇEV), Anne ve Bebek Sağlığı Vakfı, Çocuğu İstismardan Koruma ve Rehabilitasyon Derneği, Dayanışma Vakfı, Dost Yaşam Down Sendromu Vakfı, Emekçi Kadınlar Birliği Kültür Sanat Merkezi, İstanbul Hasta Çocukları Koruma Derneği, Ka-der, Kadın Araştırmalar Derneği, Kadın Emeğini Değerlendirme Vakfı, Kadın Eserleri Kütüphanesi Bilgi Merkezi Vakfı, Kadın Haklarını Araştırma Geliştirme, Kadın Haklarını Koruma Derneği, Kadının İnsan Hakları Projesi, Kadınlarımız Fikir ve Kültür Derneği, Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı, Yasamı Paylaşım Kadıkoy Kadın Grubu, Uçan Süpürge, Kadın Girişimciler Derneği (KAGİDER), Hanımlar Eğitim ve Kültür Vakfı (HEKVA), Kadın Adayları Destekleme ve Eğitim Derneği (KA-DER), Amargi Kadın Akademisi, Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü.

¹² <http://kadem.org.tr/> Son erişim tarihi: 31.07.2017

¹³ <http://www.akdem.org.tr/> Son erişim tarihi: 31.07.2017

sunulmaktadır. Bu merkezin yoğun göç alan Zeytinburnu'nda¹⁴ veriliyor olması da ayrıca önemlidir.

Mor Çatı¹⁵ ise Türkiye'nin şiddet mağduru kadınlarını barındıran en köklü kadın kuruluşlarından biridir. 1980'lerde kadına şiddete yönelik bir direnişin on yıllık olgunlaşmasıyla 1990 yılında kurulan bu vakıf, şiddete uğrayan kadınların sorunlarını görmüş, ihtiyaçlarını analiz etmiş bir aktivist çalışmanın ürünü olmanın verdiği avantajla yıllardır kadınlara hizmet vermektedir.

Araştırma kapsamında görüşme talep edilen STK'lardan da çoğu konu ile ilgili çalışma ve tecrübeleri olmadığını düşünerek görüşmeleri reddetmişlerdir. Bu durum kadınların yaşadıkları sosyal sorunlar ile ilgili yeterli STK çalışması olmadığını bir göstergesi de sayılabilir.

Araştırmada yer alan katılımcılar, beşi ilk öğretim ve beşi orta öğretim düzeyinde eğitim almış kadınlardır. Görüşmeler; Kağıthane Gültepe, Sarıyer Reşitpaşa, Şişli Feriköy, Esenyurt ve Çekmeköy İlçe ve Semtlerinde ikamet eden kadınlarla, kendi evlerinde ya da dayakın akrabalarının evlerinde yapılmıştır. Katılımcılar 40-53 yaş aralığındaki boşanmış kadınlardır. Katılımcılardan ikisi ilk boşanmanın ardından yaşadığı zorluklardan sonra yeniden evlenmiştir. Diğer sekizi ise hala bekar. Tüm katılımcılar, boşandıklarında en az bir çocuk sahibidir.

2.4. VERİ TOPLAMA VE DEĞERLENDİRME SÜRECİ

Kadınlara en samimi görüşmelerde bile araştırmacının konumunu katılımcı ile tamamen yakalanmasının ne kadar zor olduğu hissedilmiştir. Kadınlara görüşmelere araştırmacının kendisini tanımasıyla başlamıştır. Araştırma konusunun seçilme nedeni açık duygularla anlatılmıştır. İmzalamaları istenilen onam formundaki teknik dil hiç kullanılmadan tamamen kendi büyüttükleri kız çocuklarından biri olan araştırmacının, onların bireysel ama tamamında bulunan çocuklarını (özellikle kız çocuklarını) "benim gibi olmasın" çabasıyla yetiştirmenin bir meyvesi olarak bu hayatların gözlemine geri döndüğü ifade edilmiştir.

¹⁴ <http://www.zeytinburnu.istanbul/Gocmenlere-Yonelik-Sosyal-Hizmetlerde-Yerel-Yonetim-Kapasitesinin-Guclendirilmesi-Projesi> Son erişim tarihi: 31.07.2017

¹⁵ <https://www.morcati.org.tr/tr/> Son erişim tarihi: 31.07.2017

Buna rağmen bilimsel çalışmanın sınırları katılımcılar ile araştırmacı arasında bir çizgi olarak kalmaya devam etti. Onam imzalama, ses kaydı, görüşme formu gibi tüm akademik yapısal işlemler, bir bilimcinin katılımcıya olan mesafesini hatırlatan öğeler oldu. Az önce sohbet ettiği, aynı sorunları yaşamış kişiler olarak dayanışma hisleri duyduğu kişi artık bir laboratuvar uzmanı olarak karşısındaydı. Bu konumlandırma, araştırmadan doğacağı ümit edilen fayda için rıza gösterilmiş olması sebebiyle araştırmanın seyrinde büyük aksaklıklara neden olmamıştır.

Feminist çalışmalardaki iktidar meselesinde, farklı ırklardan, mevkilerden olan kişiler arasında doğan hiyerarşi olmakla birlikte temsil etme nedeniyle oluşan hiyerarşiden de bahseder (Hattatoğlu ve Ertuğrul, 2009, s. 374).

İktidar meselesinin en zor kısmı “temsil eden” olma durumunun konumlandırmasıydı ki bu konum yukarıda bahsedilen “bizden olan” kişinin üst zümreye taşınmış olmasının verdiği hoşnutluk ve rızayla beraber yine de istenilen özgür görüşmelerin sağlanmasının önünde engel oluşturmuştur. Bu durum Jayati Lal’in çoklu konumlanış araştırmasının sonucundaki gibi başka bir sınıftan olan bir akademisyene göre fazla içerlikli ama kendi toplumundan biri olmak için fazla dışarıklıydı (Hattatoğlu ve Ertuğrul, 2009, s. 394).

2.4.1. Katılımcıların Örtük Söylemleri

Görüşmelerin yapılabilmesi için kullanılan yarı yapılandırılmış görüşme formunda evlilikteki boşanmaya götüren sorunlar, boşanma süreci ve boşandıktan sonra yaşanan zorluklarla ilgili sorular yer almaktadır. Bu soruların en zor zamanlarının, en büyük güçlerinin, şimdiki durumlarının sorulduğu kısımlar kadınların görünen sorunları dışında iç dünyalarında yaşadıklarını da açığa çıkarmayı amaçlamıştır. Kadınlara en büyük üzüntüleri ve en büyük güçleri sorulmuştur. Bu sorular iç dünyalarına yönelik bilgiler vermekle beraber onların da hayata tutunmak verdikleri mücadelede ne kadar güçlü olduklarını fark etmelerini sağlayabilmiştir.

Görüşmelerde görüşülen kişinin kendini rahat hissetmesi ve düşüncelerini rahatça ifade edebilmek için yüreklendirilmesi gerekmektedir. Bunun için cümle tamamlama, sorularla konuyu açmaya çalışma gibi yöntemler denenmelidir

(Kümbetoğlu, 2015, s. 95). Yapılan görüşmelerde kadınların kendi düşünce ve duygularını rahatça ifade edebilmeleri için tüm bu yollara başvurulmuştur.

Ayrıca araştırmanın kapsamı, içeriği, amacı, neden bu araştırma konusunun seçildiği konusunda katılımcılar bilgilendirilmiş ve katılımcıların araştırmacıya güveninin artması sağlanmaya çalışılmıştır. Bu yapılırken müdahil olmanın ve doğru mesafede katılımcıya yaklaşmanın en ideal yolu aranmıştır.

Araştırma verilerinin analizinde tematik analiz kullanılmıştır. Görüşmelerde soru formları etrafında ve görüşmeler sonucunda ortaya çıkan temalar altında değerlendirme yapılmıştır. Bu değerlendirmeler, Evlilikteki zorluklar – Boşanma nedenleri: Sevgisizlik, Şiddet, Aldatılma, Geçim yükü. Toplumda boşanmış kadın olarak yaşanan sıkıntılar: Baskı, Dışlanma, Yargılama. Hissedilenler: Suçluluk, Yalnızlık, Yorgunluk, Özlemler. Stratejiler: Sabır, Saklanma, Mücadele, Umut, tema ve alt temalarının altında yapılmıştır. Ayrıca Kümbetoğlu'nun (2015) sunduğu çerçeve dikkate alınarak, eşitsizlikler, çelişkiler ve ayrımcılıklar kapsamında değerlendirilmiştir.

Değerlendirmeler yapılırken kadınların söyledikleri ve söylemedikleri üzerine yorumlamalar yapmak gerekmiştir. Söylediği bir sözü neden söylediği, neden o şekilde söylediği, ne anlatmak istediği, nasıl anlattığı gibi sorular ve görüşmenin bütününe yansıyan katılımcının mesajını tespit edebilme gayesi güdülmüştür. Söylenenler kadar söylenmeyenler de analizde önemli yer tutmuştur. Katılımcı ile empati kurarak tüm görüşme sürecinde araştırmacıya vermek istediği ve kazanmak istedikleri hakkında yorumlarda bulunulmuştur. Katılımcının saklamak istediklerinin neler olduğu, neden saklamaya çalıştığı ve aslında ne olduğu ile ilgili çeşitli tartışmalar bulgular bölümünde yer almaktadır.

“Araştırılanlar muhataplarına göre davranırlar. Muhatap almamayı göze alamayacak konumda olabilirler. Ama tam da bu zorunluluk yüzünden strateji uygularlar. Bu da anlatı katmanlarının varlığına yol açar” (Hattatoğlu ve Ertuğrul, 2009, s. 142).

2.5. ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI

Bu araştırmada da görüşme yapılan kadınların bazıları araştırmacıyı tanıyor olması ve belki de ortak tanıdıklarının anlattıkları hakkında bilgi sahibi olabileceği endişesiyle bazı sorunları saklama ihtiyacı hissetmişlerdir.

Bir katılımcı anlatısında kadınların iç dünyalarına kapanarak yaşamadıklarında taciz ve yargılanmayı hak ettiklerini düşündüğünü dolaylı olarak belirtmiştir. “Dişi köpek kuyruk sallamazsa erkek peşinden gitmez” deyimini ile nitelediği boşanmış kadınların sosyal hayatlarının olmasının yanlış olduğu ve kendisinin bu hataya düşmediği, kapının önüne bile çıkıp oturmayarak oğlu ve ailesi için doğru adımlar attığını ifade etmiştir. Sosyal yaşamını ailesinin isteğine göre düzenlemek karşılığında ailesinin çocuğuna bakmasını sağlamıştır. Bu durum aile sosyolojisi yaklaşımlarından, insanların toplum içinde karşılıklı bir şeyler alıp verdiklerini savunan mübadele kuramı ile açıklanabilir (Adak, 2012, ss. 80-81).

Başka bir katılımcı ise çocukları ile ilgili kararları özgürce alabildiğini savunurken kızını “telli duvaklı gelin etmek”, “düzgün bir kadın olarak yetiştirmek” gibi vurgularla toplumsal baskıların yönlendirdiği şekilde kızını yetiştirdiğini de belirtmiştir.

Kızları olan boşanmış kadınların, kızlarının toplumun kabul ettiği şekilde bir anlayış ve yaşam tarzında olmaları, çevreleri tarafından zarar görmemeleri yönünde hassasiyet gösterirken, oğlu olanlar daha çok iffetsiz olarak yaftalanmaktan çekinmektedir. Bunun sebebi de yapacakları herhangi bir aykırı davranışın oğullarına yansımından endişe etmeleridir.

Boşanmış ya da kocası ölmüş kadınların medeni halleri dul olarak tanımlanmaktadır.¹⁶ Toplumda kocası ölmüş olan kadınla kocasından boşanmış olan kadının statüleri çok farklı durumda olabilmektedir. Araştırmada bu farklılıktan söz edilmemiş, yalnızca boşanma yoluyla eşinden ayrılmış kadınlar hakkında tartışma yürütülmüştür.

¹⁶http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5977989e85d688.20927726 Son erişim tarihi: 31.07.2017

3. BÖLÜM

BULGULAR

Araştırmanın bu bölümünde kadınların görüşmeler sırasında ifade ettikleri tematik olarak bulguların sunulması ve yorumlanmasıyla verilecektir. Ayrıca STK yetkililerinin de boşanmış kadınlar ve çevrelerine yönelik ifadeleri yorumlanarak karşılaştırmalı bir şekilde sunulmuştur.

Araştırmanın bu bölümünde kadınların evliliğe nasıl adım attıkları, evlendikten sonra ne gibi zorluklar yaşadıkları, boşanma kararını nasıl aldıkları ve bu karar ile birlikte katlanan zorlukları verilmiştir. Bu zorluklar aynı sosyokültürel düzeydeki kadınların farklı hikayelerini yansıtmaktadır. Farklı kişilikleri ve stratejileriyle ilgili ilk seyir bu bölümde başlamaktadır.

Yukarıdaki bölümlerde literatür bilgisi olarak tartışılan boşanmış kadınların yaşadıkları zorluklar, mücadeleler ve kadınlar için çalışan kurumların boşanmış kadınlara yönelik farkındalıkları ve yürütülen çalışmalar ile ilgili hayatın gerçek yaşayanlarından aktarılan ifadeler ile somutlaşacaktır. Tüm yaşananların içinde bir kadın olarak ne hissettikleri, hislerinin yaşamlarına nasıl etki ettiği, toplumun boşanmış kadına bakışı üzerinde konuşulurken, boşanmış kadının da topluma bakışı bu bölümde ortaya konulacaktır.

3.1. EVLİLİKTEKİ ZORLUKLAR – BOŞANMA NEDENLERİ: “KİMSE RAHAT YUVASINI YIKMAZ”

Boşanma süreci öncesinde evliliğin sonlandırılmasını gerektiren sorunların neler olduğu konusunda yöneltilen sorular ve bu sorular etrafındaki tartışmalar bu bölümde aktarılmıştır. Kadınların tamamı boşanma kararını kendileri vermiştir. Bazı kadınların aileleri bazı kadınların eşleri boşanmaya karşı çıkmış olsalar da kadınların sabırla ve kararlılıkla boşanmak için verdikleri mücadele başarılı olmuştur. Elbette bu mücadele ve zaferin karşı çıkan kişiler ve toplum tarafından ödetilen bazı bedelleri de olmuştur.

Kadınlar boşanma hikayelerini anlatırken, gerçekten ne kadar çok zorluk çektiklerini, boşanmış bir kadın olmamak için ne kadar büyük sorun ve eziyetlere tahammül ettiklerini anlatmışlardır. Kadınlar boşanma kararını ancak başka çareleri kalmadığında verdiklerini belirtmişlerdir. Kocasından şiddet gören, tek başına çalışarak evini geçindiren, defalarca ayrılmaya çalışıp ailesi tarafından zorla eşiyle barıştırılan Helin, boşanmanın bir kadın için son seçenek olduğunu şöyle aktarıyor:

“...Hiç bi kadın rahat yuvasını yıkmaz kızım. Erkekler keyifleri için bırakıp gider çoluğunu çocuğunu ama bi kadın asla yapmaz. Ben de etme dedim o kadar sabahlara kadar konuşurdum bak böyle yapma seni bırakır giderim sen sürünürsün. Yok dinlemedi....” (Helin, 52)

Bu durum gösteriyor ki kadınlar yaşadıkları baskıların da bir sonucu olarak tahammüllerini sonuna kadar kullanmakta ve boşanmayı son seçenek olarak düşünmektedir. Çünkü boşanma toplumsal olarak kabul gören bir eylem değildir (Hortaçcu, 1991, s. 5).

3.1.1. “Başı Yanmış” Genç Kadınların Duygusal Sıkıntıları

Küçük yaşlarda zorla evlendirilen kadınların hikayeleri Türkiye'nin tanınmış öyküleridir. Türkiye'de küçük yaşta evliliklerin %30 civarında olabileceği düşünülmektedir (Dabak, 2014, s. 23). Görüşme yapılan kadınların da büyük bir kısmı aynı hikayelerle evliliğe başlamıştı. Araştırmada severek evlendiğini söyleyen iki katılımcı bulunmaktaydı. Severek evlenmediğini ifade eden kadınlar eski eşlerinden genellikle nefretle ve kinle bahsetmişlerdir. Severek evlendiklerini söyleyen iki kadın da eski eşlerini bir şekilde savunmuş ve kırgınlıklarından bahsetmiştir.

“...Eskiden adam iyiydi. Bi sorunumuz yoktu yani. Çalışırdı eve bakardı araba almıştı geziyorduk. Şarapçı arkadaşlar edindi onlar bozdu hep onu...” (Seniye, 49).

Seniye, severek evlendiği için onun aslında iyi biri olduğunu ama kötü arkadaşları yüzünden yoldan çıktığını savunuyordu. Bu şekilde boşandığı kocasının da saygınlığını korumayı amaçlamış olabilir.

Görücü usulü ve/veya zorla evlendirilmiş kadınlar aile büyüklerine ve eski eşlerine karşı daha kindar bir yaklaşım sergilemektedirler. Yaşadıkları sorunlarını aile büyüklerinin suçu olarak gördüklerinden onlarla yaşadıkları ilişkilerde de en

azından içsel bir kopukluk olduğu görülmektedir. Örneğin 17 yaşında zorla evlendirilen Elif babasına olan kırınlığını şu şekilde ifade etmiştir:

“Evet soğuttu beni soğuttu. Ben babamı çok seviyordum mesela küçüklüğümde bile hep babamla yatarım. ... Yani küçüklükten beri dik kafayım ama babam beni zorla evlendirdiği için babama fazla düşkün değilim.” (Elif, 46).

Benzer bir biçimde zorla evlendirilen ve evliliği sırasında şiddet, aldatılma gibi pek çok sorunla mücadele eden Zeynep de şu ifadeleri kullanmıştır:

“...ben sevgi evliliği yapmadım. Görücü usulüyle babam vermişti rahmetli. Bunla evlendim. 19 yaşındayım. İtiraz etme şansım sıfır. Hatta benim o zaman sevdiğim bir çocuk vardı. Onunla evlenemedim çünkü kaçamazdım; yani ailemin yüzünü vuramazdım...” (Zeynep, 46).

Ayrıca kadınların duygusal bağ kurmadan yaptıkları bu zorlama evliliklerin çoğu zaman razı olunmuş evlilikler olamadığını göstermektedir. Bir kadının herhangi bir fiziksel şiddete maruz kalmamasına rağmen eşini sevmiyor olması boşanmak istemesine sebep olabilecek en insani tepkilerden biridir.

Bu kadınların zorla evlendirmelerinin yanında sevmedikleri insanlarla evli kalmaya zorlanmaları da giderek artan bir baskıyı getirmektedir:

“İnsanın içi almayınca katlanamıyorsun... Yatmıyordum, eve geç geliyordum. Çalıştığım zaman hep eve geç geliyordum” (Elif, 46).

Genç yaşta zorla evlendirilen Zeynep de bu duygusal baskıyı şu şekilde ifade etmiştir:

“Su gibi kızım. O hayvan gibi adam. İğreniyordum yani ama mecbur işte napalım. Gittim evlendim. Cahillik. Karşı koyamadım o zaman.” (Zeynep, 46).

Kadınlar duygusal olarak kendilerine uzak hissettikleri, herhangi bir ilgi duymadıkları biriyle zorla evlendirildiklerinde cinsel yakınlık ve toplum içinde eş olarak tanınma durumundan çok fazla rahatsızlık duymaktadır. Bu rahatsızlık tüm günlük yaşantılarına yansımaktadır. Kendi evlerinde ve ailelerinde yanyana kalmak istemedikleri ve en yakınlarında yer alan kişilerle yaşamak kadınlar için büyük bir ceza gibidir.

Kadınlar zorla evlendirilmelerine rağmen evlilikleri sırasında zorluklar yaşadıklarında da aileleri tarafından destek görmemişlerdir. Yaşadıkları her

sıkıntıda ailelerinden destek beklemiş ancak aileler bu evliliklerin kurulmasında oynadıkları baskın rolü evlilik sürecinde göstermemişlerdir. Kadımlar eşlerinin de sorumsuzluğu ve psikolojik baskılar sonu aile birliğinin kurulamamış olmaması nedeniyle yaşadıkları birçok zorluğu tek başlarına göğüslemek zorunda kalmışlardır. Ancak bu mücadele sırasında birçok ayrımcılıkla karşılaşmışlardır. Hem çalışıyor hem çocuklarını büyütüyor olmaları, evlerinde ağır bakım yükü yüklenmiş olmaları, şiddet görüyor olmaları, beklenti ve taleplerine eşlerinden karşılık bulamıyor gibi pek çok sebeple yorulmalarına rağmen aileleri ve çevreleri tarafından eşleri değil kendileri suçlanmışlardır. Ailesinin hiç destek olmadığını sürekli belirten ve bu durumdan dolayı ne kadar kırgın olduğu hissedilen Helin, suçlamalarla karşılaştığını şu şekilde belirtmiştir:

“Bi de annem dedi ki kocama boşa oğlum ben seni evlendiririm. Ben suçluymuşum. Ben mi çalıştırmıyorum bu adamı. Gel döv diyorum. Birine selam versen kötü kadınsın. Hadi dayak ye. Onla aranda ne var diye. Ama ben suçlandım yine de.” (Helin, 52).

Kadımların kendi kendilerine yeteceklerine dair inançları olmadığında katlanmayacakları sorunlara aile ve toplum desteğinden en çok da ekonomik özgürlükten yoksun olmaları sebebiyle mecburen katlandıkları ve ilk güçlendikleri zamanda da boşandıklarını gözlemlenmiştir. Kadının sadece ekonomik özgürlüğü de boşanma için gerekli cesareti vermemektedir. Çocuklarını da yanlarında isteyen anneler olarak kadımların, ailelerinin çocuklarına bakmak istememeleri sebebiyle çocuk bakımı, toplumda kendini ifade edebilme, kararlarını tek başına alabilme, toplumsal süreçlerde bağımsız bir birey olarak kendini temsil edebilme ve toplumsal algılar sebebiyle gelebilecek olan olumsuz saldırılara yönelik mücadele yöntemleri geliştiremedikçe çalışıyor ve evlerini tek başlarına geçindiriyor olsalar bile boşanmaya cesaret edemedikleri görülmektedir. Örneğin Zeynep şöyle demiştir:

“Halama giderim istemiyo ona giderim istemiyo. Çocuğunu bırak gel diyorlar. Kime bırakım o adama çocuk mu bırakım” (Zeynep, 46).

Diğer yandan ayrılmayı düşünüp sonra vazgeçen Helin de benzer ifadelerde bulunmuştur:

“Ayrıldım gittim köye, babamın evine, dönüşte abim beni alacaktı. Bi baktım eşim. Beni aldı ablasına götürdü. Mecbur gittim, param pulum yok..” (Helin, 52)

Kadınların aile ve çevrelerinden sürekli ne yapmaları gerektiğine dair yönlendirme ve baskı görmeleri onları eşlerine karşı verdikleri mücadele zayıf duruma düşürmektedir. Aileler ataerkil bir anlayışla erkeğin yaptığı her hatayı bir nedenle haklı bularak tüm sorumluluğu kadının üzerine yüklemektedir. Dahası kadın boşanmak isterse de başarısız bir eş ve asi bir kadın olmakla suçlanır.

Ancak kadınların kendilerine yetecek gücü ve dolayısıyla güveni sağladıklarında kendilerine dayatılan yaşamı mutlaka reddettikleri görülmektedir. Örneğin Zeynep şöyle demiştir:

“Ben bir ev alayım, kendime düzen kurayım (diye bekledim) (ilk aldatmasını da affetmedim ama ayrılmadım.” Yine diğer bir katılımcı olan Elif ise “(boşanmadan sonra) ben döndüm gerisin geri... Kendime artık iyice güvenince ev tuttum gittim” (Zeynep, 46)

ifadeleriyle bu durumu aktarmıştır. Başka bir katılımcı olan Helin ise

“Yemin ettim. Er ya daya daya da geç boşanıcam dedim. 25 yıl sürdü ama kurtuldum.”(Helin, 52)

demiştir. Kadınlar zayıf da olsalar boşandıklarında kendi başlarına karar alıp uygulayabilir bir durumda olabilecekleri kadar güçlendiklerinde, eğer zorla evlendirilmişlerse, mutlaka boşanmak için fırsat kollamaktadır. Boşanma sonrasını düşünerek ekonomik yatırımlar yapmaktadırlar. Yeterli güce ulaştıklarını düşündüklerinde de boşanmaktadırlar. Kadınların güçlenmesinin sağlanması kadının boyun eğmek zorunda kaldığı her haksızlığa karşı başkaldırabilmesini sağlar.

STK'lardaki konuşmalarda kadınların iç dünyalarındaki bu kırgınlıklarla ilgili bir soru sorulmamıştır. Fakat, tecrübe ve gözlemlerinden aktardıkları genelde kadınların sevgi duyma ihtiyaçlarına yönelik değil mücadele etme gerekliliklerine yönelik destekleri olmuştur. Kadınların güçlenmesi üzerine önemle eğilen bu kurumların onların sevgi dolu bir eş isteklerini belki de çoğu zaman fark edemedikleri bile söylenebilir.

3.1.2. Kadınların Şiddet Görmeleri: “Yüzündeki Acı Geçer. Ya Yüreğindeki?”

Kadınlardaki sevgisizlik eşlerinden şiddet görmesiyle birlikte artmaktadır. Sistematik olarak kendisine ve çocuklarına yönelik şiddete maruz kalan kadınlar yukarıda belirtildiği gibi ailelerinin dışlaması ve toplumsal baskı sebebiyle tüm bu korkunç şiddete tahammül göstermek zorunda kalmaktadırlar:

“Kadın mısın insan mısın hayvan mısın belli değil saçından sürükledi mahallede” (Ayşe, 46).

“Çocuğuna da şiddet uyguladı öz babası; ya psikopattı... manyaktı!” (Zeynep, 46).

Tüm bu korkunç durumlara maruz kalmalarına rağmen kadınlar boşanmakta zorlanmakta ve boşandıktan sonra sıkıntılar yaşamaktadır. Bu söylemlerde şiddetin kadın üzerindeki aşağılayıcı, pasifleştirici etkisi yoğun olarak hissedilmektedir. Bu söylemlerde, asgari düzeyde insani bir yaşam standardından çok uzakta bir yaşamdan söz edilmektedir.

Şiddetle ilgili yapılan hukuki çalışmalar, bilinçlendirme faaliyetleri, toplumu yönlendirme çalışmaları ve kadın haklarının savunulması farklılıklar getirirse de en azından bu araştırmada görüşülen kadınlar için çok büyük anlam ifade etmemiştir. Görüşülen kadınların çoğu şiddet mağduruydu. Şiddet görmüş olan bu kadınlar STK'lar ve devlet tarafından sağlanan hak ve hizmetlere hiç başvurmamışlardı. Daha da önemlisi şiddet gördüklerinde ilk yaptıkları, hak aramak ya da eşini cezalandırmak değil, eşleri tarafından bu muameleye maruz kalmış olmanın üzüntüsü ve ailelerinin bu duruma seyirci kalmasının kırgınlığı olmuştur:

“şu tepem açıktır benim bir top saçım elinde kaldı bir sefer vurdu dizimde ve ben her sefer bunu gördüğümde o acı hep yüreğimde o acı hiç gitmiyor ben de şiddet görüyordum resimlerde gülmedim diye dayak yedim 3 günlük gelinken belki hani ee o çok başka bir şey biliyor musun yani onun belki bedensel hasarlarını görüp içime atarken acıyor ama ruhumdaki o acıkmasının tarifi yok geçmiyor o hiç en acı tarafı o en acı yeri(Sessizlik)...” (Narin, 47).

Diğer yandan başka bir katılımcı ise şu ifadeleri kullanmıştır:

“O adamdan eziyet görürken her seferinde diyordum. Yani Allah'ım canımı al; kurtar beni bu adamdan. Anam babam sahip çıkmaz. Kimsem yok. Tabi en kötüsü kimsesizlik.” (Ayşe, 46).

Ailelerin tüm bu şiddet olaylarına sessiz kalması sonra da boşandıkları için bu kadınları yalnızlaştırmaları büyük bir toplumsal sorundur. Kadınlar kendilerini bu şekilde daha da yalnız hissetmektedir:

“Hep tek başıma kaldım hayatta. Bekardım ev işine verdiler yatılı. Kimsesiz buralarda. Evlendim. Adam kendi kafasına göre takıldı. Ben hep hayatta kendi başıma mücadele ettim.” (Helin, 52)

Elbette beklendiği üzere şiddet olayları baba ile çocukların arasında başka bir kopukluğa neden olmakta ve toplumsal karşılıklılık ilkesinin yıpranmasına yol açmaktadır.

“Oğlum elinden aldı beni bundan 3 sene önce falan... Ve ”Anneme bir daha vurursan senin Azrailinin benim” dedi. Ve o zaman boşanma kararımı kesinlikle netleştirdim” (Narin, 47).

Aile içi şiddet çocukların, özellikle erkek çocukların, babalarıyla olan ilişkilerini olumsuz yönde etkilemektedir. Bu durum çocuklarda psikolojik sorunlara yol açmaktadır. STK’lar da kadınların şiddet görmesini engellemek için aktif bir şekilde çalışmaktadır. Buradaki sorun kadınların bu kurumları kendi dünyalarının dışında görmeleri ve gidilecek en son yer olarak bakmalarındır Örneğin bu konuda bir katılımcı şu ifadeleri kullanmıştır:

“...belki sokakta kalmayı göze alırdım o iki çocuğumla beraber gerekirse sığınma evine giderdim yaşamamın bir yolunu bulurdum...” (Narin,47).

KADEM Hukuk Komisyonu Başkanı Av. Esra Hatipoğlu bu konudaki açığı kapamayı amaçladıklarını şu şekilde belirtmiştir:

“Bi kere insanlar kendileri gibi görmedikleri insanları çok fazla dinlemiyorlar. Bu kadın bizden biri dedikleri zaman sözünü dinleyebiliyorlar. Siz çıkıp da o kadına bu hakları anlatırken dini yönden ters bişey söylerseniz o kadın bi dakika sen zaten benim ailemi anlayamazsın benim ailevi yapımı anlayamazsın...”

KADEM yetkilisi Esra Hatipoğlu kadınların kendi toplumlarından olmayan insanlara güvenmediğine dair kanaatlerini aktarmıştır. Kadının bağımsız bir şekilde tüm aile ve çevresinin dışında bir yerde yaşayacak olması toplum için olumsuz bir yargı içeriyor olabilir. Kadınların özellikle sığınma evi gibi hassas konularda kültür özellikleri dikkate alınarak hizmet verilmesi güven sağlanması ve ihtiyacı olan kadınların bu hizmetlerden daha fazla yararlanması açısından

önemlidir. AKDEM psikoloğu Eda Öztürk, kadınların boşanma konusunda tedirgin olduklarını çünkü baba evine dönmenin getireceği bir çok zorluk olduğunu ifade etmiştir. Ancak baba evine gitmek yerine kolayca gidilebilecek bir sığınma evinden hiç bahsetmemiştir:

“korkuyorlar bir adım attığında başına daha fazlasının gelebilme ihtimaline ve hani cesaret isteyen bir adımı herkes atamayabiliyor çünkü o cesaret nasıl gelir mesela bugün ben boşanacak olsam bilirim ki babam arkamdadır bilirim ki mesleğim vardır ve bil fiili idare ederim bir süre ablamda kalırım bir süre abimde kalırım bir süre onda bunda onlar destekler beni destekleyebildiği kadar ve ben belimi doğrultunca ayrı bir eve geçerim ama buradaki insanların o destekleri yok çünkü kültürel olarak da boşanma ailelerinde çok destek verdiği bir şeydir, kol kırılır yeri içinde kalır diye bir söz vardır aile içinde olan aile içinde halledersin ötersin kapatırsın diye bir kültürel çevre de olduğu için...”

Toplumda hizmet sağlayanların bile sığınma evini ilk seçenekler arasında görmemesinin KADEM yetkilisi Esra Hatipoğlu'nun söylediği kültürel benzeşme ile ilgisi olabileceği ortadadır. Ancak sığınma evinin hizmet kapasitenin niceliksel olarak az olması da sığınma evini seçenek olmaktan çıkartıyor olabilir.

Bir sığınma evi kurumu olan Mor Çatı'nın yetkilisi Hale Çelebi ise sığınma evinin imkanlarından şu şekilde bahsetmiştir:

“...burası bir sığınak olduğu için sığınağa çocuklarıyla birlikte gelen kadınlar için bir destek sunuluyor ya da sadece çocuklarla pedagoglar işte gönüllü psikologlarla pedagoglarımız böyle bir hani terapi çalışmaları oluyor”

Hale Çelebi'nin ifadelerinden, şiddet mağduru ve ailesi tarafından dışlanan kadınlar ve çocukları için verilen hizmetlerden bahsederken tam da ihtiyaca yönelik çalışmalar yürüttükleri açıkça görülmektedir.

3.1.3. Aldatılma

Aldatılma boşanmalarda başta gelen sebeplerdendir (Keskin, 2007, s. 34). Kadınların duygularını en çok inciten, evlilik hayatlarını en katlanılmaz hale getiren sorunlardan biri de eşleri tarafından aldatılmalarıdır. Örneğin Zeynep şu ifadeleri kullanmıştır:

“...Dayak da falan değil. En büyük canımı yakan ihanet oldu. İhanette bitti.” (Zeynep, 46).

Eşinin kendisini yakın bir arkadaşı ile aldattığını belirten Rabia ise

“Bana o daha ağır bir ihanet oldu. ... Benim tabi sinir krizlerim ortaya çıktı sinir krizleri yaşadım. Ondan sonra baya o zaman istemeden istemsiz baya bir kilo vermiştim.”(Rabia, 46).

Kadınlar aldatıldıklarını öğrendiklerinde çok ağır psikolojik sorunlarla karşılaşılıyorlar. Eksik bir kadın oldukları yönündeki algıları, erkeğin aldatıyor olmasının suçunun eksik ve hatalı, görevlerini tam olarak yerine getirmeyen bir kadının suçu olduğu algısı az veya çok bu kadınlarda vardır. Bu durum yetersizlik hissiyatı vermektedir. Kadınların eşlerine olan güvenlerinin sarsılması da elbette bu kadınları psikolojik sıkıntılara sürüklemektedir.

Kadınlar aldatıldıklarında kırgınlık yaşamakla beraber yanlış toplumsal öğretiler nedeniyle kendilerini de eksik ve suçlu görmektedirler. Bunun sonucunda özgüven yitimi ve depresyon sorunları yaşamaktadırlar. Örneğin Rabia şöyle demiştir:

“En kötüsü bir ara kendini mesela yetmemezlik duygusu acaba hani neyim eksikti... Veyahut da nerde hata yaptım düşündükçe hatalarım... tabi ki hani hatasız insan olmaz hatalarım olmuştu. ...kendime yetmemezlik hissi oluştu. Ondan sonra şöyle davransaydım daha iyi olurdu belki böyle olmazdı bu gibi şeylere takıldım.... Hatta ben çok kötü bir şey yaptım: intihar teşebbüsünde bulundum.” (Rabia, 46).

Ayrıca bu çalışmalarda rastlanılmayan ancak kadınlık yapamadığından kocan seni aldattı gibi suçlamalara da maruz kalan kadınların olabileceği bilinen bir gerçektir, Yukarıda alıntılanan Rabia'nın bahsettiği suçluluk hissi, kendisinin de aynı toplumsal algılara sahip olmasından kaynaklandığını düşündürmektedir.

Erkeğin aldatmasının kadının suçu olduğu algısıyla beraber erkeklerin aldatmaları “erkeğin şanıdan” ve “erkeğin elinin kiri” olmaktadır. Bu ayrımcılık kadınların aldatıldıklarında sadece eşlerinden gördükleri ihanet değil kendi eksikliklerinin de yüzlerine vurulduğu düşüncesi taşımalarına sebep olmaktadır. Kadınların da kendilerine ve hemcinslerine acımasızca davrandıkları, katılımcıların ifadelerinde de görülmektedir. Aldatıldıklarında eksiklik yapıp yapmadıklarını, şiddete uğradıklarında eşlerine karşı çıkıp çıkmadıklarını sorgulayan kadınlar bazen kadınların dayağı hak ettikleri ya da kadınların istemediğinde erkeklerin onlara yaklaşamayacakları yönünde sözleri de olmuştur.

“...nerde hata yaptım düşündükçe, ..., tabi ki hani hatasız insan olmaz hatalarım olmuştu...” (Rabia, 46)

Toplum içinde kadınlara yönelik eşitsiz algılar da bu şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu durumda kadınlar çok ağır psikolojik zorluklarla karşılaşmaktadır. Hataları yüzünden eşini kendisinden uzaklaştırdığı yargısıyla suçlanır. Öte yandan erkeğin kendi iradesiyle yaşadığı bu olaydan dolayı toplum tarafından desteklenmesi ve mağdur durumunda gösterilmesiyle erkeklerin aldatması teşvik edilmektedir. Ataerkil bakışa göre erkek eşinin ilgisiz, yetersiz, geçimsiz bir kadın olması sonucunda eşini aldatır ve bu konuda da haklıdır. Bu şekilde erkeklerin aldatması teşvik edilmekte ve aldatılan kadınlar suçlu ilan edilmektedir.

STK'ların bu konularda herhangi bir çalışmasına bu araştırmada rastlanmamıştır. Hukuki olarak zina nedeniyle boşanma hakkı Türk Medeni Kanunumuzda yer almaktadır (TMK.161). Ama kadınların aldatılma sonucunda yaşadıkları kırgınlık, özgüven yitimi ve suçluluk hislerinin toplumsal öğretilerle ilintili olduğu düşünüldüğünde hukuki yaptırımlar dışında da çalışmalara gerek vardır.

3.1.4. Geçim Yüğü: Ailesini Sirtında Taşıyan Güçlü Kadınlar

Toplumsal erkeklik rollerine uygun davranmayan koca, kadınlar için psikolojik ve duygusal yıpranmalara da yol açmaktadır. Kadınlar eşlerinden bekledikleri evin geçim yükünü yüklenmek, alışveriş yapmak, tamir işleri gibi görevleri eşlerinin yapmamasından yorulmaktadırlar. Beklentileri toplumsal cinsiyet rollerine göre oluşmuş olduğu anlaşılma ile beraber erkeklere bu rollerin kadınlara öğretildiği kadar iyi benimsetilmediği de söylenebilir. Tamamen kadınlara öğretilen ve öğretilenlerin dışına çıktıklarında da yine kadınların zarar gördüğü bir toplumsal mekanizma içinde oldukları görülmektedir. Kadın, kendisine benimsetilen tüm toplumsal görevlerini (iffetli olma, ev işleri, bakım işleri vb.) yerine getirirken erkeğin yerine getirmediği görevleri de üstlenmek zorunda kalmaktadır. Erkeklere bu sebeple herhangi bir yaptırım uygulanmamakta, ekonomik gücü olmayan kadın sefaletle, çalışan kadın ise tüm aile içi görevleri yüklenmekle sıkıntı yaşamaktadır.

Çocukların yetiştirilmesinde ve aile bireylerinin geçimindeki tüm sorumluluğun kadına kalması, üzerine şiddet ve/veya sevgisizlik varsa çok daha ağır bir yük oluşturmaktadır. Bu sıkıntılar duygusal zedelenme ve hayal kırıklıkları getirmekle beraber daha çok görev almış olmanın, bu görevleri zorunlu olarak taşıyor

olmanın da yorgunluğunu getirmektedir. Katılımcılar şöyle ifadeler kullanmışlardır:

“diğer insanlar gibi eli poşetlerle dolu bir adam gelsin market yapan bir adam gelsin ben öyle bir adam hiç görmedim” (Narin, 47),

“adamı ben besliyodum”(Helin, 52),

“işe giderdim çocuklar ortada kalırdı” (Seniye, 49).

STK’ların önemle üzerinde durduğu kadının ekonomik özgürlüğünün olması durumu görüşme yapılan kadınlarda çoğunlukla mevcuttur. Bu güç onları istemedikleri ve eziyet çektikleri evliliklerden kurtarabilecek en önemli adımdır. Bu yüzden AKDEM psikologlarından Eda Öztürk’ün belirttiği üzere:

“Zor bir hayat onları bekliyor. Özellikle ekonomik olarak bu sürede biraz daha kendilerini bırakmamayı sağlayacak bir destek için geliyorlar yani o psikolojik olarak evlilik sürecinde açılmış yaraların tamirini yapmak için başvurular oluyor.”

Bahsedilen psikolojik desteğin kadınların güçlenmesinde önemli bir yer tuttuğu söylenebilir. Örneğin Mor Çatı uzun yıllardır şiddet gören kadınlara danışmanlık ve yönlendirme, kreş ve eğitim hizmetleriyle bu kadınların ve çocuklarının büyük travmalardan kurtulmalarını sağlamaktadır.¹⁷ KADEM, hukuk, eğitim, akademi, ekonomi, psikoloji gibi birçok alanda danışmanlık, bilgilendirme, yönlendirme, araştırma gibi faaliyetlerde bulunmaktadır. Bu kapsamlı çalışmaların artırılması ve tüm kadın STK’larının koordineli çalışması da önemlidir.

Kadınların kendilerini mutlu hissedecekleri hayallerinde eşlerinin de gerekeni yapması yer almaktadır. Bu gereklilikleri kadınlar “eve ekmek getirmek”, “el ele dolaşmak”, “eve elinde poşetle gelmek” (evin alışverişini üstlenmek) gibi ifadelerle tanımlamaktadır. Kadınlar mutlu olabilmek için eşleri ile aralarında duygusal bağlar kurmayı istemektedir. Aynı zamanda ekonomik olarak tüm görev ve yetkilerin de erkeklere ait olması gerektiğini düşünmektedirler. Ataerkil algı, tüm gücüne rağmen kadınları duygusal olarak yıpratıyor. Ekonomik olarak güçlü, ancak hayat ile mücadele etmiş olmanın yorgunluğu altında ezilen kadınlar bu

¹⁷ Mor Çatı yetkilisi Hale Çelebi ile tez kapsamındaki görüşmelerde bahsettiği, Mor Çatı faaliyetleridir.

mücadelede bir erkeğe sığınmış olmaları gerektiğini düşünmektedirler. Bu ataerkil algı kadınların hiçbir mücadeleye girişmemiş sadece bir erkeğe tabi olmuş olarak tüm zorlukları kendisi için göğüsleyen bir erkeğin gerekliliğini düşündürüyor. Böyle bir erkekle karşılaşmamış olmak da bir çeşit kötü kader olarak algılanmaktadır. Bunun bir yansıması da dayak atmasına katlanırdım o bişey değildi ama aldatmasına tahammül edemedim gibi ifadelerdir. Bu şekilde kadın evde olan ve korunan, erkek de dışarıda olan ve koruyan görevlerini almaktadır. Kadınların daha rahat bir yaşam hayallerinden olan bu durum aslında ataerkil algıyı da yeniden üretmektedir.

3.2. BABA EVİNE DÖN(ME)MEK

Kadınların boşanma kararlarına en çok etki eden etken elbette ekonomik güçleridir. Hem ekonomik hem de taciz endişesi ve yaftalanma gibi sosyal sebepler yüzünden kadınlar, çocuklarıyla birlikte, babalarının evlerine dönmeyi tercih etmekte ya da buna mecbur olmaktadır.

Aile yanında yaşamak üzere boşanmaya çalışan kadının baba evinde çocuklarının istenmemesi, çocukları ve kendi yaşamlarıyla ilgili aile büyüklerinin isteklerine göre hareket etme zorunluluğu gibi şartlar ile karşılaşmaktadır. Kadınların çoğunlukla çocuklarını bırakmamak ya da çocuklarının hayatı ile ilgili kararları başkalarına teslim etmemek için boşanmayı ertelediği gözlemlenmiştir.

Bu bölümde boşanma sonrası kadının ailesinin ve çevresinin ona karşı tutumu ile ilgili veriler aktarılacaktır. Kadınların şiddet görmeye bile özerkliklerini teslim etmekten daha çok razı olmaları bu kadınların güçlü özgürlük taleplerini ve taleplerinin karşısında duran güçlü tabuları bu iletişim durumunun gösterdiği düşünülmektedir.

3.2.1. Kadının Yalnızlığının Baskı Aracı Olarak Kullanılması

Kadının eşinin aile içi rolleri üstlenmemesi, şiddet, aldatma gibi olumsuz davranışları olmasına rağmen kadınların ailelerinin boşanmayı kabul etmemesi evliken evin tüm sorumluluğunun kadında olmasının normal karşılandığı başka

bir toplumsal durumu göstermektedir. Aslında erkek egemen toplumlarda tanımlanan kadının ev ve bakım işleri gibi ücretsiz işlere, erkeğin ekonomik güce ve söz söyleme hakkına sahip olduğu genel çerçeveden farklı olarak, katılımcıların büyük çoğunluğu her ihtiyacı karşılamakla görevli olmakla birlikte, baskı ve şiddete maruz kalan yine de toplumsal suçlamalardan kaçamayan bireyler olmaktadır.

Buna rağmen kendini suçlayan ya da toplum tarafından suçlanan kadınlar “yuvayı yıkmamak” ya da boşandığında daha kötü duruma düşmemek” için eşlerine tahammül etmiş ancak yeteri kadar güçlendiklerinde toplumun baskısına rağmen boşanabilmişlerdir. Erkeklerle değil de kadınlara görevlerini hatırlatan toplumsal zihniyet, kadınları sıkıştırmaya devam eden çelişik bir yapıdır. Bu konudaki çelişkiyi boşanmış bir kadının kızı şu şekilde ifade ediyor: “para getiriyosun kimsenin sesi çıkmıyor ama gezmeye gidersen yasak. Bi yere gezmeye gidiceksek hep gizli gizli gittik. Sadece annemin haberi oldu başka kimseye söylemedik” (Seniye, 49). Bu çelişkili ve adaletsiz anlayışın birçok örneği boşandıktan sonra da görülmektedir.

Boşandıktan sonra özellikle şiddet gören kadınlar rahatladıklarını, mutlu hissettiklerini ve huzur bulduklarını ifade etmektedir. Bu da aslında nasıl bir sıkışmışlık içinde olduklarının göstergesidir. Örneğin bir katılımcı şu ifadeyi kullanmıştır:

“Boşandım dedim ki dünyanın en mutlu insanı benim. o anki huzuru anlatamam”
(Zeynep, 46)

Toplum baskısına göğüs gerebilecek gücü elde eden kadınlar, bu huzura erişmeyi hak etmiş olarak görülmektedirler.

Toplumun boşanmış kadınlara yönelik olumsuz bakış açısı ve ne olursa olsun evli kalmaya ikna etmeye çalışması bir çelişkidir. Katılımcılardan Elif’in ifadesiyle “Dışarda ne yaparsan yap ama kocanla otur dediler. Bunu diyenler oldu.” mutlaka evli kalınması gerektiğine dair oluşan toplumsal algı, kadını sadece “erkeksiz” olduğunda herhangi bir kötü davranışı olmasa da iffetsiz olarak görebilmektedir. Bununla beraber kadının ve çocuklarının zarar görmesine neden olabilecek davranışlar boşanmış kadınların korunmasız ve zayıf olduğu fikriyle çıkar

maksadı güdenlerin saldırıları olduğu ve bu kadınların kendilerine zulüm eden kocalarına katlanarak kendilerini bu saldırganlıklardan korumaları gerektiği genel bir yargıdır. Oysaki kadınların hem zalim kocalardan hem de savunmasız kadınları rahatsız eden zorbalardan korumanın yolu kadınlarla beraber erkeklerin de eğitilmesi kadar basittir. Bu eğitim elbette sadece okuldaki eşitlikçi eğitim değil tüm toplumun bilinçlendirilmesi için yapılabilecek her türlü faaliyeti kapsamaktadır.

Katılımcılardan Zeynep, çocuğunu büyütürken, yaşamını devam ettirirken, kendisi ve çocuğu ile ilgili kararları alma konusunda özgür olduğunu belirtmiştir. Aileler, akrabalar, komşular ya da herhangi bir topluluk tarafından baskı görmediğini belirten katılımcı söylemlerinde çelişmektedir. Kızının toplumun kabul göreceği şekilde yetişmesi için çaba harcadığını ve bunu başardığı için mutlu olduğunu belirtmesi aslında kararları toplumdan bağımsız alamadığının bir göstergesidir. Zeynep kızının iyi yetişmiş olmasını şu şekilde tanımlıyor:

“En azından güzel bi evlat yetiştirdim. Bunun için gurur duyuyorum. Çok şükür yani evinden teliyle duvağıyla çıktı. Eline mesleği var tertemiz güzel. Güzel bi evlat yetiştirdim biliyorum bana çok düşkün bu bana yetiyo bu bana güç veriyo kızım bana daha çok güç veriyor.” (Zeynep, 46).

Kız çocuğu sahibi olmasının ayrı bir kaygı getirdiği de katılımcıların kullandıkları ifadelerden anlaşılmaktaydı. Evlenmeme kararı, “düzgün” çocuk yetiştirebilme kaygısı gibi kaygılar aslında baskının bir örneğini verilmekteydi.

“yani kızımı evlendiresiye kadar evlenmicem diye bişey vardı kafamda. Onu evlendirim yani Üvey babalar yani rahat edemez. Belki kötü bi çünkü ben ailede kötü bi yani başıma geldiği için korktum. Çünkü en yakınım kızkardeşimle eşimi görünce yani en iğrenç şey olduğu için o adam niye yarın neden yapmasın diye düşündüm o yüzden hayatıma birini alamadım. (Zeynep, 46).

STK’lar da bu konuda da çalışmalar yürütmekte, ataerkil kültür kodlarını zayıflatarak eşitlikçi ve adil bir cinsiyet algısı oluşturulması basın, yayın, düşün, aktivizm çalışmalarıyla desteklenmektedir. Mesela Eğitimde Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Geliştirilmesi Projesi (ETCEP) kapsamında eğitim ile toplumsal cinsiyet eşitliği algısı oluşturabilmek için hazırlanan el kitabı bu çalışmalara iyi bir örnektir.¹⁸ AÇEV’in babalık çalışmaları da aile içi rollerin düzenlenmesine

¹⁸http://etcep.meb.gov.tr/application/assets/admin/uploads/userfiles/files/otceta_el_kitabi_turkce.pdf Son erişim tarihi: 31.07.2017

yönelik önemli bir çalışmadır.¹⁹ Elbette bu tip değişimler uzun zamanlar almaktadır ancak büyük önem taşımaktadır.

3.2.2. Toplumsal Dışlanma: “Biz Bunu Evlendirmiştik, Geri Geldi”

Tüm baskılara rağmen kendi kararlarını verebilen, geçimini sağlayabilen ve boşanabilmiş olan kadın; aile, akraba ve komşularından genelde destek görememektedir. Kadınlar, boşanmadan itibaren annelik sorumluluğuyla baş başa kalmaktadır.

Çocuklarının ihtiyaçlarını karşılayabilmek için çalışmak zorunda olan anneler, çocuğunu evde yalnız bırakmaktadırlar. Boşanma sonrası oluşan maddi sıkıntılardan doğan duygusal eksiklikler, kadınların çocuklarına karşı büyük bir vicdani suçluluk hissetmelerine neden olmaktadır. Bununla beraber toplum, çocukların bu eksikliklerden etkilenme oranını azaltmayarak boşanan kadına ceza vermeyi de istemektedir. Bu katılımcıların ifadelerinde de görülmektedir. Katılımcılar şöyle ifadeler kullanmışlardır:

“Ailem çocuğa bakmak istemedi” (Selma, 39),

“kocanın ailesi yok saydılar yani tamamen” (Feriha, 44),

“Çocuğunu bırak gel dediler kız çocuğunu nasıl bırakıyım” (Zeynep, 46),

“Onlar sadece şunu düşündüler niye kalmadı onla dursaydı dediler çocuğa sahip çıkmadılar” (Elif, 46).

Kadınlar şiddet ve aldatılmaya maruz kalarak, evlilikteki tüm sorumluluğu alarak çocukları ve eşleriyle aile hayatlarını devam ettirmeye çabalamakta ve buna zorlanmaktadırlar. Yine şiddet görmüş olmalarının ve aldatılmalarının da kendi suçları olduğu onlara dayatılmaktadır. Tüm bu sıkıntılara dayanamayıp her zorluğa rağmen boşanan kadınlar da boşandıkları için aile ve çevreleri tarafından suçlanmaktadır. Bu örtük suçlamaların örtük cezası da çocuklarına bakmamak, ekonomik desteği kesmek ve çocuklarıyla birlikte kadını zorlu yaşam şartlarına

¹⁹ <http://www.acev.org/ne-yapiyoruz/anne-babalar-icin> Son erişim tarihi: 31.07.2017

terk etmektir. Kadınlar, görüşmelerde “yuvayı yıkan” kişi olmadıklarını düşündürmek için boşanma kararlarını dayanılmaz sıkıntılar sonucu, sonuna kadar sabrederek, son çare olarak gerekçelendirmektedirler.

Ailelerin boşanmak isteyen kadınlara yönelik tutumları çoğunlukla evliliklerini sürdürmeleri yönünde öğüt vermek şeklinde olsa da boşandıktan sonra yol göstermek ve destek olmak yerine kadınları çocukları ile beraber yalnız bırakmaktadırlar. Bu kadınların içinde anne babalarını üzmemek, onlara karşı gelmemek adına zorla evlendirilen ve hiçbir kararı kendi vermemişken bu evliliğin tüm olumsuz sonuçlarına tek başına katlanan kadınlar olduğu unutulmamalıdır. Tüm bunlara rağmen dayanamayıp boşanmış olmaları tüm ailenin kendisine sırt dönmesini gerektirir mi sorusu vicdanlarda yankılanmalı!

Bu kadınların manevi desteği belki de artık STK'lar olmalıdır. Görüşülen kurumların sorumluları, ailelerin boşanan kadını nasıl yalnızlaştırdığını görmektedir. Örneğin KADEM'den Esra Hatipoğlu “Benim gördüğüm kadarıyla maalesef aileler “ya kızımızın başına bu geldi buna sahip çıkmamız gerekiyor” değil de “ya biz bunu evlendirmiştik tabi toplumda kız çocuklarına bakış açısı da ortada biz bunu evlendirmiştik tekrar geldi biz şimdi buna mı bakacağız” (diye düşünüyorlar). Hatta başkalarıyla evlendirme derdine düşüyorlar...” şeklinde bir örnek vermiş ve ailelerin kızlarını nasıl yetiştirmeleri gerektiği, onların kendi yaşamları ile ilgili kararlarda hak sahibi olduklarını ve bu hakkın ellerinden alınmaması gerektiği, yaşadıkları herhangi bir zorlukta kızlarını yalnızlaştırmamanın kızlarını daha da zor duruma düşüreceği ve aile olarak daha çok üzülecekleri gerçeğini görmeleri gerektiğini belirtmiştir.

Mor Çatı ise boşanan değil şiddet mağduru tüm kadınların hizmet alabildiği bir kurum olarak zaten ailesinin tamamen yalnızlaştırdığı kadınların kapısını çaldığı en son ve en önemli kurumdur. Eğer bu kapı olmasa şiddet mağduru ve ailesi tarafından yalnızlaştırılmış kadınları tamamen istismara açık olarak yardımsız kalacaklardır.

AKDEM çalışma alanı gereği boşanmış ve ailesi tarafından yalnızlaştırılmış kadınlarla birebir ilgilenmemektedir. Ancak AKDEM psikologlarından Eda Öztürk'ün tecrübeleriyle belirttiği şu durum dikkat çekicidir:

“...buradaki insanların o destekleri yok çünkü kültürel olarak da boşanma ailelerinde çok destek verdiği bir şeydir, kol kırılır yen içinde kalır diye bir söz vardır aile içinde olan aile içinde halledersin örtersin kapatırsın diye bir kültürel çevre de olduğu için...”

Kadınların yaşadıkları sorunların toplumsal baskı endişesiyle aile içinde saklandığı ve boşanmalara olumsuz baktıkları için kadınların yaşadıkları pek çok soruna katlanmak zorunda oldukları anlaşılmaktadır. Bu durumdan STK’ların da haberdar olması ve katılımcı kadınlarla benzer şekilde konuşmaları hizmetlerin örtüşmesi için gereklidir.

3.2.3. Yargılanma: “İyi Kadın Olsaydın Kocanı Eve Bağlardın.”

Toplumda evlilik içinde erkeğin rollerini yerine getirmemesine tepki gösterilmezken boşandıktan sonra kadınlara Narin’in ifadesiyle,

“Görümcem kocası içmesine rağmen iyi bir kadın kocasını eve bağlamış ee içki içmesini engellemiş birkaç defa söyledi benim ilk bebeğim düştü sonra bebeğim olmadı bir sürü şey söylediler kısırim yok kısırim bilmem ney bir sürü laf söylediler ve ben hepsinde çok üzülürdüm ‘anneniz ne yapıp da sizi geçindiriyor diyomuş amcaları.’ mesela...”

şeklinde söylemlerle baskı uygulanabilmektedir. Bahadır’ın *Ölü Kadınlar Memleketi* (2014) kitabında bahsettiği kadınların tüm sorunların suçlusu olduğu kabullenışı burada da karşımıza çıkıyor. Bu durum boşanmış bir kadının zayıf ya da korunmasız kalacağı düşüncesiyle boşanan kadınların namuslarıyla ilgili yargulamalarda bulunulmasından kaynaklanmaktadır. Örneğin bir katılımcı bunu şu ifadelerle dile getirmiştir:

“Ben daha önce ev tutmaya kalkıştım. Boşandım. Çocuğum kucağımda ağlıyorum ve İlk ihanette. Ondan sonra ben zaten geri adım attım. Babam yaşındaki adam bana asıldı. Ve kucağımda çocuk. Ev kirası önemli değil bilmem ne. Ben neyin derdindeyim o neyin derdinde!” (Zeynep, 46).

Boşanmış kadınlara karşı yapılan tacizler, yine mağdur durumda olan bu kadınların üzerindeki baskıların daha da artmasını beraberinde getirmektedir. Sosyal hayatını yaşamaya çalışan, insani olarak herhangi bir yakınının düğününe giden ya da herhangi bir yere gezmeye giden boşanmış kadınlar hem gittikleri yerde tacize uğrayıp hem de döndüklerinde komşuları tarafından yargılandıklarını dile getirmişlerdir. Örneğin bir katılımcı şu ifadeleri kullanmıştır:

“Yani sarkıntılık yapanlar filan çok oldu. Yani etraftan mesela bi yere gidiyorsun hemen sana bir koca bulmaya kalkışıyorlar. Birisiyle tanıştırmaya kalkışıyorlar. E sen istemiyorsun. Bekarsın diye birileri hep böyle sana gelmeye çalışıyor. Taciz gibi bir şey yani. O yüzden hep kendini soyutluyosun. Öyle zorlukları vardı. Mesela rahat gezemiyorsun. Mesela rahat ben akşam bir yere gidemiyorum. Hala öyle çıkamam gece. Çünkü mahalleden ne derler. Bir yere gidiyorsun bide bizim çevremiz çok böyle tutucu insanlar. nereden geliyorsun nereye gidiyorsun demeleri yetiyor. Bi de kendinde böyle bi hata olmayınca insan kendini kötü hissediyor o zaman. Mesela bir düğüne gitsem bir bayrama gitsem, aaa...” filan (diyorlar) böyle. Ben böyle istemiyorum yani. Onu yapıyorlar. Yani şık giyinince filan göze çok batıyorsan. Bi yerden geliyorsan şık giyinmiş bu nerden geliyor kesin sevgilisinden geliyor filan dedikodu yani.” (Zeynep, 46).

Toplumda kadınlar üzerinden kavramsallaştırılan namus, erkekler tarafından korunan bir öge olarak görülmektedir. Bunun sonucunda, boşanan kadınlar korunmasız olduğu ve korunmasızlığa boşanarak kendi isteğiyle sebep olduğu için aslında namussuz olduğu şeklinde yargılanmaktadır.

AKDEM Psikoloğu Eda Öztürk, bu toplumsal yargılamanın kadınları boşanma konusunda tedirgin ettiğini ve eşleri ile yaşadıkları olumsuz durumlara katlanmak zorunda kaldıklarını ifade etmiştir: “Çok kolay değil bazı adımları atmak ayrıca hala ne yazık ki özellikle belki de dediğim gibi eğitim seviyesinin düşük olduğu yerlerde hani boşanmış kadın diye bir kalıp var bir tabir var ve hani bu kalıbın altına girmeye cesaret edebilmek herkesin yapabileceği bir şey değil özellikle küçük yerlerde burada göçmende çok var o onun köylüsü bu bunun memleketlisi hani böyle şeyler olduğundan bu hareket bu adımlar birazcık daha zorlaşıyor.” Kadınların boşandıktan sonra yargılanmalarının aileler için de başka bir zorluk olduğu görülmektedir. Aileler kızlarına destek olmak yerine toplumun dayattığı şekilde davranarak kadınları yalnızlaştırmaktadır.

Kadınların aileleri tarafından dışlandığını KADEM Hukuk Komisyon Başkanı Esra Hatipoğlu şu ifadelerle aktarıyor: “Çok kolay değil bazı adımları atmak ayrıca hala ne yazık ki özellikle belki de dediğim gibi eğitim seviyesinin düşük olduğu yerlerde hani boşanmış kadın diye bir kalıp var bir tabir var ve hani bu kalıbın altına girmeye cesaret edebilmek herkesin yapabileceği bir şey değil özellikle küçük yerlerde burada göçmende çok var o onun köylüsü bu bunun memleketlisi hani böyle şeyler olduğundan bu hareket bu adımlar birazcık daha zorlaşıyor.”

Kadınların gördükleri toplumsal baskıya ailelerin de eklemlediği, aynı toplumun bir parçası olarak “başında erkek bulunsun” fikriyle boşanmayı başarabilmiş kadınları da tekrar zorla evlendirmek çabalarına giriştiği de aktarılan üzücü gözlemlerendir. Aslında birbirini tetikleyen ve boşanmış kadınlara yönelik geliştirilen olumsuz algılar sadece boşanmış kadınların hayatlarını değil toplumun huzurunu da olumsuz etkilemektedir.

Ailelerin toplumsal öğretilere yenik düşerek kızlarının boşanmasına engel olmalarının daha üzücü ve sonuçlar ortaya çıkarabildiğini Mor Çatı yetkilisi Hale Çelebi şu şekilde anlatıyor:

“boşanmış kadın olarak toplumda var olmak mesela mahalle baskısı dediğimiz şeyi de görüyor oluyorlar hani zaten yakın zamana kadar boşanmış kadınların medeni halinde dul yazıyor olduğu ve hani bu bile böyle bir dalgalanma oluyor dolayısıyla yani bu tip bütün baskıları atılarak boşanılarak ayakta kalabilen ailenin baskısıyla çünkü biz mesela şeyi de görüyoruz aslında çok sık biz bir dönem kadın cinayetlerinin davası takip ediyordum mor çatıda işte müdahil avukatlar üzerinden aslında kadın cinayetlerine karşı takip yapılıyordu ve o zamanda aslında gördüğümüz şey şöyle bir şey kadınların çoğu desteksiz bırakıldığı için ölüyor oluyorlardı çünkü aileler boşanmalarını istemedikleri için geri gönderiyorlardı kadınları o şiddet yuvasına ve bu kadınlar şiddetin sonunda ölüyorlardı...”

Kadınların çevrelerinden görecekları baskı ve yargılamalardan endişe ederek şiddete katlandıkları ve boşanmamayı tercih ettiklerini belirten Hale Çelebi, bu seçimin sonunun ölümle bittiğini çoğu defa gözlemlediğini bildirmiştir.

3.3. YAŞANAN ZORLUKLAR VE KADINLARDAKİ GÖRÜNGÜLERİ

Kadınlar, evlilikleri süresince yaşadıkları sorunlardan kurtulabilmek için büyük mücadele vermiş aile ve çevresinden boşanmaması için baskı görmüştü. Boşandıktan sonra bu baskılar, kadının hayatı için vereceği her kararda ortaya çıktı. Baskılar, yargılamalar ve dışlamalar kadınların hayatları ve kararları için mücadele etmelerinde engel olamamıştı. Bu kadınlar hayatlarına yaptıkları gelecek planına sadık kalarak devam etmiş, ekonomik olarak da güçlenerek çocuklarının ve kendilerinin hayatlarını devam ettirebilmişlerdir. Ancak tüm bu yaşananların en yakınları yüzünden başlarına gelmiş olması onlarda bir çok kırgınlık bırakmıştır. Yaşadıkları tek duygu bu değildir. Bu bölümde kadınların hissettikleri, duyguları incelenmiştir.

3.3.1.Suçluluk Duygusu: “Yavruma Analık Edemedim”

Kadınlar yaşadıkları sorunlar karşısında kendilerini sorgulamakta ve suçlamaktadır. Evlilikte yaşadıkları sorunların kendi hataları yüzünden başlarına geldiğini düşündükleri görülmektedir. Bu durum kadınlar ataerkil toplumsal öğretiler nedeniyle kendilerini de sıkıştırmaktadır.

Kadınlar şiddet görmelerinin kendi isyanlarından kaynaklanabileceğini belirtmişlerdir. Örneğin evliliği içinde yaşanan şiddetin sebebi olarak kendi isyankar tavrını gören Narin şu ifadeleri kullanmıştır:

“Zaten evlendiğim üçüncü gününden sonra bir şiddet olayım başladı yaklaşık bir beş yıl kadar sürdü. Sık sık sürdü. Eşim zaten alkol aldığı için... Tabi ki hani ben tamamen onu suçlamıyorum. Ben biraz şey bakan bir kadımm... Benim de hatalarım var. Hani “ayy hayır bütün hata onun” diyemem. Ben de hani onun tabi bu gerekçe değil bir kadına vurmak için. Ama ben de biraz fazla üzerine gidiyordum. Sözel olarak diyeyim” (Narin, 47).

Kadınlar şiddet görmelerini kendi asabiyetleri, söylemleri ile ısrarcı olmaları gibi sebeplerle hatalı olduklarını ve sonuçta şiddet gördüklerini düşünmektedir. Bu durum kadınların kültürel kabullerden ne kadar çok etkilendiklerini göstermektedir. Katılımcı, kadının itaatkar ve sessiz olması gerekliliğine içten içe inandığı için bu söylemlerde bulunmuş olabilir.

Eşleri tarafından aldatılan kadınlar genelde kendi eksikliği yüzünden başına bunun geldiğini düşünmektedir. Geçmişte var olan ancak hala izlerini gördüğümüz çok kadınla evlilik geleneği Türkiye toplumunda erkeklerin başka bir kadınla ilişki kurmasını meşru gösterebilmektedir. Örneğin bir katılımcı şu ifadeleri kullanmıştır:

“Acaba hani neyim eksikti ve yahut da nerde hata yaptım düşündükçe hatalarım ,tabi ki hani hatasız insan olmaz hatalarım olmuştu” (Rabia, 46).

Bu durum kadınların eksik ya da hatalı davrandıklarında -ki bu eksik ve hatanın da bağlamsal olarak düşünülmesi gerekir- eşlerinin onları aldatmalarını haklı çıkaracağını düşündüklerini göstermektedir.

Boşanma kararını alan kadınlar mutlaka boşanmalarına çok güçlü gerekçeler bulmak zorunda hissetmektedir. Örneğin Feriha şu ifadeleri kullanmıştır:

“Biraz daha sabretse miydım acaba diyorum. Ama o zaman bizim onla kavgalarımız başlayacaktı. Kerem o kavgaların içinde büyümesi ben öyle büyüdüğüm için ne kadar iyi olur diye düşünüyordum. Anlatabildim mi?” (Feriha, 44),

Diğer yandan Selma ise benzer bir vurguyla şöyle demiştir:

“Kayınpederim babamı arayıp, işte “Selma şeyi o zaman boşandığım zaman Selma erkekliği olmadığı için kocasını bıraktı” diye babama telefonda böyle söylemiş. Ben de babama dedim “Yani tek sebep bu muymuş?” Yani bir de bu olan sebebi biliyorlar zaten. Aldatmanın olduğunu, oğullarının ne kadar alkol kullandığını, eve gelmediğini... Bunları tamamen bildikleri halde, yani sebep olarak sadece onu sordular. Yani “Bunun için boşadı Selma” (diye düşünüyorlar). Bunu da bana kanıtlamak için hemen evlendirdiler” (Selma, 39).

Selma, boşanma kararını anlatırken eşinin hastalığından önce boşanma kararını verdiğini belirterek anlatmaya başlamıştır. Anlatmak istediği kocasını hasta olduğu için değil kendisini mağdur ettiği için zorunlu olarak ayrıldığının altını çizmektedir. Aynı şeyi erkeklerin yapması durumunda “erkektir ihtiyaçlarını gideremez, kendine bakamaz” gibi gerekçelerle haklı çıkartıldığı kadınların ise şehvet düşkünü ve bencil oldukları söylentisi ile kötü kadın ilan edilmektedir. Kadınların kendilerini en çok suçlu hissettikleri, vicdan azabı duydukları konu ise boşandıktan sonra çalıştıkları için çocuklarını yalnız bırakmak zorunda kalmalarıdır. Küçük yaşta çocukların yalnız başına evde kalmaları, okula gitmeleri, öz bakım konusunda hala yardıma ihtiyaç duydukları dönemlerde yalnız bırakılmaları esasen tıbben ve hukuken ihmal sayılmaktadır.²⁰ Bu durumda kadınların çocuklarının ihtiyaçlarını gideremedikleri için üzülmeleri normal kabul edilmeli şeklinde değerlendirilmektedir.

Bununla beraber çocuğun bakımından eşit derecede mesul olan erkeklerin yani babaların boşanma sonrasında çocuk bakımında hiçbir destek sağlamaması hatta çocuklarını yok saymaları ve kadınların ailelerinin bile “boşandıysan çocuğuna da kendin bak” fikriyle bir çeşit ceza uyguladıkları görülmektedir. Örneğin bir katılımcı şu ifadeleri kullanmıştır:

“...Boşanma kararı aldık. Ben bir gece kaldım evde. Çocuğu da köye gönderdim. Kendimde yatılı işe girdim. Ertesi gün yatılı işe girdim 8 ay falan yatılı işte kalınca çocuk köyde İşte köyde çocuk (yazın) kazak giyiyor falan dediler ben de annesiz büyüdüğüm için üzuldüm tabi çocuk o halde deyince. Sonra çocuğu alma kararı aldım. ... Gerisin geri yine döndüm. Çocuk için döndüm köyde bakamıyorlar diye...” (Elif, 46).

²⁰ <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5395.pdf> Son erişim tarihi: 31.07.2017

Zorla evlendirilmiştir.
Kendisi çalışıp
göndermiştir. B
Ancak çocuğur
kalmıştır. Elif, l
de çocuğunun
tarafından dışla

“Hiç bir
aradım o
çocuk ne y

Kadınlar en
söylemişlerdir.
hissetmelerine s
bu zorluklara s
özgürlükleridir.
rolleri ile ilgili a

Kadınlar boşan
zorunda kalma
katlanarak çoc
vicdan azabı çe

“...kendin
sorguladığ

Annelik ve kad
çaresizlik hissiri

“Onun (ç

Kadınların boş
çocukların baki
birisidir. Yaşar
kendilerini kurta
olmalarına rağn

olmak, verdikleri boşanma kararından çocukların da etkilenmiş olması kadınlar için en büyük problemdir.

STK'lar elbette çocuk bakımının ve kadınların istihdamının gerekliliğini gündemlerine almaktadır. Örneğin AKDEM aile eğitimleri ve haftalık seminerler ile çocuk bakımında dikkat edilmesi gerekenler, aile içi roller gibi konularda toplumun bilinçlenmesine katkı sağlamaktadır.²¹ Bu eğitimlerin dışında kadınların el emeklerinin satışa çıkarıldığı projeler de uygulanarak kadınların iş hayatına adım atabilmesi sağlanmaktadır.²²

Ancak kadınların çocuklarıyla baş başa yaşadıkları bu mücadele iç dünyalarındaki kırgınlık ve eksiklik hislerinin doldurulması için geçmişte yaşanan veya hala yaşanan zorluklarla ilgili psikolojik güçlendirme ve sosyalleşme imkanları oluşturulması boşanmış kadınlara destek için çok önemlidir. Kadınlar çocuklarıyla birlikte çalışabilecekleri iş imkanlarının olmasının gerekliliğini de görüşmelerde vurgulamışlardır. Örneğin kendisi çalıştığı için çocuğunu annesinin bakımına bırakan Feriha şöyle demiştir:

“Hani kendi ayaklarının üstünde dursunlar. Çocukları da yanlarında olsun anne babaya ihtiyaç duymadan nası diyim mesela bi iş yeri ama kreşi olsun çocuğunu oraya bıraksın kendi de çalışsın hiç kimseye bağımlı kalmadan kendilerine bakabilecekleri bi kuruluşun başında olmak isterdim mesela tek şeyim de annelerin evlatlarından ayrılmayacağı bi ortam yaratmak isterdim.” (Feriha, 44).

Kadınlar boşanma sonrasında yaşamlarına genellikle kimsenin desteği olmadan devam etmekte ve çalışmaktadır. Küçük çocuklarına bakacak kimsenin olmaması ve çalışmak zorunda olmaları boşanmış kadınların en büyük zorluğu denilebilir. Bu yüzden kadınlar için en önemli çalışmalardan birisi her iş verenin, iş yeri yakınında bir kreş hizmetini karşılamasının sağlanması olabilir.

²¹ <http://www.akdem.org.tr/Sayfalar/63/Yetiskin-Egitimleri/KadinSagligiEgitimi.aspx> Son erişim tarihi: 31.07.2017

²² <http://www.akdem.org.tr/Sayfalar/75/Akdem/El-Emegi-Goz-Nuru-Pazari.aspx> Son erişim tarihi: 31.07.2017

3.3.2 Yalnızlık

Ekonomik olarak kendi ayakları üzerinde durabilmiş bir kadının toplumsal cinsiyet kodları, ataerkil algıları yüzünden olabileceği düşünülen ağır bir yük taşıyor hissi görülmektedir. Hayatında “sahip çıkan” bir erkeğin olmasının onu bu yüklerden kurtaracağı beklentisi, güçlü olanın, sorunlarla savaşıacak olanın, geçim yükünü taşıyacak olanın erkek olması gerektiği kanısıyla kendi taşıdığı tüm sorumluluğu ekstra yük olarak görmüştür. Bu yüzden yorgun ve yalnız olduklarını neredeyse tamamı dile getirmiştir.

Boşanma öncesi kötü giden bir evlilikte devam etmesi gerektiğini ısrar ederek ailesinin yalnız bıraktığı, boşandıktan sonra çocuklarına ve kadına herhangi bir destekte bulunmayan eski eşlerin yalnızlaştırdığı, boşanmış bir kadın oldukları için toplumun ve ailenin yalnızlaştırdığı boşanmış kadınlar yalnız bırakıldıklarını sıklıkla ifade etmişlerdir. Ayşe, genç yaşta evlendirilmiş ve eşiyle arasında istediği bağı hiç kuramamış bir kadındır. Boşanma kararı sonrasında ailesinin ona destek olup olmadığı sorulduğunda şu cevabı vermiştir:

“Annem babam zaten köydeydi. Bişey bilmez onlar. Bi abim var o da aynı içki kumar peşinde karısına kızına sahip çıkmıyor bana mı bakacak” (Ayşe, 46).

Ayşe, ailesinin zaten ona sahip çıkabilecek güçte olmadıklarını dolaylı bir şekilde belirtmiştir. Bu yüzden de ifade şeklinden anlaşıldığı kadarıyla ailesinin ona destek olmaması Ayşe için büyük bir kırgınlık sebebi olmamıştır.

Kader’in yalnız kalması ve duygusal şiddet görüyor olması toplumun bakış açısına göre önemli durumlar değildi ve Kader, herhangi bir iletişime geçemediği kocasıyla evli kalmalıydı.

“...iki arkadaş gibi. Ne arkadaşı, yaban el gibiydik, tanışmıyoruz sanki. E kızdılar o yüzden de kimse arkamda durmadı. Aç açık kaldık çocuklarla birlikte. Kendim için değil ama çocuklarım için çok pişman oldum. Yani aslında benim suçum değil ailem destek olmalıydı onlar destek olsaydı mesela babamda kalabilseydim bu sıkıntıyı çekmezdim ... Arkadaşlarımla da tartıştık. Kimisiyle konuşmuyorum hala mesela. 10 yıl oldu boşanalı hala konuşmadığım insanlar var. Rahat battı bilmem ne diye küstüler. Rahat battıysa da sanane ki yani. Ama işte para pul ister diye kaçtılar kesin. İşte bi farklılık olmadı bilmiyolardı bişey. Gündeliğe gidiyodum. Zaten kimseye demedim de bişey. Yani bi sıkıntı çıkar mıydı bilmiyorum da anlatmak istemedim. Çünkü sürekli neden ayrıldın, ne gerek vardı şimdi. Sıkıntı çekiyorum diyosun e ben demedim mi, kendin kaşınmışsın felan herkes.” (Kader, 43).

Kader, ailesinin bilinçli bir şekilde onu cezalandırmak için yalnız bırakıldığını düşünmektedir:

“Yalnız kaldım. Herkes itti beni. Sırtımı döndü. O yüzden kendi kendilerine büyüdü onlar. işte bana da hep kahrettiler yani bırakmasaydın etmeseydin diye.” (Kader, 43),

Kader, ailesi tarafından sadece duygusal arayışları nedeniyle ayrıldığını düşündüklerinden dışlandığını belirtirken Helin de boşanmak isteyen bir kadın olarak ailesi tarafından nasıl dışlandığını aktarmıştır:

“Anam babam hiç sahip çıkmadı. Annem kocamı tutardı. Boşa ulan dedi bi gün ben evlendiricem seni dedi...” (Helin, 52),

Bu dışlanmalara maruz kalan Ayşe ve Helin eşlerinden şiddet gören kadınlardır. Şiddet nedeniyle boşanmayı talep ediyor olmalarına rağmen aileleri bu duruma karşı çıkmıştır. Kadınlar dinlemediklerinde de yalnızlaştırılmışlardır. Boşanmış kadınlar bazen de kendiliğinden toplum içinde yalnızlığa çekilmek zorunda kaldıklarını da şu şekilde ifade etmişlerdir:

“Çünkü mesela evli bi arkadaşımın yanına gidemiyorum. Neden çünkü belki kıskanır. Atıyorum bişi olur yani hep kendimi bir soyutlama çabasındayım mesela benim arkadaşlarım genelde bekar bayanlardır. Çünkü kendimi hep çekiyorum geri bi şekilde. ... Kendi dünyam var işime gidiyorum geliyorum. Öyle işte.” (Zeynep, 46).

Toplumsal bir uzaklaşması söz konusu olmasa da yargılanma korkusuyla kendini toplumsal çevresinden soyutlayan Zeynep, bütün yaşantısını “laf gelmesin” kaygısıyla düzenlemiştir. Bunu da çoğu zaman toplumdan soyutlanarak yapabilmıştır.

Kadınlar tüm bir hayatın zorluğu, geçim, bakım, istihdam ve tüm toplumsal sorunların içinde tek başına mücadele etmek zorunda bırakılmaktadır. Tüm bu yalnızlık onları bir anlamda güçlendirse de kırgınlıklarını ve insanlara karşı güvensizliklerini arttırmakta olduğu için de zayıflatmaktadır.

Bu sorunun giderilmesi için bu kadınlardan birinin en büyük destekçisi, annesine annelik eden bir kadın olarak, boşanmış bir kadının kızı STK’ların kadınların kendilerini yalnız ve zayıf hissetmemeleri için şu desteği vermeleri önerisini getirdi:

“Toplumda hala boşanmak normal bişey değil. Zaten boşanmış kadınlara bir baskı var. Bu yüzden örnek olayların görülmesi gerekir. Mesela boşanmış mücadele etmiş kadınların hikayelerini anlattığı bir ortamda işte bu yeni boşanmış ve çok zorluk çeken, şimdi ne yapıcım diye düşünen kadınlara izletilebilir. Kendilerini toplamları güç almaları için çok önemli diye düşünüyorum.” (Seniye’nin kızı Emel).

Emel toplumun boşanma konusundaki bakış açısını bizzat yaşayarak gözlemlemiş biri olarak ifade etmektedir. STK'ların bu algı içinde dışlanmış ve ne yapacağını bilemeyen kadınların bir araya getirilerek birbirlerine psikolojik destek olmalarının sağlanmasını önermiştir. Buradan boşanmış kadınların en çok ihtiyaç duydukları yardımın kendileri gibi olan kadınların başarılarını görmek olduğu çıkarılabilir.

Tüm bu yalnızlık ve mücadelenin ardından kadınların psikolojik olarak bitkin düştükleri söylemlerinden anlaşılmaktadır. Narin tüm geçim yükünü tek başına yüklenmenin ve çocuk yetiştirme sorumluluğunu da tek başına taşımanın verdiği yorgunluktan şu şekilde bahsetmektedir:

“boşandıktan sonra da ve öncesindeki yorgunluk beni tüketti ve çok yorgunum çünkü evliliğim boyunca da sürekli yorulduğum için her şey üstümdeydi şimdi de hala üstümde ve hafifleten hiçbir şey yok” (Narin, 47).

Aile içi rollerin iyi belirlenmemiş olması, kadının bir çok sorumluluğu tek başına almasına neden olmaktadır. Bu da elbette kadınlarda bir yorgunluk ortaya çıkarmaktadır. Tüm ev işleri, çocuk bakımı ve ekonomik kazancın tek başına kadının sorumluluğu olması kadınları en çok yoran durumlardan biridir. Ailesinin tüm sorunlarıyla ilgilenmek ve onlara hastalıklarında bakmak zorunda kalan Zeynep, toplumsal cinsiyet algıları sebebiyle toplum tarafından fazla sorumluluk yüklendiğini şöyle ifade eder:

“Ben kadın olduğum için eziliyorum aslında hiç ezik bi insan değilim ben hayatın zorluğuyla mücadele ettiğim için ama işte bazen insan yoruluyor.” (Zeynep, 46).

Bir erkeğin hasta kardeş ve babasına bakmak zorunda olmadığını, bu sorumluluğun kadınlara yüklendiğini örtük bir şekilde belirten Zeynep, aynı zamanda belki de kendisine yüklenen bu kadar sorumluluğun altından kalkabilecek kadar güçlü biri olduğunu hissediyor.

Kadınlar doğrudan yorgunluklarından söz etmediklerinde de mücadele etmeleri gereken pek çok cephenin onları bitkin düşürdüğü ifadelerinden, söylemlerinden ve özelemlerinden anlaşılmaktadır. Evlilikleri sırasında kimi zaman çalışıp tüm evin ekonomik sorumluluğunu yüklenmiş kadınlar, aynı zamanda ev içi rolleri de üstlenmiş olduğundan, aşırı yorulmaktadırlar. Bazen eşinin aldatması ve

ekonomik zorluklarla mücadele etmek zorunluluğu, bazen de Şiddet görmeleri kadınların sürekli bir yorgunluk ve tükenmişliğe itilmesine sebep olmuştur.

Aile içinde belirlenen toplumsal cinsiyet rollerinin eşit ve adaletli olmadığı, kadınların hem ev işi ve bakım yükünü hem de ekonomik sorumluluğu yüklendiği aile modellerinde tükenmiŐlik ve yorgunlukların ardından anlaşmazlık ve tartışmaların gelmesi kaçınılmazdır.

3.3.3. Kadınların Özlemleri

Kadınların özlemleri genelde mutlu bir birliktelik, çocuklarına çokça vakit ayırabilmek olarak ve annelerinin olmasını istemek olarak özetlenebilir. Kadınlar mutlu bir evliliklerinin olmasını, toplumsal olarak onlara biçilen kadınlık rolünü oynayabilmek için istemektedir. Kadınlar, evde yemek piŐirmek, eşlerini işe yollamak, çocuklarına bakmak ve annesi erken vefat etmiş ya da annesinden ayrı büyümiŐ kadınlarda da annelerinin kanadı altında yetişmiş olma özlemi dikkat çekmektedir.

Boşanmış kadınlar yaşamak isteyip yaŐayamadıkları pek çok güzel duyguyu ve yaşadıkları olumsuzlukların olmadığı güzel bir evliliğin özlemini duymaktadır. Kadınlar sevimliyi, destek görmeyi, zorluk ve güzelliikleri paylaşmayı ve bunu bir aile içinde, toplumdan kabul görerek gerçekteŐirmeyi özlemektedirler.

Aldatılmasının suçlusunu olarak kendi bedenini gören ve bu hatayı düzeltmeye özlem duyan bir kadının hislerine erişebilmek ve ona bu konuda destek olabilmek belki de bu kadın için yapılacak en iyi Şeydir. Estetik ameliyat olarak yirmi yıl önce yaşadığı aldatılmanın verdiği olumsuz hisleri atlatmak isteyen Zeynep, olayı Şöyle anlatıyor:

“He geçen sene kendim için bişey yapım dedim bak. Bi kendime geldim. Kızım da sağolsun destek oldu bana estetik olcam dedim çünkü ihanete uğradım ya o benim için bi acı. Çünkü hamileyken vücudum baya bi Şey oldu. Deforme oldu yani göbeğim göğüslerim. Estetik oldum geçen yıl. Ama onda da Őanssız. Ameliyat oldum çok kötü bi doktor, çok zor. Bana çok kolay dedi üç ay karnım çok fenaydı enfeksiyon kapmıŐım yani ölümlerden döndüm Şimdi gülerek anlatıyorum ama çok acı yaşadım. Tavsiye de etmem kimseye göbek ameliyatını. Ondan sonra işte kendim için bişey yapım dedim onun bile tadını yaşayamadım. Ne bi sevgilim oldu. Ondan sonra onu bile böyle keyif alamadım.” (Zeynep, 46).

Zeynep aldatılmasını bedeninin güzel gözükmemesine bağlıyordu. Çok uzun zaman sonra da olsa estetik ameliyat ile bu suçu ortadan kaldırmak istemiştir. Oysa ki kız kardeşi ve kocasının birlikte olması, Zeynep'in bedeninin suçu olamazdı. Belki de Zeynep, kendi bedenini suçlu bularak kız kardeşini affetmek istemişti.

Kadınların yorgun hissetmelerinin bir diğer nedeni de geçim sıkıntısıdır. Ayrıca kadının geçirdiği bunca zorluğa rağmen kendi bedeniyle barışık olma özlemi duyması da toplumun başka bir baskı aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayşe eşinden sürekli ve ağır bir şekilde şiddet gören ve çocuklarının büyümesiyle boşanmayı başarabilmiş bir kadındır. Boşanma sonrasında sosyal faaliyetleri Ayşe'nin yargılanmasına sebep olmuştur:

“Yani aslında ben çok hayalciyim. Hep hayal ettim mutluluğu. Onun peşinde koştum. İşte biraz özgür kalabildiğim için daha rahattım ve gezip kafamı dağıtabiliyordum laf söz de olsa. Laf söz hep var zaten bari gezim de olsun diyodum. İşte hayal ediyodum yani öyle dayandım napım” (Ayşe, 46).

Sürekli şiddet gördüğü ve evde hapis hayatı yaşadığı zamanlarda Ayşe'ye destek olamayan ve eşini şiddetten alıkoymayan toplum, kendi gücüyle hayatını ve mutluluğunu geri kazanmış olduğunda suçlamalarda bulunmuştur. Bu durum toplumdaki ataerkil bakışın ve kadının eşitsiz konumlandırılmasının bariz bir örneğidir.

Tüm suçlama, dışlama ve yargılamalara rağmen kadınlar yaşadıkları hayatı, toplumun zannettiği gibi “özgürce hayatını yaşamak” için değil, şiddetten, baskı ve yargılanmalardan, kullanılmaktan kurtulup çocuklarını topluma yararlı bireyler olarak yetiştirme kaygısıyla boşanan görüşülen kadınlar aslında sevgi dolu, mutlu bir evliliğe ve kendisini güzel hissettiren bir eşe özlem duyduklarını ifade etmişlerdir:

“Mesela bak ben bu yıl şu son iki yıl öncesine kadar felan çok hayaller kurardım. Mesela böyle sevdiğim biriyle evlenseydim onu böyle işe öperek gönderseydim. İşte akşam kapıda onu işte öperek karşılasaydım. Hep böyle hayallerim vardı benim. İşte sarılarak uyusaydım. Bunlar vardı hep. Çünkü bunları yaşayamadığım için. bu hayallerim çok acı benim. Bu hayallerimi hiç yaşayamadım. Bi tek bunlar içimde acı olarak kaldı.” (Elif, 46).

Kadınların mutlu bir evlilik hayalleri yine toplumsal cinsiyet algısına göre biçimlenmiş durumdadır. Evde duran bir kadın ve işten gelen evin geçimini sağlayan bir erkek mutluluk hayallerinin ilk adımını oluşturmaktadır. Ancak kadına toplum tarafından verilen bu öğretiler ile yaşatılan zorlama evlilikler ve erkeklerin sorumluluk almayı büyük bir çelişki oluşturmaktadır. Bu çelişkili ve eşitsiz öğretiler kadının ezilmesine ve mutsuzluğuna yol açabilmektedir.

Kadınlarla ilgili çalışan sivil toplum kuruluşlarının siyasi ve hukuki faaliyetlerinin yanı sıra kadının güçlenmesi için eğitim, danışmanlık, çocuklarının gelişimine destek, meslek edindirme ve az da olsa istihdam çalışmaları mevcuttur. Mor Çatı, AKDEM ve KADEM’de ortak olarak kadınlara hukuki ve psikolojik danışmanlık sunulmaktadır. AKDEM’in yerel belediye kurumu olması nedeniyle sadece Zeytinburnu’nda ikamet eden kişilere hizmet verebilmesi ve Mor Çatı’nın da şiddet gören kadınlar özelinde hizmet vermesi bu iki kurumun daha dar ama daha derin bir alanda çalışmasını getirmektedir. KADEM ise daha geniş popülasyona ulaşabilir olmasıyla avantajlıdır.²³ Yine AKDEM düzenlediği kurslar ile çocukların gelişimlerine destek verirken²⁴, rehabilitasyon merkezleriyle²⁵ engelli çocukları olan kadınlar için de çok önemli bir hizmet yürütmektedir. KADEM kadın istihdamı ve kadınların toplumsal konumu ile ilgili uzun vadeli hedefleri olan eğitim ve araştırma faaliyetleri yürütmektedir.²⁶ Şunu belirtmek gerekir ki bir kadının bu desteklere ulaşabilmesi için bile bir özgürlük alanına ihtiyacı vardır. Sürekli şiddet gören, zamanının tümünü hizmet etmekle geçirmeye zorlanan, boşanmak istediğinde ailesi tarafından kabul görmeyen kadınların öncelikle sığınacakları bir kuruma ihtiyaçları vardır. Bu yüzden Mor Çatı tek bir alanda verdiği sığınma hizmetiyle aslında tüm güçlendirici hizmetlerin verilmesi için anahtar rol oynamaktadır.

Ancak tüm bu toplumsal güçlenme yanında, kadınların özlemleri aslında mutluluk, sevgi, saygı ve huzuru içeren basit ve insani taleplerinin de karşılık bulabileceği ortamların hazırlanması açısından yürütülen çalışmalara ulaşamamıştır.

²³ Kurum sorumluların görüşmeler sırasında verdiği bilgilerdir.

²⁴ <http://www.akdem.org.tr/Sayfalar/117/Cocuk-Egitimleri/Okul-Oncesi-Egitim.aspx> Son erişim tarihi: 31.07.2017

²⁵ <http://www.akdem.org.tr/Sayfalar/23/Engelliler-Koordinasyon-Birimi/Ozel-Egitim-Hizmetleri.aspx> Son erişim tarihi: 31.07.2017

²⁶ <http://kadem.org.tr/projeler/> Son erişim tarihi: 31.07.2017

3.4. BOŞANMIŞ KADINLARIN AYAKTA KALMA YÖNTEMLERİ

Kadınlar boşandıktan sonra bir çok sorunla karşılaşmakta ve bir çok sorumluluk almaktadır. Sadece boşanma olgusu tek başına oldukça yıpratıcı psikolojik bir süreçken kadınların yalnız başlarına, çocuklarının bakımı, ev geçimi gibi pek çok sorumluluğu tek başlarına taşımaları da oldukça yorucudur. Toplumun her ne olursa olsun boşanma durumunu kabul etmemesi ve her ne sebeple boşanma olursa olsun kadını suçlaması da kadınların en büyük zorluğudur.

Toplumun bu bakışı kadınlara yönelik pek çok olumsuz tutumun gelişmesine de neden olmaktadır. Aile ve çevreleri tarafından baskı, dışlanma ve yargılanmaya maruz kalan kadınlar çocuklarıyla beraber bu saldırılardan kurtulmayı geç de olsa başarmaktadır. Bu başarı için her kadının farklı stratejileri vardır. Bu bölümde bu stratejilerden bahsedilmiştir.

3.4.1. Kendi İçinde Yaşanan Bir Dünya

Kendilerini sosyal çevrelerinden ve akrabalarından uzak tutarak kendi gibi boşanmış olan kadınlarla yeni bir sosyal çevre kurmak neredeyse tüm boşanmış kadınların önemli stratejilerindendir. Kadınlar, toplumun baskısından kurtulmak için baskı yapan toplumdan uzak durmayı tercih ederek, dedikodulardan, muhtemel yanlış anlamalardan ve nasıl davranmaları gerektiğine yönelik tartışmalardan uzak kalabilmektedirler. Ailesinin desteğine ihtiyaç duyan ve desteklerini alan kadınlar için ailelerinden uzak durmak çok da mümkün olmamaktadır. Ekonomik ve organik bağlar kadınları özellikle anne baba ve kardeşlerinin baskılarına karşı savunmasız bırakabilmektedir.

Katılımcıların ifadelerinden anlaşıldığına göre destek olan aileler –özellikle anne babalar- kızlarına geçinme ve çocuk bakımı konusunda da yardımcı olmakla beraber baskı da uygulamamaktadır. Bu tip ailelerde de baskı yapan kişiler genellikle erkek kardeşler olmaktadır.

Kadınların özellikle toplumsal taciz ve yaftalamalardan korunmak için seçtikleri bir yol da boşanmayı gizlemek olmaktadır. Boşandığını iş yerinde gizleyen, komşularından gizleyen hatta akrabalarından gizleyen kadınlar vardır. Bunun için erkek de işbirliği yapabilmektedir ancak boşandığı adamla aynı evde oturmaya da

devam etmek zorunda kalan kadınlar da olmuştur. Boşanma durumunda erkeğin kadının boşanmasını gurur meselesi yapıp daha çok baskı uygulayabildiği de görülmektedir. Seniye tek başına düzgün yanıtlar veremeyeceğini düşündüğü için büyük kızı Emel ile birlikte görüşme yapmayı istemiştir. Seniye kocasının boşanma durumuna tepkisini anlatırken Emel de durumla ilgili yorumda bulunmuştur:

“Kimsenin haberi yoktu. Ben boşandım ama yine aynı evde oturmaya devam ettim. Çocuklar büyüyene kadar. Yani evden kolay atabilmek boşandım. Ama boşandıktan sonra da baskı yaptı.” (Seniye, 49),

“Hatta belki de o beni nasıl boşarsın hırsıyla daha çok baskı gösterdi bence. Daha çok üstüne geldi. Nereye gidiyorsun ne yapıyorsun benden habersiz gidemezsin vs. ama onun dışında kimse boşanmayı bilmediği için dışardan bi zorluk yaşamadık.” (Seniye'nin kızı Emel).

Seniye, kocasından boşanmasına rağmen taciz korkusuyla eski eşiyle aynı evde yaşamaya devam etmek zorunda kalmıştır. Taciz korkusunun en büyük sebebini iki tane genç kızının olduğunu sürekli vurgulaması nedeniyle olduğu düşündürmektedir. Kadınların kızlarının taciz edilmemesi için eski eşlerinin şiddet ve baskısına katlanmak zorunda olması çok üzücü bir toplumsal tablodur.

Kandiyoti'nin de benzer bir biçimde gözlemlediği üzere, kadınlar yaşadıkları zorlukları kendilerini toplumdan soyutlayarak, kendilerine özel bir kamusal alan (2013, s. 35) oluşturarak kurtulmaya çalışmaktadır. Toplumsal kabule kızlarının namusunu korumak, iş hayatında muhtemel tacizleri önlemek, oğlunu topluma kazandırmak gibi istekleri nedeniyle ihtiyaç duyan kadınlar ise evli olduklarını ifade ederek kendilerine başka bir maske takma ihtiyacı hissetmişlerdir.

Kendi kamusal ağlarını oluşturan bu kadınların kendi sorunlarına kendi dayanışma ilişkileri içinde çözüm bulabilecekleri ve içeriden bakış ile topluma kendilerini ifade edebilecekleri gelişmiş bir platform henüz yoktur. Kadınların kişisel olarak güçlenmeleri için yapılan eğitim, istihdam, hukuki ve psikolojik danışmanlık hizmetleri yürütülmektedir. Bu hizmetler birbirinden ve kadınların kültürel ortamlarından kopuk olabilmektedir. Tüm ihtiyaçları toplu bir şekilde analiz ederek, kadınların da kabul edeceği şekilde faaliyetler oluşturulamamıştır.

3.4.2. Sabretmek ya da Mücadele Etmek

Kadınlar bazı stratejiler geliştirerek hayata tutunabilmişlerdir. Görüşülen kadınların tamamı çalışan, hiçbir kurumun yardımına ihtiyaç duymamış, büyük çoğunluğu anne babası dahil kimsenin desteği olmaksızın kendine ev almış ve geçimini kendi çalışarak devam ettirmiştir. Bazıları da yetiştirdiği kız çocuklarının desteğini gören kadınlardır.

Yaşadıkları en büyük zorluğun annesizlik ve ailenin destek olmaması olduğunu ifade eden kadınlar en büyük güçlerinin de benzer şekilde annelik olduğunu belirtmişlerdir. En büyük güçlerinin annelik ya da çocuklarının varlığı olduğunu söyleyen kadınların kızları da annelerine olan bağlılıkları ve destekleriyle göze çarpmaktadır.

Kadınlar çalışmış, çocuklarını ihmal etme pahasına onların eğitimlerini ve kimseye ihtiyaç duymadan yaşayabilmeleri için mücadele etmişlerdir. Bu mücadele esasen kadının kendisi ve çocukları hakkındaki kararları kendi başlarına alabilme özgürlüklerinin önünü açmıştır. Kadınlar baskı şartıyla gelen aile desteğini itmiş, destek olmayan ailelerin kapısında yalvarmamış ve çocuklarıyla yaşadıkları özgür bir hayatın mücadelesini vermişlerdir:

“Ben çok önceden boşanacaktım. Bi yere sığmadım. Kızım küçüktü daha 5 yaşındaydı. Bıraktım abimin evine gittim. Çocuğum sığmadı o eve. Minicik çocuk mini etek giydirmişim sapık doluymuş ortalık benle bi kavga ettiler. Daha neler sürekli eziyet ettiler çocuğuma da...” (Helin, 52).

Kadınlar çocuklarının yaşamı ile ilgili karar haklarını asla teslim etmemek adına savaşımlardır. Ancak “düzgün bir kız yetiştirdim”, “sonuçta kız evladı” gibi öğretilerin az da olsa etkisinden kurtulamamışlardır.

Elbette bu durum yalnız başına çocuk yetiştiriyor olmanın verdiği bir tedirginliği göstermektedir. Diğer taraftan da çocuklarını toplumdan onay alan, kendine ve topluma faydalı kişiler olarak yetiştirmek bu kadınların zaten temel amaçlarıdır.

3.4.3. Boşanmış Kadınların Umutları

Kadınların içsel özlemleri ve boşlukları onları kırılğan bir hale getirebilmektedir. Bu kadınlar çocukları ve kendi hayatlarını yönetebilmek için büyük mücadeleler vermektedir. Bu mücadeleler onları başarıya götürmekte başarıları da umutlarını arttırmaktadır. Hayatında pek çok zorlukla karşılaşan Zeynep, geleceğe dair şu sözleri söylemiştir:

“Yaşamayı seviyorum. Mutlu olacam. Hep inanıyorum” (Zeynep,46).

Zeynep, tüm yaşadıklarına rağmen mutlu bir yaşam sürecine dair umudunu yitirmemekte ve hayallerini yaşayabilmek için mücadele etmektedir. Bu umut bazı katılımcılarda yaşam doyumu olarak da ortaya çıkmaktadır. Görüşme yapılan kadınların çoğu uzun zaman önce boşanmış ve çalışan kadınlar oldukları için kendi geçimlerini rahatlıkla sağlayabilmektedir. Eksik bir aile olduklarına inansalar bile huzurlu bir aile olarak yaşamının rahatıyla ve mutluluğuyla yaşamlarına devam etmektedirler. Örneğin sevmediği bir erkekle zorla evlendirilen ve bu duygusal baskıdan kurtulmak için çok çaba sarf eden Elif, şimdi olduğu halinden çok da şikayetçi değildir:

“Ben artık bu halime şükrediyorum. Bu halimden beter etmesin beni.”(Elif, 46).

Hayatı boyunca verdiği mücadelenin sonucunda huzurlu ve özgür bir yaşamı olması Elife göre tatmin edicidir. Elif ile benzer olarak genç yaşta zorla evlendirilmiş ve evli kaldığı zaman boyunca eşinden şiddet görmüş olan Ayşe, boşanmanın ardından yaşadığı sıkıntıların çocuklarının büyümesi ve geçimini rahatça sağlayabilir duruma geldikten sonra mutlu bir hayata başladığını ifade etmiştir:

“İşte şimdi şimdi çocuklar büyüyünce biraz neşelenip gezmeye başladım.”(Ayşe, 46).

Narin, ev içi ve ev dışındaki tüm sorumlulukları evliyken ve boşandıktan sonra tek başına taşımış olan ve bundan dolayı yorgun olduğunu belirten Narin de emeklilik yaşantısında sosyal yardımlarla mutlu olmayı planlamaktadır:

“Gidip ben mesela çocuk esirgeme kurumunda gönüllüyüm emekliliğimden sonra iki günümü üç günümü orda geçirmek istiyorum mesela hani oraya girişim çok daha sağlıklı olur normal insanlarla olmaktansa anlatabiliyor muyum çünkü çok seviyorum çocukları o yüzden yani.” (Narin, 47).

Narin’in huzur ve mutluluk umudu sosyal yardımlaşma iken artık şiddet ve baskı görmediği, özgürce çalıştığı ve gezdiği için çok mutlu olan Seniye de çocuklarının büyümesi ekonomik zorlukları atlattığı ile artık rahat olduğunu ifade etmiştir.

“Valla şimdi çok rahatım. Yıldız namemde demişlerdi zaten kırk yaşından sonra her türlü rahata ereceksin diye. Gerçekten de ben evimi bile kırk yaşından sonra aldım. Çocuklarım artık büyüdü” (Seniye,49).

Seniye yaşadığı zorlukları atlattığı ve sevdiği eşinin onu aldatması, ona karşı şiddet uygulaması gibi sorunların kendisinde meydana getirdiği psikolojik yıpranmışlığı da bir şekilde atlattığı görülmektedir. Zorla evlendirilen, eşinden şiddet gören, ailesi tarafından evli kalmaya zorlanan Helin de aynı şekilde hayatla başa çıkabilmiş bir kadın olarak kendini huzurlu olarak tanımlamaktadır:

“O şerefsizden çok şükür kurtuldum. Ayy neydi o çilem sabaha kadar içer içer uyutmaz bizi evde. Şimdi huzurum var.” (Helin, 52).

Helin’in evliyken yaşadığı günlerden kurtulmuş olması O’nun huzurlu olması için yeterli olduğunu kurduğu bu cümle düşündürmektedir.

Hayatın tüm çelişkilerine, ayrımcılıklarına, zorluklarına rağmen hayata umutla bakabilen bu kadınlar, umutlarını çocuklarının geleceklerine yöneltmişlerdir. Kadınlar özellikle kız çocuklarının kendi özlemlerini yaşayan kişiler olmasını istemekte ve bunun için inanılmaz bir gayret göstermektedirler.

Anneleri isteyken kendisi etütte kalan, evde yalnız uyuyan, annesine yemek hazırlayan, küçük kardeşine bakan kız çocukları da, annelerinin özlemlerini yaşayabilecek ve zorluklarla karşılaştığında onları kolaylıkla aşabilecek güçte olmayı amaçlamaktadırlar. Seniye’nin kızı Emel, annesinin olumsuz tecrübeleri dolayısıyla evlenmekten korktuğunu belirtmiş, eğitimini tamamlamayı ve çalışmayı önceliği olarak seçmiştir. Bunun nedeni güçlü bir kadın olmak istemesidir.

Kadınlar kendileri gibi olan kadınlara yardım edebilecek olsalar, çocuklarından ayrılmadan, yalnız olmadıklarını hissedebilecekleri, yaşadıkları psikolojik sıkıntıları giderebilecekleri, dertleşebilecekleri ve kendileri gibi olan kadınlarla dayanışma içine girebilecekleri yardımların önemli ihtiyaçlar olduğunu belirtmişlerdir. Buradan da anlaşılıyor ki ekonomik zorluklardan daha çok duygusal yüklerini hafifletecek desteklere ihtiyaç vardır.

Kurumların yardımları ve kurum yöneticilerinin bakış açıları mutlaka kadınların sorunları ve duygusal yaraları ile örtüşmektedir:

KADEM'den Esra Hatipoğlu: “Ve kızlarımızın ailelerinin kızlarının arkalarında durması. Kadınları aileleri evlendirdi gitti. Tamam bizden çıktı.”

Zeynep: “Babamdan da hiçbir destek görmedim maddi manevi hiç bi şekilde. Tabiki çok zorlandım.”.

Kadınlara yönelik hizmet veren AKDEM, KADEM ve Mor Çatı ile görüşmelerde ve internet üzerinden yapılan araştırmalarda sadece boşanmış kadınlara yönelik çalışmalara odaklanmış herhangi bir kuruluş ile karşılaşılmamıştır. Bu durum boşanan kadınların dünyalarındaki derin boşluklara uzanacak anlayışla hizmet sunacak çalışmalardan yoksun olduğumuzun göstergesi sayılabilir.

Kadınlara yönelik çalışmalar yapan kurumlardan biri olan AKDEM; kadın, engelli, çocuk, göçmen gibi dezavantajlı gruplara yönelik sağlık, eğitim, psikolojik destek, aile danışmanlığı ve meslek edindirme gibi kıymetli çalışmalara sahiptir. Ancak yerel bir belediye kurumu olarak sadece bir ilçedeki sakinlere hizmet verebilmektedir. Yapılan çalışmaların yaygınlaştırılması ve boşanmış kadınlar özelinde hizmetlere derinleşmiş birimler oluşturması boşanmış kadınların ihtiyaçlarına daha direkt çözümler getirilmesine katkı sağlayacaktır.

Görüşmelerin yapıldığı kurumlardan biri olan KADEM, kadınların toplum içindeki statüsü ile ilgilenen bir kurum olarak önemli bir açığı kapatmaktadır. Toplumdaki hakim geleneklerle barışık bir çizgi izleyen KADEM, aile kurumuna, çocuk eğitimine, genç kızların yetişmesine katkı sunmakla beraber kadın hakları hakkında bilinçlendirme çalışmaları da sürdürmektedir. KADEM yetkilisi Esra Hatipoğlu, kurum hakkında şunları ifade etmiştir:

“...KADEM ortaya çıktı ve bunun aslında hani daha çok mağdur olan kadınlara baktığımız zaman bu kadınların biçoğu çok fazla dışarıya açılmamış haklarını bilmeyen daha içe kapanık kadınlar bunların kocaları onları belki dışarıya bile doğru düzgün göndermiyor işte farklı bir konuda nasıl anlatım dünya görüşü farklı olan bir kadının söyledine bile itimat etmiyo şimdi biraz bizim durumumuz farklı oldu. Biz buraya her kesimden kadını çekebildik KADEM olarak. Bizim biraz amacımız buraya erkekler de gelsin...”

KADEM’in aynı zamanda bilinçlendirme faaliyetleri ve akademik literatüre katkı sağlıyor olması da önemlidir. Türkiye’nin en köklü kadın kuruluşlarından olan Mor Çatı çalışmalarını kurum yetkilisi Hale Çelebi şu şekilde tanıtmıştır:

“Türkiye’nin her yerinden aslında kadınlar bize ulaşabiliyor bilindik ve eski bir yer olduğu için burası dolayısıyla işte her yerden arayan ee işte Ankara’dan arayan Muş’tan arayan kadınlara da yönlendirme yapıyoruz işte ne yapabilecekleri konusunda bilgilendirme yapıyoruz ya da işte varsa bir yorumumuz hızlı onu paylaşıyoruz ve ya öngördüğümüz bir tehlike varsa onu uyarıyoruz ya da işte İstanbul’a geleceklere onu yapmaya çalışıyoruz İstanbul’a gelişlerini destek veya yönlendirmeyi yapıyoruz onun dışında tabi çocuklarla ilgili çalışmalarımız var burası bir sığınak olduğu için sığınağa çocuklarıyla birlikte gelen kadınlar için bir destek sunuluyor ya da sadece çocuklarla pedagoglar işte gönüllü psikologlarla pedagoglarımız böyle bir hani terapi çalışmaları oluyor”.

Türkiye’nin en köklü ve en bilinen kadın kuruluşu olarak özellikle şiddet mağduru kadınların savunusunda çok önemli bir yere sahiptir. Kurum genel olarak kadınlara hakları ve imkanları doğrultusunda yönlendirmelerde bulunmakta ve şiddet mağduru kadınların başvurabileceği kolluk güçleri ve sağlık kurumlarına hizmet verirken faydalanabilecekleri eğitimler sunmaktadır.

Görüldüğü gibi kadınların iç dünyalarında yaşadıkları hisler, toplumun boşanmış kadınlara yönelik baskı ve olumsuz bakışları, eşler arası ilişkilerde ve ailelerin bu konudaki tutumlarında kurum ve kuruluşların doğrudan payı olmamaktadır.

4. BÖLÜM

SONUÇ

Bu araştırma geleneksel aile yapısı, aile içi rol dağılımı ve sosyal güvenlik örüntülerinin kırdan kente göç nedeniyle değiştiği, ekonomik sorunlar yaşayan, ilk öğretim veya orta öğretim mezunu, temizlik işleriyle uğraşan ya da sekreterlik yapan kadınlarla yapılan görüşmelerin analizlerinden oluşmaktadır. Kadınların eğitim düzeylerinin düşük olması nedeniyle çalıştıkları işler düşük gelirli işler olmaktadır. Görüşmeler, çocukları 18 yaşından küçükken boşanmış kadınlar ile yapılmıştır. Bu da güçlenmelerinde olumsuz rol oynamıştır. Boşandıkları sırada çocuklarının 18 yaşından küçük olması kadınların çocuk bakımı ile ilgili sorumluluklarını arttırmıştır. Kadınların çocukları, aileleri tarafından baskı aracı olarak kullanılmıştır. Kadınlar kırdan kente göçmüş ilk ya da ikinci nesildirler. Bu durum mahalle yapılanmasının zayıf da olsa sosyal güvenlik unsuru olarak taşıdığı rollerin olduğunu göstermektedir. Bu ilişkiler hem içerme hem de dışsallaştırmayı barındırmaktadır. Aileler ve toplum boşanmayı olumsuz olarak algılamakta ve boşanma durumunda kadınların tutumlarının kontrol altında tutulması gerektiğini düşünmektedirler.

Araştırmada yaşanan sorunların ortaya çıkmasına neden olan pek çok faktör vardır. Bunlar, göç ile değişen kadın rolleri, aile içi cinsiyet rolleri, ekonomik düzeyin değişimi, aile yapısının değişmesi, sosyal güvenlik ağlarının zayıflamasıdır. Ayrıca kadınların ekonomik gücünün yetersizliği ve çocuk bakım yükü de zorlukları arttırmıştır. Bunun yanında bazen aile büyüklerinin yani yaşlı ve hasta bakım yükünün de bu kadınlara kaldığı ve kadının sorumluluklarının çok fazla arttırdığı görülmüştür.

Tüm bu yükü taşıyan kadınlar yine de kararlarında yeteri kadar özgürleşmemişlerdir. Boşanmış kadınların kendilerini toplum içinde haklı gerekçelere dayandırmak için çaba göstererek boşanma kararı aldıkları görülmektedir.

Boşanma sebepleri geçim sıkıntısı, aile rollerinin yerine getirilmemesi, aldatma, şiddet gibi eşten gelen olumsuz davranışlara maruziyetlerdir. Kadınlar bu

olumsuzluklara genelde uzun süre katlanmaktadır. Hem kadınların hem kadınlarla çalışan kuruluşların belirttiğine göre kadının “baba evine dönmesi” genel olarak olumsuz karşılanan bir durumdur. Aileler boşanmış bir kızlarının olmasını kabul edememekte ya da gerçek bir sorunlarının olduğuna ikna olmamaktadır.

Boşanmak isteyen kadın içinde bulunduğu toplum tarafından baskı görmekte, yalnızlaştırılmakta, dışlanmakta ve yargılanmaktadır. Zulme uğradığı ve/veya aile içi ve toplumsal rollerin tamamını üstlenmek zorunda kaldığı zamanlarda bu zorluktan kurtulmaya çalışırken boşanmak istediği için toplum tarafından başka bir zorluğa ve mücadeleye itilmektedir.

Ailelerin bu tutumları yüzünden boşanmaktan çekinen kadınlar uzun süre kocalarından gördükleri kötü muameleye tahammül etmek zorunda kalmaktadırlar. Ataerkil toplum yapısının aksine kadınların çalıştığı ve ev geçiminin büyük kısmını üstlendiği görülmektedir. Buna rağmen kadınlar evleri terk ettiklerinde çocuklarına bakacak kimsenin olmayacağı ve toplumdan görecekları taciz, yargılama ve dışlamalar sebebiyle hayata tutunamayacakları endişesiyle evliliklerini devam ettirmektedirler. Şiddet mağduru, ailesi tarafından dışlandığı ve gidecek yeri olmadığı için ölen, öldürülen kadınların var olduğu bir toplumun huzura ve anlaşmaya varmasını beklemek imkansızdır. Toplumsal bakış kurban ettiği kadınlarla –fark edilsin ya da edilmesin- toplumun vicdanında yaralar açmaktadır.

Geleneksel kültürün hakim olduğu bu topluluklar boşanan kadını “erkeksiz” ve “sahipsiz” gördüğü için muhtemel bir namus problemi endişesi ile kadın baskı altına alınmaktadır. Bu baskının öncesinde evliliği bitirmemesine yönelik baskılar gören kadın, ailesi ve akrabalarına karşı bir kırgınlık duymaktadır. Bu kırgınlık zorla evlendirilmiş olmaları, eşlerinin iyi bir eş olmamaları sebebiyle yaşanan olumsuzluklar sebebiyle de oluşmaktadır.

Bu kültür içindeki kadınların yalnızlaştırılması, toplumsal olarak ahlaki bir gedik oluşturmaktadır. “Evinin kadını” olması gerektiği iddia edilen ve ancak bu şekilde toplumsal kabul görebilecek olan kadın, evliliğini zaten gerekli sosyal statüyü kazanamadığından bitirmektedir. Diğer bir deyişle evlilikler erkeğin toplumsal cinsiyete dayalı rollerini yerine getirmediğinden bozulduğunda bile boşanma konusu kadının suçu olarak görülmektedir.

Erkeğin sorumluluklarını yerine getirmesini de kadının rollerini yerine getirip getirmediğine bağlayan toplumsal bakış boşanmadan önce kadının erkek rollerini yerine getirmesinde herhangi bir sorun görmezken boşanma sonrasında kadının çalışması, eve geç gelmesi, gezmesi gibi sosyal ve yaşamsal faaliyetleri yerine getirmesini kadına baskı yapmak yoluyla engellemek istemektedir. Kadının boşanmadan önceki “normal” statüsüne geri dönmesi için -ki bu normal statü aslında ailenin tüm sorumluluklarını üstlenmek ve kocasının geçimini de temin etmektir- herhangi bir aile büyüğü desteği vermemektedir. Kadının normal statüsünü geri kazanması ancak ve ancak yeni bir evlilikle mümkün görülmektedir. Kadınların bunu istememe sebebi çocuklarını düşünmeleridir.

Kadınlar, boşanabilmek için önce ekonomik olarak güçlenmeyi beklemektedirler. Bu yüzden boşanan kadınların daha çok toplumsal baskılar, yargılamalar ve ailelerin yalnızlaştırması gibi sorunların azalmasına yönelik toplumsal bilinçlendirme çalışmalarının yapılması gerekmektedir. Boşanan kadınların destek grupları benzeri çalışmalarla bir araya getirilerek sohbet etmeleri ve dayanışma içine girmeleri en önemli güçleri olabilecektir.

Bunların yanı sıra kadınlar, kadınların çalışma hayatlarının çocukları ile vakit geçirmesine engel olmayacağı şartların sağlanmasını da öncelikle talep etmektedir. Böyle bir imkan her ne kadar çocuk bakımını giderek daha da çok kadınlara mahsus kılabilenirse de zaten annelik duyguları ve babaların çocuklarla ilgili sorumluluk almaması sebebiyle çocuk bakımı sadece kadınların üzerine kalmış durumdadır. Bu haldeyken kadının çalışma zorunluluğu da çocukların yalnız kalmalarına ve ilgisiz büyümelerine sebep olmaktadır. Sosyokültürel düzeyin nesiller değiştikçe artması içinse çocukların yeterli eğitim, dikkat ve ilgiyle büyümesi zorunludur.

Çekirdek aile yapısına rağmen hala aile içi durumlara etkin müdahale eden aile ve akrabalar evlilik içinde, boşanma kararında ve boşanma sonrasında kadın ve erkek arasında birçok eşitsiz yaklaşımda bulunmaktadır. Erkekler rolleri hatırlatılmaz ve hataları nedeniyle kadınların boşanma kararı aldıkları göz önüne alınmazken kadınların bu kararı tüm aile tarafından yargılanmakta ve kadın tehdit edilerek vazgeçirilmek istenmektedir.

Tüm zorluklara ve dışlanmışlıklara rağmen boşanmayı ve çocuğuyla beraber ayakta kalmayı başarabilen kadınlar başka bir zorlukla daha karşılaşmakta ve tacize uğramaktadır. Kadınlar tacizlerden korunmak için, akrabaların olduğu mahallede oturmak, kiralık eve gitmemek için ev alana kadar boşanmamak gibi birçok strateji geliştirmişler ve korkularıyla baş ederek güçlü bir şekilde yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Buna rağmen toplumda “namussuz” olarak görülenlerin yine boşanmış kadınlar olması ve tacizde bulunan erkeklerin herhangi bir yaptırımla karşılaşmaması da açık bir çelişkidir.

Aile bağlarının sosyal güvenliğinin zayıflaması ve eğitim ve sosyal güvenli iş imkanlarından yeteri kadar faydalanamayan kadınların da fazla olması nedeniyle boşanmış kadınların yaşadıkları bu zorlukları giderebilecek sivil toplumun oluşturduğu organizasyonlara ihtiyaç vardır. Görüşme yapılan kadınların çoğu kayıtsız işlerde sigortasız çalışmış ancak isteğe bağlı sigorta ile emekli olmuşlardır. Emeklilik zamanına kadar ise sağlık hakkı gibi pek çok haktan mahrum kalmışlardır. Bu gibi boşluklarda ara kademe olarak hizmet görebilecek STK'lara ihtiyaç vardır. Bu kurumlar ekonomik ya da insani yardımlardan çok diğer boşanmış kadınlarla dayanışma içinde olabileceği, kendi sorunlarına kendi kararlarıyla çözüm arayabilme anlayış ve gücü elde edebilecekleri çalışmalara, kırgınlıklarını ve üzüntülerini kendi içlerinde telafi edebilecekleri umutları üretmeye yardımcı olacak, kadınların iç dünyalarına yönelik hizmetler vererek sosyal konumlarında iyileşme sağlayabilecek çalışmalar gerekmektedir.

Kadınların kendi kararlarını alabilmeleri, eşit haklar ve rollere sahip olabilmeleri ve beklentilerinin karşılanabilmesi ile ilgili taleplerine kulak tıkanmamalıdır. Toplumun görmezden geldiği bu durumu göstermek, kadınların boşanma ile güçsüzleşmesini engellemek, psikolojik, ekonomik, duygusal yıpranmalar yaşamasının engellenmesi gerekmektedir. Boşanmış kadınların çocuklarıyla birlikte insani standartlarda yaşamlarını sürdürebilmeleri için haklı mücadeleleri desteklenmelidir. Yukarıda tartışılan STK rolleri gereğince bu konularda boşanmış kadınların güçlenmesi için destek olabilecek en önemli kurumlardan biri STK'dır.

Boşanmış kadınların yaşadıkları zorluklar psikolojik, toplumsal, ekonomik ve kişisel sorumluluklar başlıkları altında toplanabilir. Ataerkil algının baskınlığı

toplumsal bir çok tabu ile birleşerek kadınların özgürlüklerini kısıtlamakta ve güçsüzleştirmektedir.

Kadınların evliliklerinde yaşadıkları sorunlar ve boşanmaları sebebiyle duydukları suçluluk hissi, aldatılma ile karşılaştıklarında yaşadıkları yetersizlik hissi ve özgüven yitimi onları psikolojik olarak yıpratmaktadır. Çocuklarına yeterli ilgi ve bakımı gösteremedikleri inancıyla vicdan azabı duymaktadırlar. Aslında bu durum kadınların çocuk bakımından sorumlu tek ebeveyn olarak algılanmasından kaynaklanmaktadır. Yani toplumsal bir sebebe dayanmaktadır.

Evliliği sorunlu olan kadınlara yönelik aile ve toplum baskısı, boşanan kadınların sosyal yaşantılarının ve çevrelerinin kısıtlanması, namus baskısıyla sosyal aktivitelerinde özgür olamamaları, yalnız oldukları için taciz görmeleri kadınların yaşadıkları toplumsal sorunlardır. Ekonomik özgürlüğün olmayışıyla da kadınların bu duruma itirazları daha zor olabilmektedir. Kadınlar yaşadıkları zorluklarla baş edebilmek için farklı stratejiler benimsemişlerdir. Bazen aileleriyle örtük bir sözleşme yapmakta, bazen birikim yapabilmek için evliliğin zorluklarına katlanmaktadırlar. Boşandıktan sonra tacizden korunmak için akrabalarının yakınında oturmayı tercih eden kadınlar varken akrabaların baskısından kurtulmak isteyenler kadınlar da akrabalarından uzak kalmayı tercih edebilmektedir.

STK'lar savunuculuk faaliyetleri ile kadın hakları, hukuki hakların gelişmesi ve bu hakların kullanılmasına yönelik adımlar atmaktadırlar. Politikaların kadınlar lehine yönlendirilmesi için yapılan akademik, hukuki ve aktivist çalışmalar da yürütmektedirler.

Ancak STK'ların çalışmalarının sadece kadınların haklarını ve bu haklarını nasıl savunacaklarını öğrenmeleri, kadınlara ekonomik güçlerini sağlayacak yolları göstermeleri yeterli değildir. Toplumsal perspektif ile sunulan aile danışmanlık destekleri, baba eğitimleri, erkeklere ve kadınlara birlikte verilecek aile eğitimleri gibi erkeklerin de aile içi rollerini eşit ve adil bir şekilde kavrayıp uygulamalarını sağlayacak çalışmalara ve toplumsal algıyı bu yönde iyileştirecek kampanyalara ihtiyaç vardır.

Evlilikte ve boşandıktan sonra ayrı ayrı zorlukları olan geçim mücadelesi, eğitimsizlik nedeniyle zorlu çalışma şartları, boşandıktan sonra ayakta kalabilmek için yetecek kadar çok para kazanma mücadelesi de boşanmış kadınların en

önemli zorluklarındandır. Kadının güçlenmesinde en önemli etkenlerden biri olan ekonomik güçlenmenin sağlanması için STK'lar meslek edindirme eğitimleri ve istihdam desteği de sağlayabilmektedir. Ayrıca insani yardım destekleri ile de boşanmış kadınların geçimlerine katkı sunabilmektedirler.

Kadınlar evliyken eşin eşitsiz beklentileri, evliyken de boşandıktan sonra da yalnız başına üstlenilen çocukların bakım yükü, boşandıktan sonra çocuklarıyla ve kendisiyle ilgili kararları alabilme konusunda engeller ile karşılaşabilmektedir. Bu konuda hukuki ve psikolojik danışmanlık hizmeti ile kadınlara destek olan pek çok STK mevcuttur.

Görüşme yapılan kurumların da burada konu edilmiş veya edilmemiş birçok konuda açığı kapadıkları muhakkaktır. Bu ve benzeri fedakarlıkla, adanmışlıkla, inançla insan faydasına yönelik çalışan kurumlar toplum için çok önemlidir. Ancak boşanmış kadınların ihtiyaçlarını analiz edecek, boşanma kararı aldıktan sonrasında kadınların yaşadıkları ve yaşayacakları zorlukları gidermeyi özel olarak misyon edinecek ve en önemlisi tüm kadın kuruluşları, sivil toplum kuruluşları, kolluk kuvvetleri, sağlık kurumları ve ilgili bakanlıklarla iş birliği içinde olacak belki de bu koordinasyonu direkt olarak kendisi sağlayacak olan köprü bir kuruma çok açık bir şekilde ihtiyaç vardır.

Kadınların zorluklarla mücadele etmesi, amansız bir nehirde akıntıya doğru kürek çekmek gibi yoğun bir mücadele ile mücadele etmesi onların en dikkat çekici özelliklerinden biridir. Kadınlar güçlü bir şekilde toplumdan gelen tüm eşitsiz ve haksız saldırılara direnmiştir. Ekonomik olarak güçlendiklerinde kendi kararlarını alabileceklerini fark etmiş ve ekonomik güçlenme için çok çalışarak yatırım yapmış ya da eğitim alarak güvenceli bir iş bulmuşlardır. Bu hazırlıklar hiç olmasa bile kendi aldığı kararlar ve hayal ettiği yaşam için cesurca boşanma kararı alabilmiş ve yine yaşadıkları pek çok sosyal sorunla güçlü bir şekilde mücadele etmişlerdir.

Doğrudan boşanan kadınlar için yardım çalışması yapan kurumlar olmasa da AKDEM, KADEM, Mor Çatı gibi kurumların kadınlara yönelik yardım ve destek çalışmaları yürütmektedirler. Ancak STK'ların her biri belli bir parçasını çözmeye çalışmakta, koordineli bir şekilde eksikler analiz edilerek giderilememektedir. Bunun sonucunda kadınlar kendilerini yalnız hissetmektedir çünkü nereye

başvurabilecekleri ile ilgili fikirleri olmamaktadır. Toplum içinde çocuklarının sorumluluğunu da sırtlanarak giriştikleri mücadelede yorulmaktadırlar. Toplumu bilinçlendirme çalışmaları da diğer çalışmalara ek olarak yürütülmektedir. Bu çalışmalar çok önemli olmakla birlikte, Türkiye’de sadece boşanmış kadınlara yönelik faaliyetlerde bulunan ve özellikle ihtiyaçlarına çözüm getirecek STK’lar yoktur.

KAYNAKLAR

- Aall, P. R. (1996). NGOs and Conflict Management. *Peaceworks 5, Responses to International Conflict Highlights From The Managing Chaos Conference*, United States Institute of Peace.
- Abadan-Unat, N. (Ed.). (1982). *A New Component in the Metropolitan Areas-The 'Gece-kondu' Women in Turkish Society*. Leiden: E.J. Brill.
- Adak, N. (Ed.). (2012). *Değişen Toplumda Değişen Aile*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Akıntürk, T. (1996). *Aile Hukuku*. Ankara: ÖSYM Yayıncılık.
- Aktaş, Ö. (2011). *Boşanma Nedenleri Ve Boşanma Sonrasında Karşılaşılan Güçlükler*. Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Aktaş, G. (2013). Feminist Söylemler Bağlamında Kadın Kimliği: Erkek Egemen Bir Toplumda Kadın Olmak. *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 30(1), 53-72.
- Arıkan, Ç. (1996). *Halkın Boşanmaya İlişkin Tutumları Araştırması*. Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu.
- Aslan, A. (2001). Eğitimin Toplumsal Temelleri. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5, 16-30.
- Atan, M. (2015). Radikal Feminizm: "Kişisel Olan Politikdir" Söyleminde Aile. *The Journal Of Europe - Middle East Social Science Studies*, 1(2), 1-21.
- Aydın, O., & Baran, G. (2010). Toplumsal Değişme Sürecinde Evlenme Ve Boşanma. *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi*, 21(2), 117-126.
- Üstündağ, H. (Ed.). (2013). *Antropoloji*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Ayvaz Kızılgöl, Ö. (2012). Kadınların İşgücüne Katılımının Belirleyicileri: Ekonometrik Bir Analiz. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 13(1), 88-101.
- Bahadır, B. (2014). *Ölü Kadınlar Memleketi*. Ankara: Ayizi Yayınları.

Başlar, K. (2005). Uluslararası Hukukta Hükümet Dışı Kuruluşlar. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Bayer, A. (2013). Değişen Toplumsal Yapıda Aile. Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 4(8), 104-106.

Bayram, M. (1991). Ahi Evren ve Ahi Teşkilâtının Kuruluşu: Konya: Damla Matbaası.

Bora, A. (2010). Kadınların Sınıfı Ücretli Ev Emeği ve Kadın Öznelliğinin İnşası. İstanbul: İletişim Yayınları.

Bayram, S. (2012). Osmanlı Devleti'nde Ekonomik Hayatın Yerel Unsurları: Ahilik Teşkilâtı ve Esnaf Loncaları, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 21, 81-115.

Bozok, N. (2014). Hikâyeler Anlatırken Özne(l)likler Kurmak: Anne, Yurt, Jilet. Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar Dergisi, 23, 48-60.

Butler, J. (2009). Toplumsal Cinsiyet Düzenlemeleri. Cogito Dergisi, 58, 73-91.

Buz (2007). Göçte Kadınlar: Feminist Yaklaşım Çerçevesinde Bir Çalışma. Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi, 18(2), 37-50.

Canatan, K., & Yıldırım, E. (2013). Aile Sosyolojisi. İstanbul: Açılım Kitap.

Çaha, Ö. (1994). Osmanlı'da Sivil Toplum. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 49, 79-99.

Çakır, Ö. (2008). Türkiye'de Kadının Çalışma Yaşamından Dışlanması. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 31, 25-47.

Dabak, Ş. (2014). Türkiye'de Erken Ve Zorla Evlilikler, "Çocuk Gelinler". Gençlik Ve Kültürel Mirasımız / Uluslararası Kongre Kitapçığı, 21-28.

Demircioğlu, N. S. (2000). Boşanmanın, Çalışan Kadının Statüsü ve Cinsiyet Rolü Üzerine Etkisi. Doktora Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Doğan, H. Z. (1991). Aile Yapısının Durumsal Çözümlemesi. Aile ve Toplum Dergisi, 1(1), 35-40.

Doğan, İ. (2002). Özgürlükçü ve Totaliter Düşünce Geleneğinde Sivil Toplum. İstanbul: Alfa Yayınları.

Donovan, J. (2015). Feminist Teori Entelektüel Gelenekler. (Çev. Aksu Bora, Meltem Ağduk Gevrek ve Fevziye Sayılan). İstanbul: İletişim Yayınları.

Duben, A. (2012). Kent, Aile, Tarih. (Çev. Leyla Şimşek). İstanbul: İletişim Yayınları.

Duben, A., & Behar, C. (2014). İstanbul Haneleri Evlilik, Aile ve Doğurganlık 1880-1940. (Çev. Nuray Mert). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

Ecevit, Y., & Karkmer, N. (Ed.). (2011). Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

Emiroğlu, K., & Aydın, S. (2003). Antropoloji Sözlüğü. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Erdoğan, M. (1998). Liberal Toplum Liberal Siyaset, Ankara: Siyasal Kitabevi.

Erdoğan, S., & Toksöz, G. (2013). Kadınların Görünmeyen Emeginin Görünen Yüzü: Türkiye'de Ev İşçileri. Ankara: Uluslararası Çalışma Ofisi, Çalışma Koşulları ve İstihdam Serisi, No: 42.

Engels, F. (2015). Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni. Ankara: Alter Yayıncılık.

Ersoy Çak, Ş. (2010). Toplumsal Cinsiyet ve Feminizm Teorileri Bağlamında Türkiye'deki Reklam Filmleri Ve Popüler Müzik Videoları. Yedi, DEÜ GSF Dergisi, 4, 101 – 110.

Ertem, A. (2011). Osmanlıdan Günümüze Vakıflar. Ankara: Vakıflar Dergisi, 36, 25-66.

Eryıl, B. (1998). Kadın İstihdamı Konusunda Sivil Toplum Örgütlerin Rolü. 4. Ulusal Kadın Çalışmaları Toplantısı. İzmir: Ege Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi ve Ege Kadın Araştırmaları Derneği, Bornova Can Ofset.

Eşkinat, R. (2013). Türkiye’de Kadına Yönelik Ekonomik Şiddet (Boşanmış Kadınlara Yönelik Araştırma). *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 37, 289-302.

Forrester, R. (2000). Empowerment: Rejuvenating a Potent Idea. *Academy of Management Executive*. 3(14), 67-80.

Giddens, A. (1992). *Mahremiyetin Dönüşümü Modern Toplumlarda Cinsellik, Aşk ve Erotizm*. (Çev. İdris Şahin). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Goffman, E. (2014). *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu*. (Çev. Barış Cezar). İstanbul: Metis Yayınları.

Habermas, J. (2012). *Kamusal Yaşamın Yapısal Dönüşümü*. (Çev. Tanıl Bora, Mithat Sancar). İstanbul: İletişim Yayınları.

Hablemitoğlu, Ş. (2009). *Toplumsal Cinsiyet Yazıları Kadınlara Dair Birkaç Söz*. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.

Handy, F., & Kassam, N. (2006). Practice What You Preach? The Role of Rural NGOs in Women's Empowerment. Published in *Journal of Community Practice*. 14(3), 69-91.

Haralambos, M. (1980). *Sociology Themes and Perspectives*. Suffolk: University Tutorial Press.

Haralambos, M., & Holborn, M. (1995). *Sociology Themes and Perspectives, Fourth Edition*, London: Collins Educational.

Hattatoğlu, D., & Ertuğrul, G. (2009). *Methodos; Kuram ve Yöntem Kenarından*. İstanbul: Anahtar Kitaplar.

Hortaçsu, N. (1991). Evlilik ve Boşanma Nedenlerine Verilen Önemi Etkileyen Faktörler Olarak Değerlendirme Yaklaşımı, *Cinsiyet ve Medeni Durum*. *Aile ve Toplum Dergisi*, 1 (1), s. 1-6.

İnci, G. C. (2015). *Türkiye’de Toplumsal Yapının Dönüşümü Ve Boşanmaların Kadın Emegine Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İyilikçi, N. (2015). Boşanma Aşamasındaki Bireylerin Yaşam Doyum Düzeylerini Yordayan Bazı Değişkenlerin İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Keyman, E. F., & Sarıbay, Y. (Ed.). (1998). Sivil Toplum ve Neopatrimonyal Siyaset, Küreselleşme-Sivil Toplum ve İslâm. Ankara: Vadi Yayınları.

Kandiyoti, D. (2013). Cariyeler, Bacılar, Yurттаşlar Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler. (Çev. Aksu Bora, Fevziye Sayılan, Şirin Tekeli, Hüseyin Tapınç, Ferhunde Özbay). İstanbul: Metis Yayınları.

Kasapoğlu, A., & Karkıner, N. (Ed.). (2012). Aile Sosyolojisi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Yayınları.

Kasatura, İ. (2014). Eş Seçiminden Evliliğe Yaşam Döngüsü. İstanbul: Remzi Kitapevi.

Kaslow, F. W., (1980). Stages of Divorce: A Psychological Perspective. Villanova University Charles Widger School of Law Digital Repository, 25 (4), s. 718-751.

Kayaoğlu, İ. (1985). Selçuklu Vakıflarına Genel Bir Bakış. Ankara: Vakıf Haftası Dergisi, 2, 22-25.

Keane, J. (1993). Despotizm ve Demokrasi Sivil Toplum ile Devlet Arasındaki Ayrımın Kökenleri ve Gelişimi. Sivil Toplum ve Devlet. (Çev. Levent Köker). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Keskin, I. (2007). Boşanmanın Sosyolojik Ve Psikolojik Nedenleri Ve Boşanmanın Ortaya Çıkardığı Sonuçlar (Niğde İli Örneği). Yüksek Lisans Tezi. Niğde: Niğde Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Keyman, F. (2010). Avrupa'da ve Türkiye'de Sivil Toplum. STGM Elektronik makale. 20. Haziran 2017'de <http://www.stgm.org.tr/tr/icerik/detay/avrupa-da-ve-turkiye-de-sivil-toplum> adresinden indirildi.

Kılıç, D., & Öztürk, S. (2014). Türkiye'de Kadınların İşgücüne Katılımı Önündeki Engeller ve Çözüm Yolları: Bir Ampirik Uygulama. Amme İdaresi Dergisi, 47 (1), s. 107-130.

- Kiraz, S. (2007). Osmanlı'da Sadaka Taşları. *Balkan Sentezi Bülteni*, 5 (51), 11-16.
- Koray, M. (2011). Avrupa Birliği ve Türkiye'de "Cinsiyet" Eşitliği Politikaları: Sol-Feminist Bir Eleştiri. *Çalışma ve Toplum*, 2, 13-53.
- Kuçuradi, İ. (1971). *İnsan ve Değerleri (Değer Problemi)*. İstanbul: Yankı Yayınları.
- Kümbetoğlu, B. (2015). *Sosyoloji ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Layder, D. (2015). *Sosyolojik Araştırma Pratiği Teori ve Sosyal Araştırmanın İlişkilendirilmesi*. (Çev. Serdar Ünal). Ankara: Heretik Yayıncılık.
- Mağa, İ. (2001). *Sivil Toplum Devletin Büyümesidir*. İstanbul: YGS Yayınları, 7-17.
- Menteş, Ş. (2008). *Sivil Toplum Kuruluşlarıyla (STK) İlgili Bir İnceleme: Kadınlara Yönelik Faaliyet Gösteren STK Örnekleri*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Narman, G. (2006). *Kadının İş Yaşamına Katılımı ve Kadın Yöneticilik Modelleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Otto, D. (1996). Nongovernmental organizations in the United Nations system: The emerging role of international civil society. *Human Rights Quarterly*, 18(1), 110.
- Ozankaya, Ö. (1991). *Toplumbilim*. İstanbul: Cem Yayınları.
- Ökten, Ş. (2009). Toplumsal Cinsiyet ve İktidar: Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Toplumsal Cinsiyet Düzeni. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(8), 302-312.
- Özer, M. H. (2008). Günümüz İtibariyle Sivil Toplum Kuruluşlarının İktisadi Ve Sosyal Fonksiyonları. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(26), 86-97.
- Özgen, N. (2008). *Kentsel Olanaklardan Eşit Olarak Yararlanmak*. TMMOB İzmir Kent Sempozyumu.

Özmete, E. (2012). Kırsal Kalkınma için Kadınların Güçlendirilmesi: Sosyal Hizmet Modelleri. *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi*, 117-128.

Özsöz, C. (2008). Kültürel Feminist Teori ve Feminist Teorilere Giriş. *Sosyoloji Notları 3 Aylık Yaygın Sosyoloji Dergisi*, 51-55.

Öztürk, M., & Çetin, B. I. (2009). Dünyada ve Türkiye’de Yoksulluk Ve Kadınlar. *Journal of Yasar University*, 3(11), 2661-2698.

Sancar, S. (Ed.). (2011). Feminist Yöntem ve Kadın Çalışmalarına İlişkin Bazı Sorular, Sorunlar. *Birkaç Arpa Boyu... 21. Yüzyıla Girenken Türkiye’de Feminist Çalışmalar*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Sayan Karahan, A. (2012). Boşanma Sonrası Yaşama Uyum. Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Sayın, Ö. (1990). Aile Sosyolojisi. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.

Serdaroğlu, U. (Ed.). (2010). İktisat ve Toplumsal Cinsiyet. Ankara: Efil Yayınları.

Smith, S. (2012). Kadınlar ve Sosyalizm Kadınların Kurtuluşu Üzerine Denemeler. (Çev. Etkin Bilen Eratalay). İstanbul: Yordam Kitap.

Soysal, A. (2010). Kadın Girişimcilerin Özellikleri, Karşılaştıkları Sorunlar ve İş Kuracak Kadınlara Öneriler: Kahramanmaraş İlinde Bir Araştırma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5(1), 71-95.

Soysal, D. (2012). Wollstonecraft Ve Kadın Güzelliği Üzerine. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 36 (1), 265.

Sucu, İ. (2007). Boşanmış kadınların Boşanma Nedenleri ve Boşanma Sonrası Toplumsal Kabulleri (Sakarya İli Örneği). Yüksek Lisans Tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Sungur, Z. (Ed.). (2014). Türkiye’nin Toplumsal Yapısı. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Yayınları.

Talas, M. (2011). Sivil Toplum Kuruluşları Ve Türkiye Perspektifi. *TÜBAR*, 387-401.

Tolan, B. (1991). Aile, Cinsiyet ve Cinsel Roller. Türk Aile Ansiklopedisi içinde (s. 208-214). Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu.

Tong, R. P. (2006). Feminist Düşünce. (Çev. Zafer Cirhinoğlu). İstanbul: Gündoğan Yayınları.

Uçan, Ö., Yazar H., & Sayıl, I. (2005). Bir Boşanma Olgusunun Dört Kurama Bağlı Olarak Değerlendirilmesi. Kriz Dergisi, 14(2), 23-29.

Ulucak, Ş., Gökulu, G., Bilir, O., Etizer Karacık, N., & Özbay, D. (2014). Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği ve Kadına Yönelik Şiddet. Ankara: Paradigma Akademi.

White, J. (2015). Para ile Akraba Kentsel Türkiye’de Kadın Emeği. İstanbul: İletişim Yayınları.

Yaman, M.(2013). Ataerkil Kapitalist Tahakküm Altında Kadın Emeği, Kadın Bedeni. İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı.

Yediyıldız, B. (1988). Türk Kültür Sistemi İçinde Vakfın Yeri. Ankara: Vakıflar Dergisi, 20, 403-408.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2008). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yörük, A. (2009). Feminizm/ler. Sosyoloji Notları 3 Aylık Yaygın Sosyoloji Dergisi. Ankara. 63-85.

Zara, A. (2013). Kadınlar, Erkekler ve Çocuklar için Boşanma Terapisi. Ankara: İmge Kitapevi Yayınları. 18-19.

EKLER

Ek 1: Katılımcıların Özellikleri ve Kısa Hayat Hikayeleri²⁷

Katılımcı	Kısaca hayatı
Zeynep	İlkokul mezunu, temizlik işleri yapıyor. 46 yaşında. Batı Karadeniz’li. Annesi vefat etmiş. Çocukluk çağında köyünden İstanbul’a gönderilerek yatılı ev işinde çalıştırılmış ve babasına bakmak zorunda kalmış. En büyük kardeş. Bir kız iki erkek kardeşi var. Zorla evlendirilmiş. Yanı sıra eşinin ailesine ve kendi kardeşleriyle aynı evde yaşayarak geçimlerini üstlenmiş. İhanet ve şiddete uğramış. Kocası ve kız kardeşi tarafından bir planla öldürülmek istenmiş. Bunun sebebi kız kardeşi ile eşinin kendisini aldatmaları. Bir kızı var. Bu ihaneti öğrenince bebeğini yanına alıp ayrılmak istemiş. Ancak çeşitli tacizler ve ailesi tarafından dışlanması sonucu eşi ile tekrar barışmış. Ekonomik olarak kendini yeterli gördüğünde ise boşanmış. Boşanmanın ardından babasının hastalanması ve ölümü, kız kardeşinin hastalığı ve ona bakmak için verdiği mücadele, erkek kardeşinin bağımlılığı ve onu kurtarmak için verdiği mücadelelerin getirdiği ağır yük O’nun hayatını anlatmakta.
Elif	İlkokul mezunu, temizlik işleri yapıyor. 46 yaşında. Batı Karadeniz’li. Annesi evden kaçarak başka biriyle evlenmiş. Kendisi küçük yaşta zorla evlendirilmiş. Çocukken çok sevdiği babasına bu yüzden çok kızgın. Evlendirildikten 4 yıl sonra geçim sıkıntısı gibi sebepleri bahane ederek eşini ikna edip boşanmış. Küçük çocuğunu köye, kendi babasının yanına göndermiş ama bakıtamamış. Çocuğa bakabilmek için tekrar eski eşiyle aynı evde oturmak zorunda kalmış. Sevmediği biriyle aynı evde yaşamının ve sevdiği erkekle hayatını birleştirememenin üzüntüsünü derin bir şekilde hissetmiş. Buna toplum baskısı ve yargılamalar da eklenince hüznüleri

²⁷ Katılımcı isimleri, katılımcının mahremiyetinin korunması için takma ad kullanılarak verilmiştir.

	<p>katlanmış. Ekonomik özgürlüğünü kazanması ve çocuğunun biraz büyümesi ile başka bir eve taşınmış. Bir oğlu var. Şimdi hayal ettiği mutlu yuvayı onun kurmasını istiyor.</p>
Feriha	<p>Ortaokul mezunu. Sekreterlik yapıyor. 44 yaşında. 30 yaşında evlenmiş. Erken yaşta evlenmediği ve nişanlanıp ayrıldığı için çevresinden baskı görmesi sebebiyle arkadaşlarının tanıştırdığı biriyle evlenmiş. Evlilik sırasında borçlardan dolayı eşi kaçmış. Yıllarca eşinin geri dönmesini beklemiş. Boşanmamak için direnmiş. Ancak eşi geri dönmeyince boşanmış. Şu an ailesinin yanında yaşıyor. Çocuğuna annesi bakıyor ve kendisi çalışıyor. Eski eşinin bıraktığı borçları ödemek ve çocuğuna bakabilmek için çırpınıyor. Çocuğuyla yeteri kadar ilgilenemediği için üzüyor. Oğlu babasız büyüdüğü için vicdan azabı çekiyor.</p>
Ayşe	<p>İlkokul mezunu. Temizlik işleri yapıyor. 46 yaşında. Biri kız biri erkek iki çocuğu var. Genç yaşta zorla evlendirilmiş ve eşinden sürekli şiddet görmüş. Çalışmadığı ve çocuklarına bakacak kimse olmadığı için çocukları büyüyene kadar boşanamamış. Oğlunun ergenlik dönemine girmesi ve babasıyla büyük bir tartışma yaşamasıyla boşanma süreci başlamış. Bundan sonra kendisinin çalışması ile geçinememeleri sebebiyle oğlu da eğitimini bırakarak çalışmış. Çocuklarının psikolojik ve ekonomik zorluklar sebebiyle eğitimsiz kalmaları en büyük üzüntüsü.</p>
Kader	<p>İlkokul mezunu. Temizlik işleri yapıyor. 43 yaşında. Biri kız biri erkek iki çocuğu var. Genç yaşta zorla evlendirilmiş. Eşinden fiziksel şiddet görmemesine rağmen duygusal şiddet görmüş. Duygusal boşlukları onu arayışa itmiş. Boşanmayı bu yüzden istemiş. Boşandıktan sonra birçok dışlanma, yargılama ve maddi sorunla mücadele etmek zorunda kalmış. Daha sonra yaptığı başka bir evlilikten dolayı çocukları, özellikle kızının boşanma dolayısıyla annesini suçlaması ve annesine tepki olarak evlenmesi onu üzüyor.</p>

Seniye	<p>İlkokul mezunu. Temizlik işleri yapıyor. 49 yaşında. İki kızı var. Severe evlenmiş. Eşi ile ilk dönemlerde herhangi bir sorunu olmamış. Eşinin kötü alışkanlıklar edinmesiyle çok korkunç bir döneme girmiş. Kendisi ve çocukları sürekli şiddet görmüş. Aldatılmış. Küçük kızını büyük kızına bırakarak çalışmak zorunda kalmış. Ailesi, komşuları ve tüm çevresinden yaşadıkları sorunları saklamış. Eşinin aldatılma durumunu ispat ederek mahkemede eşini boşanmak zorunda bırakmış. Ancak genç kızları olduğu gerekçesiyle eski eşiyle aynı evde yaşamak zorunda hissetmiş. Kızlarının büyüdükten sonra babalarına baskı yapmasıyla ayrı evlerde yaşamaları imkanına kavuşmuş. Şu an kızlarıyla birlikte çalışıyor ve evlerini geçindiriyorlar. Ancak hala boşandığını komşularından gizliyor.</p>
Helin	<p>İlkokul mezunu. Temizlik işleri yapıyor. 52 yaşında. Bir kızı var. 18 yaşında zorla evlendirilmiş. Eşinden şiddet görmüş. Aldatılmış, evinin geçimini tek başına üstlenmek zorunda kalmış. Evliliği süresince hem eşinden hem eşinin ailesinden baskı görmüş, çalışmak zorunda bırakılmış, çalıştığı için de namussuzlukla suçlanmış. Kendi ailesi ise asi bir kadın olduğunu düşünmüş ve kızlarının akıllanması gerektiğini düşünerek öğüt vermiş veya baskı uygulamışlar. Defalarca boşanma girişiminde bulunmuş ancak bu girişimlerde hep baba ya da abi evine döndüğünü için çocuğunu yetiştirmede ve kendi yaşam tarzını seçmede ailesi tarafından baskı görmüş. Çocuğu büyüüp kendi başına ev tutabilir hale geldiğinde, kendine ev alıp borçlarını bitirdiğinde kocasından boşanmış. Kızını okutmuş olmanın gururunu ve mutluluğunu yaşıyor. Hayattaki en büyük mücadeleye gücünün kızı olduğunu söylüyor. Emekli ve rahat bir yaşam sürüyor. Arkasında durmayan anne ve babası yaşlılıklarında başka hiçbir kardeşi bakmadığı için Onun bakımına muhtaç kalmışlar. Anne ve babasının bakımını üstlenmiş olmasına rağmen bundan</p>

	rahatsızlık duymuyor. Artık kötü günleri geride bırakmış.
Narin	Ortaokul mezunu. Sekreterlik yapıyor. 47 yaşında Erken yaşta görücü usulü evlenmiş. Ancak zorlanmamış. Eşinden ayrılmış Birlikte aldıkları evi kocasının üzerine vermeyi kabul ederek ayrıldığı için kendi ailesi tarafından baskı görüyor. Eski eşinin ailesi ise dik başlı olduğu ve namussuz olduğunu söyleyerek onu yargılıyor. Biri kız bir erkek iki çocuğu var. Kızı ile arasında boşanma sebebiyle oluşan çekişmeler var. Onu en çok üzen konu bu. Çocuklarıyla yeteri kadar ilgilenememiş olmak ve tüm hayatı boyunca bir kadın olarak hem ev işleri hem de evin geçimi, tamiri ve çocuk bakımı, okulu vb tüm rolleri tek başına üstlenmiş olmanın zorlukları yüzünden yorgundur. Evliliği aldatılma, şiddet ve sorumsuzluk sebepleriyle bitmiş olmasına rağmen boşanan kadın yine de fazla dik başlı olduğunu düşünerek kendini suçlamaktadır.
Selma	Genç yaşta görücü usulü ile evlendirilmiş. 42 yaşında Evliliğe zorlanmamış. Aldatılma ve alkol sebebiyle eşinden ayrılmak istemiş ancak kocasından korktuğu ve çalışmadığı için ayrılamamış. Eşinin alkollüken geçirdiği trafik kazası sonucu nörolojik bir hastalığı oluşmuş. Yıllarca kendi babasının desteğiyle kocasına bakmanın ardından tekrar içtiğini gördüğü için boşanmış. Çevreden ve eski eşinin ailesi tarafından hasta kocasını bıraktığı için yargılanmış. Boşandıktan sonra işe girip bulaşıkçılık yapmış. Çocuğuna bakmak için ailesi farklı bahanelerle destek olmadığından çocuğunu etüte vererek okulda daha uzun süre tutmaya çalışmış. Çocuğunun yalnız büyümüş olması, çalışmak zorunda kalmış olmak en büyük üzüntüsü. Daha sonra tekrar evlenmiş. Şu an küçük bir kız çocuğu daha var. Oğlu, kızı ve eşiyle çok mutlu.
Rabia	Tanıdığı ve sevdiği biriyle evlenmiş. 46 yaşında. Uzun yıllar mutlu bir evliliği olmuş. Eşinin yüksek gelirli bir işi olduğundan herhangi bir maddi sorun yaşamamış. 3 kızı var. Eşi işleri bozulduktan sonra kendinden genç başka bir kadınla

	<p>(tanıdığı bir komşusu) onu aldatmış. Yaşadıkları onu yetersizlik duygusuna sürüklemiş. Özgüvenini kaybetmiş ve depresyona girmiş. Boşanma sonrasında daha önce hiç çalışmadığı için boşandıktan sonra da iş bulmakta ve çalışmakta zorlanmış. Nafaka ve babasının desteğiyle geçiniyor. Babasının birkaç dairesinden birinde kızlarıyla birlikte oturuyor. Eski eşi ile çocuklarla ilgili görüşmeye devam ediyor. Kızlarının iyi eğitim alıyor olması onun için büyük bir teselli. Eski günlerini özliyor. Yeniden mutlu bir evlilik kurabilmiş olmayı istiyor ama artık imkansız olduğunu düşünüyor.</p>
--	--

Ek 2: Görüşme yapılan kurumların tanıtımı

Kurum	Katılımcı	Faaliyetler
AKDEM	Psikolog Eda Öztürk	AKDEM, Zeytinburnu Belediyesi sınırlarında yaşayan tüm kadınlara meslek edindirme, kente uyum, dil, annelik, hasta bakımı gibi pek çok eğitim veriyor. Bazı el emeği pazarları ile dar kapsamlı da olsa istihdam sağlıyor. Ayrıca engelli çocukların, bağımlıların, göçmen çocukların bakım, rehabilitasyon, eğitim gibi ihtiyaçlarına da karşılık vererek kadınların bakım yükünü azaltıyor. Bu hizmetleri verirken kadın ve çocukları bir arada tutarak kadının eve hapsolmesini engelliyor.
KADEM	Hukuk Komisyonu Başkamı Av. Esra Hatipoğlu	KADEM, kadın haklarından aile içi roller ile ilgili eğitim ve bilinçlendirmelere ve akademik araştırmalara kadar pek çok alanda geniş kapsamlı çalışan bir kurumdur. Kadın hakları eğitimi ve genç kızlara yönelik aile eğitimleri ve burs imkanları ile geleneksel ama adil bir aile yapısının kurulması için toplumun bilinçlenmesini sağlamayı amaçlıyor. Bu yönde bireysel ve toplumsal akademik ve aktivist pek çok faaliyet yürütüyor.
MOR ÇATI	Sosyal çalışmacı – Hale Çelebi	Mor Çatı, Türkiye'nin en eski kadın kuruluşlarından. Şiddet gören, mağdur olan kadınlar için oluşturulmuş ilk adrestir. Hala dar alanda ama derinlikli çalışma yapısı ile mağdur kadınlara hakları ile ilgili eğitim, yönlendirme ve danışmanlık yapan Mor Çatı, hiçbir yakınından destek göremeyen, gücü ve bilgisi olmayan bu kadınların ellerinden tutmakta ve mücadele yollarını, kurtuluş yollarını göstermektedir.

Ek 3. Boşanmış Kadınlara Yönelik Derinlemesine Görüşme Formu

- Sosyodemografik veriler
 - Yaş
 - Eğitim düzeyi
 - Çocuk sayısı
 - İşi
 - Geliri
 - Oturduğu semt
- Boşanma fikri doğduktan sonraki süreç hakkında konuşalım mı?
 - Anlaşmazlıklar nelerdi?
 - Boşanma kararını kim verdi? / (Siz bu karara sıcak baktınız mı?) /
Neden?
 - Eski eşinizin tepkisi?
 - Boşanma sürecinde çekilen sıkıntılar?
 - Eski eşiniz ile ilgili
 - Çocuklarınız ile ilgili
 - Ekonomik ve sosyal çevresel faktörler
 - Parasal sorunlar
 - Çalışmak zorunda kalmak
 - Komşularınız ve akrabalarınız tarafından dışlanmak
 - Olumsuz bir yaşam tarzınız olduğunun düşünülmesi
 - Dedikodu
- Boşandıktan sonra yaşadığınız sıkıntılar nelerdir?
 - Geçim sıkıntısı
 - Çocuklarınızın bakımı (eğitim, yetiştirme vb.)

- Eski eşinizin tehditleri
- Aile büyüklerinin baskısı (yasaklar, evlendirme çabaları vb.)
- Çalışma hayatında boşanma sebebiyle yaşanan sıkıntılar
- Arkadaş çevresinde yaşanan sıkıntılar (dışlanma vb.)
- Akrabalar içinde yaşananlar
- Bu sıkıntıları yaşarken neler hissediyorsunuz? Neden?
 - Geçim sıkıntısı
 - Çocuklarınızın bakımı (eğitim, yetiştirme vb.)
 - Eski eşinizin tehditleri
 - Aile büyüklerinin baskısı (yasaklar, evlendirme çabaları vb.)
 - Çalışma hayatında boşanma sebebiyle yaşanan sıkıntılar
 - Arkadaş çevresinde yaşanan sıkıntılar (dışlanma vb.)
 - Akrabalar içinde yaşananlar
- Sizce sizi en çok sıkıntıya düşüren şey nedir? Niçin?
- Çocuklarınızın yetişmesinde özgürce karar alabiliyor musunuz? (Beslenmesi, eğitimi, giyim – kuşamı, arkadaşları, gezmesi vb.) Bu boşanmadan önce nasıldı?
 - Eski eşiniz, eski eşinizin ailesi, kendi aileniz gelen baskılar var mı?
 - Bunlarla nasıl baş ediyordunuz?
- Şimdi nasıl?
 - Eski eşiniz, eski eşinizin ailesi, kendi aileniz gelen baskılar var mı?
 - Bunlarla nasıl baş ediyorsunuz?
- Kendi hayatınızı özgürce planlayabiliyor musunuz? Bu boşanmadan önce nasıldı?

- Bu konuda (da) aile, çevre, eski eşiniz ve ailesi tarafından baskı görüyor musunuz?
 - Nasıl bir yol izliyorsunuz?
- Şimdi nasıl?
 - Bu konuda (da) aile, çevre, eski eşiniz ve ailesi tarafından baskı görüyor musunuz?
 - Nasıl bir yol izliyorsunuz?
- Katılımcının gücü (Ekonomik, kültürel, sosyal ve simgesel sermaye)
 - Sizin bu sorunlarla baş edebilmenizi sağlayan en önemli özellikleriniz nelerdir?
 - Size bu süreçlerde destek olan en önemli kişiler kimlerdir?
 - Size en çok güç veren şey nedir?
- Herhangi bir yardım kuruluşundan ya da ya da dahir kişiden destek aldınız mı? Ne konuda?
 - STK
 - Kadın sığınma evi
 - Bir yakınım
- Hiçbir yardım/destek almadıysanız en çok ihtiyacınız olan konu nedir? Bu destek size sizce ne gibi yararlar sağlar?
- Vakıf, Dernek vb. bir kurumun başında olsaydınız boşanmış kadınlara ne tür yardımlar yaptınız? Neden?
- Bizimle paylaşmak istediğiniz başka bir konu var mı?

Teşekkür ederim.

Ek 4. STK Yetkililerine Yönelik Görüşme Formu

- Kurumun çalışma alanı ve hizmet verdiği toplum hakkında bilgi verebilir misiniz?
- Sizce boşanmış kadınların yaşadıkları zorluklar neler olabilir? Gözlemlediğiniz yaşamlar var mı? Anlatabilir misiniz?
 - Geçim sıkıntısı
 - Çocukların bakımı (eğitim, yetiştirme vb.)
 - Eski eşin tehditleri
 - Aile büyüklerinin baskısı (yasaklar, evlendirme çabaları vb.)
 - Çalışma hayatında boşanma sebebiyle yaşanan sıkıntılar
 - Arkadaş çevresinde yaşanan sıkıntılar (dışlanma vb.)
 - Akrabalar içinde yaşananlar
- Bu sorunların giderilmesi için neler yapılmalı?
- Sizce kadının güçlenmesine yönelik çalışmalar hangi kapsamlarda yapılabilir?
- Sizce bu çalışmalar boşanmış kadınların zorluklarının giderilmesine yönelik ihtiyaçları gidermeye yeterli mi? Neden?
- Kurumunuzda bu konuda geleceğe yönelik başka ne gibi çalışmalar planlanıyor?

Teşekkür ederim.

Ek 5. Avukatlara yönelik uzman mülakatı görüşme formu

- Boşanma davalarında avukatlık yapıyor musunuz?
- Boşanmak için başvuranlar Kağıthane'de mi oturuyor?
- Kağıthane'de oturan müvekkillerinizin (özellikle kadınların) sosyoekonomik durumları ile ilgili gözlemlerinizi anlatabilir misiniz?
 - Eğitim durumu
 - Ekonomik durumu
 - Sosyal statüsü
 - Çevre ve ailesinin kültürü
 - Göç edip etmediği
- Sizce boşanmış kadınların yaşadıkları zorluklar neler olabilir? Gözlemlediğiniz yaşamlar var mı? Anlatabilir misiniz?
 - Geçim sıkıntısı
 - Çocukların bakımı (eğitim, yetiştirme vb.)
 - Eski eşin tehditleri
 - Aile büyüklerinin baskısı (yasaklar, evlendirme çabaları vb.)
 - Çalışma hayatında boşanma sebebiyle yaşanan sıkıntılar
 - Arkadaş çevresinde yaşanan sıkıntılar (dışlanma vb.)
 - Akrabalar içinde yaşananlar
- Bu sorunların giderilmesi için neler yapılmalı?
- Sizce kadının güçlenmesine yönelik çalışmalar hangi kapsamlarda yapılabilir?
- Sizce yapılan çalışmalar (özellikle STK'larda) boşanmış kadınların zorluklarının giderilmesine yönelik ihtiyaçları gidermeye yeterli mi? Neden?
- Bir hukuk insanı olarak bu sorunların giderilmesi için nasıl çalışmalar yürütülebileceğini düşünüyorsunuz?

Teşekkür ederim.

Ek 6. Onam Formu

Bu araştırma Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Yüksek Lisans tezi hazırlamak amacıyla yapılmaktadır. Araştırmada boşanmış kadınların yaşadığı toplumsal temelli sorunlar ve bu sorunların giderilmesine yönelik ihtiyaçların tespit edilmesi amaçlanmıştır.

Araştırma kadınlara yönelik STK yetkilileri, hukukçular ve boşanmış kadınlarla yapılacaktır. Derinlemesine mülakat ve uzman mülakatından oluşan üç ayrı yarı yapılandırılmış form ile niteliksel bir araştırma yürütülecektir.

Araştırma sırasında verdiğiniz sadece akademik amaçlı kullanılmakla birlikte görüşmeye katılan kişi ve/veya kurum adı kamu ile paylaşılmayacaktır. İsimler tamamen anonim kalacaktır. Ses kaydı sadece verilerin analizinin sağlıklı bir şekilde yapılabilmesi için kullanılacaktır.

Araştırmadan istediğiniz zaman çekilme hakkına sahip olmakla beraber araştırmaya katılım gönüllülük esasına dayalıdır.

Araştırmacı iletişim: Ceyda ACAR

acar.ceyda87@gmail.com

0507 093 22 46

Araştırmacı isim-imza:

Gönüllü isim-imza:

ÖZGEÇMİŞ

CEYDA ACAR

1987 yılında İstanbul'da doğdu. Eğitimine Şişli Nilüfer Hatun İlköğretim Okulu'nda başladı. Liseyi ise Şişli Kurtuluş Düz Lisesi'nde bitirdi. İstanbul Aydın Üniversitesi'nde Sağlık İşletmeciliği Bölümü'nü bitirdi. Daha sonra Eskişehir Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi İktisat Bölümü'nü bitirdi. Üniversite öğrencilik hayatı boyunca çeşitli sağlık STK'larında bursiyer ve gönüllü olarak organizasyonlara ve eğitimlere katıldı.

2013 yılında Bezmialem Vakıf Üniversitesi'nde başlatılan bir gönüllü programı dolayısıyla proje asistanı olarak işe başladı. Hala çeşitli vakıf organizasyonlarında gönüllü olarak görev almaya devam etmektedir. Eğitim hayatını sosyoloji bölümünde lisans yaparak sürdürmektedir.

Bezmialem Vakıf Üniversitesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı bünyesinde eğitimler olarak proje asistanlığı yapmakta ve eğitimine Maltepe Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Yüksek Lisans'ı ile devam etmektedir.

İlgi alanları, sosyoloji, yönetim, toplumsal cinsiyet, göç, aile, STK faaliyetleri ve sosyal yardımlaşma alanlarında çalışmalardır.